

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

ПІДГОТОВКА
ДО ПІДСУМКОВОГО
КОНТРОЛЮ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Електронне видання

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

**ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС:
ПІДГОТОВКА ДО ПІДСУМКОВОГО
КОНТРОЛЮ**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Електронне видання

Харків – 2025

УДК 347(075.8)
Ц 58

Рецензенти:

М. В. Менджул – д.ю.н., професор, професор кафедри цивільного права і процесу Ужгородського національного університету;

К. Р. Добкіна – д.ю.н., професор, декан юридичного факультету Державного університету інфраструктури та технологій.

Укладачі:

Устименко Олена Анатоліївна – к.ю.н., завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін (питання 7 – 13 Теми 3; питання 3 – 7 Теми 7; Тема 10 – 11; питання 2 – 12 Теми 12);

Волощенко Ольга Михайлівна – к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін (Теми 1 – 2; питання 1 – 6 Теми 3; Теми 4 – 5; Тема 8; питання 1 – 2, 4 Теми 9);

Гура Максим Васильович – к.ю.н., старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін (Тема 6; питання 1 – 2 Теми 7; питання 3 Теми 9; питання 1 Теми 12; Теми 13 – 16).

*Затверджено до розміщення в мережі Інтернет рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 22 від 29 серпня 2025 року)*

Цивільний процес: підготовка до підсумкового контролю :
Ц 58 навчальний посібник [Електронне видання] / уклад. О. А. Устименко,
О. М. Волощенко, М. В. Гура. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна,
2025. – (PDF 196 с.)

ISBN 978-966-285-807-5

Навчальний посібник містить основні питання, що виносяться для проведення підсумкового контролю за результатами опанування здобувачами вищої освіти теоретичного матеріалу з навчального курсу «Цивільний процес». Структура посібника обумовлена послідовністю стадій, принципами та особливостями цивільного провадження. Посібник може бути корисний для здобувачів вищої освіти, аспірантів, викладачів, юристів-практиків.

URI <https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/26475>

УДК 347(075.8)

ISBN 978-966-285-807-5

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2025

© Устименко О. А., Волощенко О. М., Гура
М. В., уклад., 2025

© Пруднік Н. Є., макет обкладинки, 2025

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	7
Вступ	8
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА	9
<i>Тема 1. Загальні положення цивільного процесу</i>	9
1. Цивільний процесуальний порядок захисту майнових та особистих немайнових прав та інтересів громадян і організацій, що охороняються законом	10
2. Поняття, ознаки та загальна характеристика правосуддя в Україні	11
3. Поняття, предмет, метод і система цивільного процесуального права	12
<i>Тема 2. Принципи цивільного процесуального права.....</i>	14
1. Поняття принципів цивільного процесуального права	14
2. Система принципів цивільного процесуального права	15
3. Принцип верховенства права у цивільному процесі	16
4. Принцип змагальності сторін	18
5. Принцип диспозитивності цивільного судочинства	19
6. Принцип гласності судового процесу.....	20
<i>Тема 3. Учасники судового процесу</i>	22
1. Поняття та класифікація учасників судового процесу	22
2. Права та обов'язки учасників процесу (зловживання процесуальними правами).....	24
3. Сторони у цивільному процесі	26
4. Участь у справі кількох позивачів або кількох відповідачів.....	27
5. Участь у справі представника. Законні представники	28
6. Треті особи у цивільному процесі	29
7. Помічник судді	31
8. Секретар судового засідання	33
9. Свідок як учасник судового процесу.....	35
10. Експерт як учасник судового процесу	38

11. Експерт з питань права як учасник судового процесу	41
12. Спеціаліст як учасник судового процесу	42
13. Перекладач у судовому процесі.....	43

Тема 4. Цивільна юрисдикція

та підсудність цивільних справ	46
1. Поняття та види підсудності у цивільному процесі	46
2. Наслідки порушення правил підсудності	47
3. Передача справи з одного суду до іншого.....	49

Тема 5. Процесуальні строки та судові витрати **51** |

1. Поняття та види процесуальних строків, їхнє обчислення	51
2. Продовження та поновлення процесуальних строків.....	52
3. Поняття та види судових витрат	54
4. Розподіл судових витрат між сторонами	56

Тема 6. Доказування та докази у цивільному процесі **58** |

1. Докази: поняття, види та вимоги, яким повинні відповідати докази	58
2. Показання свідка	60
3. Письмові докази.....	62
4. Речові докази	65
5. Електронні докази	67
6. Висновок експерта	69

Тема 7. Процесуальні документи

у цивільному судочинстві	72
1. Позов та право на пред'явлення позову	72
2. Види письмових заяв учасників справи: поняття та загальна характеристика	75
3. Позовна заява	76
4. Відзив	81
5. Відповідь на відзив	85
6. Заперечення	88
7. Пояснення третьої особи щодо позову або відзиву.....	91

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВА ЧАСТИНА.....95

Тема 8. Позовне провадження **95** |

1. Відкриття провадження у справі як стадія цивільного процесу....	95
2. Підготовче провадження	96
3. Врегулювання спору за участю судді.....	98

Тема 9. Розгляд справи по суті	100
1. Поняття та значення стадії розгляду справи по суті	100
2. Відкриття розгляду справи по суті	101
3. З'ясування обставин справи та дослідження доказів як стадія цивільного судочинства	103
4. Судові дебати та ухвалення рішення	105
Тема 10. Рішення суду першої інстанції	106
1. Поняття та види судових рішень	106
2. Ухвала як вид судового рішення	109
3. Рішення суду. Вимоги до змісту рішення суду	111
Тема 11. Наказне провадження	115
1. Поняття і сутність наказного провадження і судового наказу	115
2. Вимоги, за якими може бути видано судовий наказ	119
Тема 12. Окреме провадження	121
1. Поняття окремого провадження та порядок розгляду справ окремого провадження	121
2. Розгляд судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи	123
3. Розгляд судом справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності	130
4. Розгляд судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою	133
5. Розгляд судом справ про усиновлення	138
6. Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення	141
7. Розгляд судом справ про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі	144
8. Розгляд судом справ про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність	147
9. Розгляд судом справ про визнання спадщини відумерлою	143
10. Розгляд заяви про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку	151
11. Розгляд судом справ про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу	155
12. Розгляд судом справ про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб	157

Тема 13. Апеляційне провадження	160
1. Поняття та суть апеляційного провадження.	
Право на апеляційне оскарження	160
2. Строк апеляційного оскарження	
та порядок подання апеляційної скарги	162
3. Відмова у відкритті апеляційного провадження	164
4. Відкриття апеляційного провадження	165
5. Закриття апеляційного провадження	167
6. Підготовка розгляду справи судом апеляційної інстанції	168
7. Розгляд справи по суті у суді апеляційної інстанції	169
Тема 14. Касаційне провадження	172
1. Касація: поняття, суб'єкти, об'єкти, предмет	
та строк оскарження	172
2. Касаційна скарга	173
3. Відкриття касаційного провадження	175
4. Касаційний розгляд	178
Тема 15. Провадження у зв'язку з нововиявленими або виключними обставинами	180
1. Суть перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. Поняття та види нововиявлених обставин	180
2. Строк та порядок подачі заяв про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами	182
3. Відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами	184
4. Розгляд заяви про перегляд рішень за нововиявленими або виключними обставинами	185
Тема 16. Судочинство з участю іноземних громадян та організацій	187
1. Провадження у справах за участю іноземних осіб: загальні положення	187
2. Зміст і форма судового доручення про надання правової допомоги	188
3. Виконання в Україні судових доручень іноземних судів	189
Перелік рекомендованої літератури	192

**ПЕРЕЛІК
УМОВНИХ
СКОРОЧЕНЬ**

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ЄДРПОУ – Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України

ЄСІТС – Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система

КЦС ВС – Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду

ВСТУП

Підсумковий контроль – це перевірка рівня вивчення та засвоєння теоретичного матеріалу з навчальної дисципліни, визначеної стандартом вищої освіти, освітньо-професійною програмою «Міжнародне право» та відповідним навчальним планом.

Підсумковий контроль є завершальним етапом процесу вивчення дисципліни «Цивільний процес», який проводиться для студентів з курсу денної та заочної форми, які навчаються за спеціальністю «Міжнародне право», після завершення опанування ними циклу лекційних та семінарських занять протягом навчального семестру.

Навчальний посібник укладено науково-педагогічними працівниками кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. У посібнику висвітлено всі основні питання, що виносяться для проведення підсумкового контролю за результатами опанування студентами-бакалаврами теоретичного матеріалу з навчального курсу «Цивільний процес». Список рекомендованої літератури та корисних посилань сформовано з урахуванням тенденцій щодо змін у сфері цивільного судочинства і переліку питань, винесених на підсумковий контроль.

Посібник може бути корисний для студентів закладів вищої освіти, аспірантів, викладачів, юристів-практиків.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

ТЕМА 1. Загальні положення цивільного процесу

1. Цивільний процесуальний порядок захисту майнових та особистих немайнових прав та інтересів громадян і організацій, що охороняються законом

Конституційні засади реалізації права на судовий захист є базовими у контексті існування та функціонування як судової системи в цілому, так і можливостей суб'єкта права захищати порушені, невизнані або оспорювані права. Частина 1 ст. 55 Конституції України визначає: «Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб». Деталізація цього конституційного права розкривається у ст. 4 ЦПК України. Зазначені статті є базовими у системі юридичних норм, що гарантують механізми захисту прав, а право на звернення до суду має низку ознак, серед яких виділяють такі:

1. Особиста немайнова природа. Право на звернення до суду є особистим немайновим, невідчужуваним правом. Особа не може бути позбавлена цього права ані в добровільному (наприклад, укладаючи цивільно-правовий договір прописати відмову від можливості вирішення спорів у суді. Такий підхід обумовлюється положеннями ч. 3 ст. 4 ЦПК України (відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною)), ані в примусовому порядку. Також частина 5 ст. 4 ЦПК України унеможлиблює позбавлення права на участь у судовому засіданні при розгляді справ щодо вирішення питання про захист порушених, оспорених або невизнаних прав такої особи.

2. Специфіка цивільно-правового захисту прав передбачає можливість звернення до суду лише тієї особи, право якої порушено. Таким чином, правом на звернення до суду за захистом

порушених, невизнаних або оспорюваних прав наділяється лише той суб'єкт, який зазнав порушень від дії або бездіяльності інших осіб. Виключення з цього правила передбачено ч. 2 ст. 4 ЦПК України, коли у випадках, передбачених законом, до суду можуть звертатися органи або особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах. Зазначене положення закріплює можливість представництва інтересів законними представниками (наприклад, подання позовної заяви батьками в інтересах малолітньої/неповнолітньої особи тощо).

3. Реалізація права на звернення до суду не обмежується можливістю звернення виключно до судів загальної юрисдикції. Відповідно до ч. 4 ст. 4 ЦПК України законодавець допускає можливість передачі спору на розгляд третейського суду. Така можливість реалізується по відношенню до тих спорів, які визначені положеннями Закону України «Про третейські суди».

Цивільний процесуальний порядок захисту порушених прав передбачає можливість звернення до суду із застосуванням відповідних способів захисту, перелік яких визначено ст. 16 Цивільного кодексу України. Особа має право обрати найбільш оптимальний спосіб захисту із запропонованих спеціальною статтею або той, який визначається спеціалізованим законом чи договором. Також компетенцією обрання способів захисту наділено суд. Згідно з ч. 2 ст. 5 ЦПК України у тих випадках, коли закон, договір або запропонований спосіб захисту у позовній заяві не визначають ефективного механізму захисту порушених, оспорюваних або невизнаних прав, суд має право застосувати у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону.

2. Поняття, ознаки та загальна характеристика правосуддя в Україні

Правосуддя – це вид державної діяльності, механізм реалізації судової влади, її основна функція, що полягає у розгляді і вирішенні в судових засіданнях судових справ, що здійснюється судами у формі цивільного, кримінального, адміністративного та господарського судочинства з дотриманням встановленої законом процесуальної форми та принципів¹. Правосуддя є способом

1 Комзюк В. Т. Щодо нормативного визначення поняття та сутності правосуддя. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2023. № 1. С. 88–92.

реалізації судової влади і посідає основне місце у функціонуванні правоохоронної діяльності. Фактично, саме на правосуддя покладається функція фіксації фактів порушення закону та встановлення справедливої міри покарання.

Правосуддя наділене низкою специфічних ознак, серед яких виділяють такі:

1. Специфічна форма реалізації. Правосуддя здійснюється шляхом розгляду та вирішення по суті справ щодо порушення закону. Фактично, це діяльність суду щодо розгляду справ у порядку кримінального, господарського, адміністративного та цивільного проваджень. Особливістю реалізації правосуддя у цивільному процесі є його предмет, а саме вирішення справ щодо невизнання, оспорування та порушення цивільних прав суб'єктів правовідносин. Розгляд справ, незалежно від виду судочинства, проводиться у судовому засіданні за участю суду та учасників справи.

2. Панування принципів правосуддя. Незалежно від виду судочинства розгляд та вирішення справ базуються на основних засадах судочинства. Специфіка цивільного судочинства передбачає впровадження як загальноправових (верховенства права тощо), так і міжгалузевих принципів (пропорційності, диспозитивності тощо). Принципи правосуддя є невід'ємною складовою правосуддя як механізму реалізації судової влади. Порушення принципів або недотримання основних приписів, що гарантують їхню реалізацію під час розгляду та вирішення спору по суті, спричиняє ухвалення незаконного та необґрунтованого судового рішення, що в подальшому підлягає скасуванню².

3. Чітка законодавча регламентація. Правосуддя здійснюється відповідно до порядку, чітко визначеного законом. Спеціалізовані кодифіковані закони закріплюють конкретно визначену процедуру розгляду та вирішення справи по суті. Порушення умов такої процедури або недотримання вимог, що регламентовані такою процедурою, спричиняють наслідки визнання судового рішення незаконним.

4. Реалізація правосуддя незалежно від виду судочинства переслідує чітко визначені завдання. Згідно з ч. 1 ст. 2 ЦПК

2 Іліопол І. М. Концепт принципів цивільного процесуального права, що застосовуються у стадії перегляду судових рішень в апеляційному порядку, сформованих під впливом Європейської конвенції із прав людини і основоположних свобод. *Цивілістика без кордонів*. 2020. Вип. 39. С. 60–65.

України завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. Зазначене положення статті кодифікованого закону адресовано всім учасникам процесу. Суд, учасники справи та інші учасники процесу зобов'язані застосовувати всі заходи щодо сприяння вчиненню правосуддя, дотримання процесуальних строків та доведення своїх позицій у межах законодавчо визначеної процедури. Додатковим важелем впливу на поведінку учасників процесу закон допускає можливість застосування заходів процесуального примусу як вимушеної міри реагування суду на виявлення фактів зловживання процесуальними правами.

3. Поняття, предмет, метод і система цивільного процесуального права

Цивільне процесуальне право – це галузь права, яка складається з системи правових норм, що регулюють суспільні відносини суду та учасників цивільного судочинства під час розгляду та вирішення по суті справи на всіх стадіях цивільного судочинства.

Основні *ознаки* цивільного процесуального права:

- наявність особливого виду суспільних відносин. Цивільне процесуальне право регулює суспільні відносини, які виникають між чітко визначеними суб'єктами – судом та учасниками процесу (учасниками справи та іншими учасниками процесу). Специфіка виконуваних функцій та обов'язків, які покладаються на суб'єктів цивільних процесуальних відносин, є вирішальною у визначенні форми і процедури розгляду та вирішення по суті цивільних справ. Характерними ознаками цивільних процесуальних відносин є наявність вольового елементу (учасники вступають у зазначений вид відносин з власної ініціативи); наявність основних та додаткових учасників. Цивільні процесуальні відносини залежно від видів суб'єктів, які вступають у взаємодію, поділяються на основні (за участі суду та учасників справи) та допоміжні (за участю суду та інших учасників процесу); виникнення цивільних процесуальних відносин пов'язане виключно з процесом розгляду та вирішення справи по суті;

- наявність предмета та методу правового регулювання;
- основна мета функціонування – захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав суб'єктів правовідносин. Фактично цивільне процесуальне право регламентує законодавчо передбачену

можливість захисту прав, фіксує механізм звернення, розгляду та вирішення справи по суті.

Предмет цивільного процесуального права – це процесуальні дії і пов’язані з ними процесуальні відносини суду та інших учасників судового процесу, що виникають при здійсненні правосуддя у цивільних справах, а також з приводу захисту порушених, оспорюваних чи невизнаних прав, свобод чи інтересів³. Предмет цивільного процесуального права характеризується низкою специфічних ознак. Він формується на основі визначеного виду суспільних відносин, які виникають між судом та учасниками процесу щодо розгляду та вирішення справи по суті. Має подвійну структуру складових: функціонує на основі імперативних та диспозитивних приписів. Предмет визначає завдання цивільного процесуального права, яке полягає у забезпеченні справедливості, неупередженості та своєчасності розгляду та вирішенні справ по суті, а також є чинником формування мети існування цивільного процесуального права, що визначається як ефективність захисту порушених, невизнаних та оспорюваних прав і свобод суб’єктів правовідносин.

Сукупність засобів, які регулюють поведінку учасників цивільних процесуальних відносин, визначається **методом цивільного процесуального права**. Особливістю методу цивільного процесуального права є його складна структура. Він складається з диспозитивного та імперативного елементів. Диспозитивний містить норми-приписи, що регулюють варіанти дозволеної поведінки, а імперативний – варіанти обов’язкової поведінки. З огляду на таку сутність, метод цивільного процесуального права є імперативно-диспозитивним.

Цивільне процесуальне право складається (**структура**) з двох частин: Загальної та Спеціальної. Загальна частина складається з сукупності норм, які регулюють загальнотеоретичні положення цивільного процесуального права: принципи, завдання, мету цивільного судочинства, поняття та склад учасників процесу, правила визначення цивільної юрисдикції тощо. Спеціальна частина регулює процедуру розгляду та вирішення справи по суті: порядок відкриття провадження, судовий розгляд, судові дебати та ухвалення рішення тощо.

3 Ізарова І. О., Ханик-Посполітак Р. Ю. Цивільний процес України : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищих навчальних закладів. К. : Дакор, 2018. С. 10.

ТЕМА 2. Принципи цивільного процесуального права

1. Поняття принципів цивільного процесуального права

Принципи цивільного процесуального права – це загальні засади, на яких базується реалізація цивільного судочинства, визначення мети, завдання розгляду та вирішення по суті судових спорів, структура цивільного процесу, а також процесуальне становище учасників цивільного судочинства.

Сукупність принципів цивільного процесуального права складає системне утворення, що характеризується низкою ознак. Принцип цивільного процесуального права завжди представляє певне ідейне утворення загальногалузевого значення, яке має обов'язковий характер. Тобто ідея, яка складає зміст цивільного процесуального принципу, є обов'язковою до виконання на всіх стадіях цивільного судочинства та для всіх учасників процесу.

Також для принципів цивільного процесуального права характерна ознака єдності та взаємозалежності. Кожен принцип є унікальним та самостійним, однак належне функціонування гарантується лише через ознаку єдності всіх принципів, що виражається у взаємодоповненні кожним з них (наприклад, принцип диспозитивності закріплює можливості захисту порушеного права шляхом звернення до суду і також доповнює принцип змагальності у контексті можливостей суб'єктів самостійно обирати належну доказову базу своєї позиції).

Наступною ознакою принципів цивільного процесуального права є їхня стійкість та стабільність. Ідейний припис не може бути тимчасовим, таким, що підлягає зміні при настанні нової стадії розгляду та вирішенні спору по суті. Принцип є стійким до внесення змін законодавцем, прийняття нової редакції закону тощо.

Засади цивільного процесуального права підлягають нормативному закріпленню. Основоположні ідеї містяться у низці судових прецедентів Європейського суду з прав людини (саме тому значна частина принципів цивільного процесуального права має європеїдну природу походження), Конституції України, міжнародних актах, ЦПК України та спеціалізованих законах (Закони України «Про судоустрій та статус суддів», «Про адвокатуру», «Про прокуратуру» тощо).

Принципи є втіленням основних ознак цивільного процесуального права. Таким чином, у принципах розкривається

сутність галузі права, базові основи функціонування та основи міри дозволеної поведінки учасників цивільного судочинства. Разом з тим, для принципів характерними є виключення з основного їхнього змісту. Такі виключення не можуть мати самостійний характер і діють лише у чітко визначених законом випадках. Наприклад, усність та відкритість судових слухань забезпечується принципом гласності, що передбачає доступ до участі у судовому засіданні усіх бажаючих осіб. Однак з цього правила є виключення: сторонам справи гарантується право на слухання справи у закритому судовому засіданні у випадку, якщо процедура відкритого слухання може бути наслідком розкриття таємної чи іншої інформації тощо (тобто у випадках, передбачених процесуальним законом).

2. Система принципів цивільного процесуального права

Система принципів цивільного процесуального права – це цілісне правове утворення, що складає сукупність основоположних засад цивільного судочинства, яке базується на основах самостійності, взаємодії та єдності. Взаємодія та єдність як характерні риси цього системного утворення реалізуються шляхом доповнення та конкретизації принципів. У доктрині цивільного процесуального права існує низка підходів щодо поділу системи принципів на відповідні групи. Серед найбільш поширених виділяють такі:

1. За формою нормативного закріплення:

а) ті, що закріплені у Конституції України. Такі принципи мають фундаментальне значення і стосуються основи реалізації судочинства. Наприклад, ст. 10 Конституції України закріплює базовий принцип державної мови судочинства; у ч. 2 ст. 129 Основного Закону фіксується принцип одноособового або колегіального розгляду справи суддями; принцип відкритості судових засідань з можливістю їхнього фіксування закріплений у п. 7 ч. 3 ст. 129 Конституції України та інші;

б) ті, що закріплені у законодавстві про судочинство. До таких принципів відносять принципи змагальності, пропорційності, усності судового процесу тощо.

2. За предметом правового регулювання:

а) принципи організації правосуддя (наприклад, принцип незалежності, недоторканності суддів та підкорення їх лише

закону, принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, який закріплює основу реалізації права на судовий захист та надає можливість захищати порушені права всіх, незалежно від статі, расової, політичної, мовної та інших приналежностей);

б) принципи здійснення правосуддя (наприклад, принцип змагальності, гласності судового процесу тощо).

3. За дотичністю у регулюванні процесуально-правового становища учасників судового процесу:

а) принципи, що визначають процесуальну діяльність суду (наприклад, принцип мови судочинства містить припис, адресований суду як учаснику процесу із зобов'язанням щодо дотримання мовного законодавства під час реалізації судової влади; принцип гласності, що забезпечує виконання судом обов'язків тощо);

б) принципи, що визначають процесуальну діяльність учасників справи та інших учасників процесу (наприклад, принцип рівності перед законом судом зобов'язує створювати рівні умови для учасників процесу щодо реалізації ними процесуальних прав).

4. За предметом регулювання:

а) ті, що регулюють функціональний процес діяльності суду;

б) ті, що визначають форму та зміст процесуальної діяльності (диспозитивність, усність тощо).

Окреслені класифікації принципів мають загальне значення для цивільного процесу та можуть бути розширені відповідно до особливостей процедури розгляду та провадження.

3. Принцип верховенства права у цивільному процесі

Відповідно до ст. 129 Конституції України та ст. 10 ЦПК України, здійснюючи правосуддя, судді повинні керуватися незалежністю та верховенством права. Принцип Верховенства права є сталою засадою як на рівні національного законодавства, так і в полі європейського правничого базису. Крім того, європеїдна природа походження цього принципу розкривається через низку нормативно-правових та судових актів європейської правової спільноти. Наприклад, ст. 3 Статуту Європи констатує обов'язок членів Ради Європи визнавати принцип Верховенства права та неухильно дотримуватися вимог законодавства; звіт Венеціанської комісії від 24–25 березня 2011 року присвячено аналітиці правових систем європейських держав з метою

виокремлення основних елементів принципу Верховенства права; закріплення такого принципу у Преамбулі Європейської конвенції прав людини з подальшою його інтерпретацією та тлумаченням у судовій практиці Європейського суду з прав людини тощо.

Тлумачення цього принципу зводиться не лише до обов'язку учасників цивільних процесуальних відносин дотримуватися вимог вітчизняного законодавства, але й до вміння застосовувати ті види джерел правового регулювання, що є належними в питаннях розгляду та вирішення справи по суті. Судова справа повинна розглядатися та вирішуватися відповідно до положень вітчизняного та міжнародного законодавства, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Також відповідно до ч. 4 ст. 10 ЦПК України суд має право використовувати прецедентну практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Зазначене положення констатує підхід законодавця щодо розширення переліку джерел цивільного процесуального права і необхідність учасників судового процесу використовувати ключові позиції судових прецедентів як у питаннях доведення позицій, так і щодо вирішення спору по суті.

Також сутність принципу Верховенства права розкривається через призму можливостей застосування нормативно-правових актів інших держав, за умови, якщо така можливість передбачена законом України або міжнародною угодою, ратифікованою Верховною Радою України. У випадку, якщо суд виявляє наявність суперечностей нормативно-правового акту змісту Конституції України, то, згідно з ч. 6 ст. 10 ЦПК України, застосуванню підлягають норми Конституції України як норми прямої дії.

Дія принципу Верховенства права також розкривається і в аспектах невідповідності або наявності розбіжностей у нормах права нормативно-правових актів різної юридичної сили. Зокрема, якщо має місце невідповідність правового акта акту вищої юридичної сили, то в такому випадку суд зобов'язаний застосувати норми акту вищої юридичної сили.

Зазначений підхід також застосовується і у випадках невідповідності національного закону чинному міжнародному договору. У такій ситуації перевага надається застосуванню норм міжнародного договору, ратифікованому Верховною Радою України.

Також законодавцем фіксується можливість застосування аналогії права та аналогії закону (ч. 9 ст. 10 ЦПК України) як

невід'ємних складових принципу Верховенства права. У випадках, якщо спірні відносини не регулюються законом, то суд має право застосувати закон, який регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону). Аналогія права застосовується у тих ситуаціях, коли відсутній як спеціалізований закон, так і той закон, що регулює подібні за змістом відносини. У таких випадках суд повинен виходити із суті загальних засад законодавства.

4. Принцип змагальності сторін

Принцип змагальності сторін є невід'ємною частиною процесу реалізації цивільного судочинства. Змагальність як процес та цивільне процесуальне явище реалізується через призму рівності прав усіх учасників судового процесу. Сторони справи є рівними у правах щодо обрання способів захисту та доказової бази. Суть змагальності полягає у необхідності сторін справи доводити обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог та заперечень. Таким чином, процес доказування є елементом імперативу цивільного судочинства та, одночасно, елементом забезпечення принципу змагальності сторін.

Змагальний процес є одним з інструментів належної реалізації права на судовий захист. Право на судовий захист трактується не лише через конституційно забезпечену можливість звернення до суду, а також через призму процесуальних дій з вибору способів і тактики захисту, збору доказів та доведення своєї позиції захисту у судовому процесі.

Суд як обов'язковий учасник процесу зобов'язаний вживати всі процесуальні заходи із забезпечення рівності прав учасників справи. Зокрема це стосується повноважень щодо можливості застосування заходів процесуального примусу у випадках виявлення зловживань процесуальними правами. Суд як незалежний учасник судового процесу здійснює контрольну функцію, що має гарантійне значення для реалізації принципу змагальності сторін. Зміст контролюючих дій полягає в обов'язку суду здійснювати керування процесом та застосовувати каральні заходи до тих осіб, які порушують вимоги закону (наприклад, не виконують прямих приписів судових рішень, зловживають процесуальними правами тощо). У випадках виявлення актів порушення суд вправі застосувати попередження, привід свідка, штраф тощо.

Відповідно до положень ч. 5 ст. 12 ЦПК України, суд також гарантує забезпечення принципу змагальності сторін шляхом:

- керування ходом судового процесу. Суд вчиняє дії процесуального характеру, прописані процесуальним законом, що забезпечують реалізацію правосуддя;
- сприяння врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами. Таке повноваження суду дозволяє вирішити спір у межах відкритого провадження шляхом ведення перемовин, використовуючи процедуру врегулювання спору за участю судді;
- роз'яснення процесуальних прав та обов'язків учасникам судового процесу. Суд є компетентним учасником процесу, обов'язками якого є тлумачення та роз'яснення у випадках виникнення незрозуміння з боку інших учасників процесу як змісту окремих норм права, так і судових процесуальних дій;
- сприяє учасникам судового процесу у реалізації ними своїх прав. Власне, такий аспект забезпечення змагальності сторін розкривається у діяльності суду, що передбачає вчинення дій з регулювання ходом судового процесу (наприклад, гарантує належне інформування учасників процесу щодо місця та дати слухання, забезпечує явку учасників процесу тощо).

5. Принцип диспозитивності цивільного судочинства

Принцип диспозитивності у цивільному процесі – це закріплені в нормах цивільного процесуального права положення про можливість осіб, які беруть участь у справі, розпоряджатися своїми матеріальними і процесуальними правами, а також засобами їхнього захисту, що активно впливають на виникнення, рух і закінчення цивільного процесу, з метою захисту своїх прав і охоронюваних законом інтересів⁴. Диспозитивність є характерною та домінантною ознакою у цивільному судочинстві. Учасники цивільного процесу є вільними у праві вибору способів захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав та можливих варіантів поведінки під час безпосереднього розгляду та вирішення справи по суті. Однак диспозитивність у цивільному судочинстві не наділена ознакою абсолютного значення. Можливість ініціювати цивільний процес надається лише тій особі, чиє право порушено, оспорено або не визнано. Виключенням з цього правила є можливість реалізації права на судовий захист законними представниками (наприклад,

4 Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. д.ю.н., професора, академіка академії наук вищої школи України М. М. Ясинка. К. : Алерта, 2018. С. 33.

подання позовної заяви батьками в інтересах неповнолітньої або малолітньої дитини тощо).

Відповідно до ч. 3 ст. 13 ЦПК України законодавець наділяє учасників справи можливостями вільного розпоряджання своїми правами щодо предмета спору. Це трактується як можливість позивача та відповідача обирати варіанти, що фіксуються у ЦПК України як дозволені міри можливої поведінки.

Принцип диспозитивності реалізується також у аспектах процесуальних підходів щодо збирання та подання доказів сторонами справи. За загальним правилом, сторони справи вільні у виборі способів збору доказів та їхньої кількості. Обмеження стосується лише прав третіх осіб. Це означає, що дії зі збору доказів не повинні порушувати права інших осіб. Свобода обрання видів та кількості доказів також має обмеження з точки зору їхньої відповідності процесуальним критеріям (ст.ст. 77–80 ЦПК України).

Принцип диспозитивності реалізується також через призму повноважень суду як учасника судового процесу. Відповідно до ч. 2 ст. 13 ЦПК України суд має право з власної ініціативи збирати докази, які стосуються предмета спору у випадках захисту прав неповнолітніх, малолітніх, недієздатних осіб тощо. Однак зазначена можливість повинна поєднуватися та реалізовуватися поряд із обов'язком об'єктивного та неупередженого ставлення до судового процесу та розгляду справи по суті.

Також згідно з ч. 4 ст. 13 ЦПК України суд має право залучати у судовий процес відповідний орган чи особу, яким законом надано право захищати права інших осіб у випадках, коли дії захисника є незаконними та суперечать інтересам особи, яку він представляє. Наприклад, це може бути ситуація із залученням прокуратури, органу опіки та піклування тощо. Рішення про залучення такого суб'єкта має бути обґрунтовано та оформлено.

6. Принцип гласності судового процесу

Сутність принципу гласності судового процесу розкривається у положеннях ст. 7 ЦПК України. Гласність та усність – це принципи цивільного судочинства, які гарантують його відкритість, наочність та сприйняття учасниками судового процесу та присутніми особами.

Згідно з ч. 1 ст. 7 ЦПК України розгляд справ у судах проводиться усно та відкрито. На практиці зазначений припис реалізується можливістю участі під час розгляду та вирішення справи

по суті будь-яких осіб. Допуск бажаючих взяти участь у засіданні здійснюється до початку судового засідання або під час перерви. Суд також наділений повноваженням щодо видалення із зали судового засідання осіб, які перешкоджають веденню судового засідання або порушують права і свободи інших учасників процесу.

Відкритість цивільного судочинства виступає гарантією можливості ведення фото- та відеозйомки, а також участі засобів масової інформації в питаннях висвітлення процесу розгляду та вирішення справи по суті. Також закон не містить обмежень щодо можливості використання спеціального обладнання для фіксування процесу. Окремий дозвіл на використання відео- та аудіотехнічних засобів не потребується. Виключенням є процес здійснення прямої трансляції, який може бути реалізовано виключно на підставі дозволу суду (ч. 5 ст. 7 ЦПК України). Реалізація принципу гласності судового процесу забезпечується через системи дозволів та заборон, тому фіксація судового процесу учасниками не повинна створювати перешкоди для розгляду та вирішення справи по суті. Особи, які здійснюють фіксацію, зобов'язані утримуватися від дій, які можуть порушувати права та інтереси учасників процесу.

Гласність судового процесу гарантується повним фіксуванням перебігу судового засідання за допомогою відео- та аудіозаписувальних засобів. Офіційним визнається фіксування, що здійснювалося судом з використанням відповідного обладнання. У подальшому такий запис може бути використано учасниками справи для оскарження ухваленого рішення тощо.

Частина 7 ст. 7 ЦПК України передбачає можливість проведення закритого судового засідання. Умовами проведення закритого судового засідання є: можливість розголошення таємної або іншої інформації, що охороняється законом у випадку проведення відкритого слухання або наявність клопотання учасників справи про проведення закритого судового засідання з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошення відомостей щодо особистого життя тощо. Оголошення змісту листування особистого характеру може здійснюватися виключно за наявності дозволу осіб, які визначені законом. Рішення про проведення слухань у закритому режимі вирішується шляхом постановлення ухвали.

Під час закритого судового засідання можуть бути присутніми лише учасник справи, і, у випадку необхідності, інші учасники

процесу (наприклад, перекладач, свідок, експерт тощо). Усі присутні на закритому засіданні несуть обов'язок нерозголошення інформації. Також забороняється використання систем конференц-зв'язку та трансляція судового засідання.

Важливою складовою принципу гласності судового процесу є публічне проголошення рішення. Текст рішення суду зачитується учасникам справи та усім присутнім особам у залі судового засідання. Під час проголошення судового рішення учасники судового процесу, як і інші присутні особи, можуть проводити фото-, відео- та аудіофіксацію.

ТЕМА 3. Учасники судового процесу

1. Поняття та класифікація учасників судового процесу

Учасники судового процесу – це суб'єкти, які беруть участь у розгляді та вирішенні цивільної справи по суті. У науці цивільного процесуального права виділяють таких учасників судового процесу: суд, учасники справи, представники та інші учасники судового процесу.

Суд – це обов'язковий учасник усіх стадій судового процесу, який здійснює діяльність з розгляду та вирішення цивільної справи по суті. У судах першої інстанції справи розглядаються суддею одноособово. У випадках, визначених ЦПК України, можливий колегіальний розгляд за участю одного судді та двох присяжних, які користуються всіма правами судді під час здійснення правосуддя. Залучення присяжних є обов'язковим при розгляді таких справ окремого провадження (ч. 4 ст. 293 ЦПК України): обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку; примусова госпіталізація до протитуберкульозного закладу.

Перегляд судових рішень у апеляційній та касаційній інстанціях також здійснюється колегіальним складом суду. У суді апеляційної інстанції до складу колегії входить три судді. До

складу колегії суддів касаційної інстанції може входити три судді або більша непарна кількість суддів залежно від виду структурного підрозділу, яким переглядається справа (Об'єднана Палата, Велика Палата тощо).

Порядок призначення суддів та присяжних, їхні права та статус регламентуються Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

Учасники справи – це суб'єкти, які ініціюють цивільний процес та звертаються до суду з метою захисту своїх порушених, невизнаних або оспорених прав. Учасники справи є обов'язковими учасниками цивільного процесу. Залежно від виду провадження вони називаються так: у позовному провадженні – позивач, відповідач (сторони справи); у наказному провадженні – заявник та боржник; у окремому провадженні – заявник та інші заінтересовані особи. Цивільний процесуальний статус учасників справи регламентується ст. 43 ЦПК України. Процесуальний закон встановлює мінімальний перелік вимог, відповідність яким дозволяє суб'єктам стати учасниками справи – це наявність цивільної процесуальної правосуб'єктності. Згідно зі ст. 46, 47 ЦПК України учасники справи повинні бути наділені здатністю мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи та здатністю особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки у суді. Учасники справи наділені матеріально-правовими та процесуально-правовими інтересами. Це означає, що, вступаючи у процес, вони переслідують мету задоволення матеріальної шкоди та мають зацікавленість як у процесуальній процедурі розгляду справи в цілому, так і в кінцевому рішенні щодо задоволення їхніх вимог.

Представники – це учасники судового процесу, які на законодавчо визначених умовах вступають та беруть участь у судовому процесі з метою представництва інтересів учасників процесу. Процесуальне представництво передбачає можливість одночасної участі у процесі і представника, і учасника, якого він представляє.

Згідно зі ст. 60 ЦПК України, представником у суді може бути адвокат і законний представник. Також представником у цивільному судочинстві може бути особа, яка досягла 18-річчя та має повний об'єм цивільної дієздатності. Такий представник може вступити у процес за двома категоріями справ: малозначними та тими, що виникають з трудових правовідносин.

Стаття 61 ЦПК України встановлює обмеження щодо можливості бути представником для таких категорій суб'єктів, як-от: особи, які беруть участь у справі, а саме, секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, перекладач та свідок або є помічником судді, який розглядає справу; особа, яка у цій справі представляє або представляла іншу особу, інтереси якої у цій справі суперечать інтересам її довірителя, а також судді та представники органів досудового розслідування, крім випадків, коли вони діють від імені органу, що є учасником справи.

Інші учасники судового процесу – це учасники цивільного процесу, які здійснюють технічний супровід розгляду справ або залучаються до участі у розгляді та вирішенні справи по суті за потреби у їхніх свідченнях або наданні висновків.

Перелік інших учасників процесу визначений процесуальним законом (ст. 65 ЦПК України), і до них відносяться: помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст.

2. Права та обов'язки учасників процесу (зловживання процесуальними правами)

Процесуальний статус учасника цивільного судочинства визначається комплексом прав та обов'язків, якими може користуватися та повинен дотримуватися такий учасник під час розгляду та вирішення справи по суті. Комплекс мір дозволеної поведінки та процедури виконання покладених обов'язків регулюються процесуальним законом. Загалом, комплекс прав та обов'язків поділяється на види залежно від учасника судового процесу, якому вони належать.

Учасники справи мають права брати участь у судовому засіданні, ознайомлюватися та робити витяги з матеріалів справи, подавати докази, ставити питання іншим учасникам процесу, оскаржувати судові рішення тощо. Перелік прав учасників (ст. 43 ЦПК України) справи не є вичерпним і доповнюється правами, які суб'єкт може використовувати залежно від специфіки тієї чи іншої стадії цивільного судочинства. Основними обов'язками є такі: виявлення поваги до суду та інших учасників процесу, сприяння всебічному, повному, об'єктивному розгляду справи, явка в судове засідання за викликом, виконання процесуальних дій, передбачених законом або судом тощо.

Також процесуальний закон містить виключення щодо необхідності виконання певних обов'язків. Наприклад, учасник справи звільняється від обов'язку надсилати пакет копій поданих до суду документів іншим учасникам справи за умови, якщо таке подання здійснювалось у електронній формі (ч. 7 ст. 43 ЦПК України).

Перелік повноважень представника зводиться до права ведення справи у суді та виконання ним комплексу процесуальних прав та обов'язків, якими наділяється учасник справи, інтереси якого він уповноважений представляти. Згідно з ч. 2 ст. 64 ЦПК України обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені у виданій йому довіреності або ордері.

Процесуальний статус інших учасників судового процесу регламентується ст. 66–75 ЦПК України.

Зловживання процесуальними правами – це вчинення або утримання від вчинення дій учасниками судового процесу, які спрямовані на реалізацію дозволеної міри поведінки, з метою заподіяння шкоди суб'єктам цивільних процесуальних відносин. Зловживання процесуальними правами є неприпустимим та кваліфікується як порушення вимог процесуального законодавства. Частина 2 ст. 44 ЦПК України містить перелік дій, що кваліфікуються як зловживання процесуальними правами, серед яких: подання кількох позовів до одного і того ж відповідача з тотожними предметами та підставами; необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог; подання завідомо безпідставного позову тощо.

З метою покарання та/або попередження щодо вчинення зловживання процесуальними правами суд може застосовувати заходи процесуального примусу. Стаття 144 ЦПК України передбачає такий перелік заходів процесуального примусу: попередження, видалення із залу судового засідання, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, привід свідка, штраф.

Попередження та видалення із залу судового засідання – застосовується до всіх осіб, які перебувають у залі судового засідання та вчиняють дії з порушення порядку розгляду спору (наприклад, невиконання розпоряджень суду або нецензурні висловлювання на адресу учасників судового процесу і суду тощо).

Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом – є доцільним у випадках неподання учасниками справи будь-яких видів доказів без поважних причин.

Привід свідка застосовується у випадках систематичної неявки свідка до зали судового засідання. Підлягає виконанню регіональними органами Національної поліції за місцем проживання такого свідка.

Штраф застосовується як найважчий вид покарання і сягає розмірів від 0,3 до 3 прожиткових мінімумів працездатних осіб.

Суд застосовує заходи процесуального примусу шляхом постановлення ухвали.

3. Сторони у цивільному процесі

Стаття 48 ЦПК України визначає, що сторонами у цивільному процесі є позивач та відповідач. Позивач та відповідач – це два процесуально протилежні суб'єкти цивільного судочинства, які беруть участь у розгляді та вирішенні справи по суті з метою захисту та відстоювання власних інтересів. Враховуючи положення ст. 42 ЦПК України, **сторони** – це учасники справи, які ініціюють та вступають у процес з метою вирішення правового спору у порядку цивільного судочинства.

Позивач – це учасник справи, який шляхом подання позовної заяви ініціює відкриття провадження по справі з метою захисту своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав.

Відповідач – це учасник справи, якому пред'являється вимога щодо компенсації заподіяної шкоди та припинення дій, що порушують права та інтереси позивача.

Сторонам притаманні такі ознаки: вони є учасниками спору, який виник у площині матеріального права, тобто до вступу у процесуальні відносини вони взаємодіяли, в результаті чого виникло порушення, оспорення або невизнання прав та інтересів однієї зі сторін такої взаємодії; завжди беруть участь у процесі від власного імені; мають матеріально-правовий та процесуально-правовий інтереси, тобто зацікавлені як у результаті розгляду та вирішення справи по суті, так і у тонкощах перебігу стадій цивільного судочинства та проміжних процесуальних рішеннях, які приймаються впродовж усього судового процесу; за результатами розгляду справи несуть судові витрати.

Сторонами справи можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, а також держава. Фізична особа може бути стороною по справі за умови наявності цивільної процесуальної правосуб'єктності. Також держава гарантує законне представництво для тих осіб, обсяг цивільної дієздатності яких обмежено або яких визнано недієздат-

ними. Особливості участі юридичних осіб у статусі сторони справи обумовлюється необхідністю залучення представницьких органів таких суб'єктів. Держава бере участь у справі через відповідний державний орган.

Процесуальний статус сторін у цивільному судочинстві визначається комплексом таких прав та обов'язків: можливістю позивача відмовитися частково або повністю від позову та частковим або повним визнанням позову відповідачем; збільшенням або зменшенням розміру позовних вимог, а також можливістю відповідача подати зустрічний позов. Загальний перелік прав та обов'язків також передбачено ст. 43 ЦПК України.

4. Участь у справі кількох позивачів або кількох відповідачів

У порядку цивільного судочинства можуть розглядати справи за участі кількох позивачів або відповідачів. Множинність суб'єктів у складі сторін справи називається процесуальною співучастю.

Процесуальна співучасть – одночасна участь у цивільному процесі кількох позивачів і/або кількох відповідачів, матеріально-правові інтереси яких не виключають один одного⁵. Кожен з таких учасників діє незалежно і займає самостійне становище у розгляді та вирішенні справи по суті.

Частина 2 ст. 50 ЦПК України встановлює перелік умов виникнення процесуальної співучасті:

1) предмет спору мають складати спільні права та обов'язки кількох позивачів і відповідачів (наприклад, справи про поділ майна, яке перебуває у спільній частковій власності);

2) права та обов'язки кількох позивачів і відповідачів повинні виникати з однієї підстави (наприклад, справи про завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки кільком особам);

3) однорідність прав та обов'язків, що складають предмет спору (наприклад, подання позову про стягнення заборгованості по виплаті заробітної плати колективу працівників до роботодавця).

Процесуальна співучасть як процесуальне явище має низку ознак:

а) співучасники наділені спільним матеріально-правовим інтересом. Це означає, що співучасники є учасниками матері-

5 Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. д.ю.н., професора, академіка академії наук вищої школи України М. М. Ясинка. К. : Алерта, 2018. С. 85.

ально-правового спору, що розглядається у порядку цивільного судочинства;

б) інтереси таких позивачів та відповідачів не повинні бути взаємовиключними;

в) співучасники повинні брати участь в одному процесі.

Залежно від кількісного складу суб'єктів на стороні позивача або відповідача співучасть може бути активною (у процесі беруть участь кілька позивачів та один відповідач); пасивною (у процесі бере участь один позивач та кілька відповідачів); змішаною (у процесі беруть участь кілька позивачів та кілька відповідачів).

Також розрізняють обов'язкову та факультативну співучасть. Обов'язкова має місце за обставин, коли вирішення питання про права та обов'язки сторони справи неможливе без участі інших суб'єктів матеріально-правового спору. Факультативна має місце у ситуації, коли позовні вимоги учасників справи можуть бути розглянуті незалежно одна від одної.

5. Участь у справі представника. Законні представники

Стаття 58 ЦПК України закріплює базове право учасників справи брати участь у справі як особисто, так і через представника. Таким чином, держава гарантує право на залучення представника у цивільний процес з метою сприяння всебічного, об'єктивного розгляду та вирішення справи по суті.

Представництво у цивільному процесі складає сукупність повноважень особи, яка на законних підставах представляє іншу особу (учасника судового процесу) з метою захисту її законних прав та інтересів. Самопредставництво у цивільному процесі не виключає можливості одночасної участі як законного представника, так і представника за договором. Це є відмінною рисою представництва у процесуальному праві від представництва у матеріальному праві.

Право на представника реалізується фізичними, юридичними особами та державою. Фізична особа має право на залучення представника як на підставі договору, так і на підставі закону. Юридична особа може брати участь у справі через керівника, члена виконавчого органу, уповноваженого діяти від її імені згідно із законодавчими вимогами, статутними документами або через представника за договором.

Згідно зі ст. 60 ЦПК України представником у суді може бути адвокат і законний представник. Також представником у цивільному судочинстві може бути особа, яка досягла 18-річчя та має повний об'єм цивільної дієздатності. Такий представник може вступити у процес за двома категоріями справ: малозначними та тими, що виникають з трудових правовідносин.

Стаття 61 ЦПК України встановлює обмеження щодо можливості бути представником для таких категорій суб'єктів, як: особи, які беруть участь у справі як секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, перекладач та свідок або є помічником судді, який розглядає справу; особа, яка у цій справі представляє або представляла іншу особу, інтереси якої у цій справі суперечать інтересам її довірителя, а також судді та представники органів досудового розслідування, крім випадків, коли вони діють від імені органу, що є учасником справи.

Законний представник – це особа, яка на законодавчо визначених підставах вступає у цивільний процес з метою захисту малолітніх, неповнолітніх, недієздатних та обмежено дієздатних осіб. Законними представниками можуть бути батьки, опікуни, усиновлювачі та інші особи, які визначені законом. У випадках участі у процесі законних представників процесуальний закон не виключає можливості залучення до процесу неповнолітньої особи або особи, цивільна дієздатність якої обмежена. Опікун або піклувальник залучаються до участі у процесі на підставі ухвали суду за поданням органу опіки та піклування у випадках відсутності у визнаній недієздатною або обмежено дієздатною сторони або третьої особи законного представника.

Згідно зі ст. 62 ЦПК України документами, що підтверджують повноваження представника, є: довіреність фізичної або юридичної особи; свідоцтво про народження дитини або рішення про призначення опікуна, піклувальника чи охоронця спадкового майна.

6. Треті особи у цивільному процесі

Треті особи у цивільному процесі – це учасники справи, які вступають у судовий процес, що триває, шляхом подання позовної заяви або залучаються судом на стороні як позивача, так і відповідача у випадках, коли розгляд та вирішення справи по суті може вирішити питання про їхні права та інтереси. Залежно від способу залучення у розпочатий процес треті особи у цивільному

процесі поділяються на третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, та третіх осіб, які *не* заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, – це учасники справи, які вступають у судовий процес шляхом подання позовної заяви, якщо розгляд та вирішення справи може вплинути на їхні права та інтереси. Стаття 52 ЦПК України закріплює обмеження у часі щодо можливості реалізації права на вступ у процес третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги. Якщо справа розглядається у порядку звичайного позовного провадження, третя особа, яка заявляє самостійні вимоги, може реалізувати своє право на вступ у процес до закінчення підготовчого провадження. Якщо має місце спрощене позовне провадження – до початку першого судового засідання. Позов може бути подано як до однієї, так і до кількох сторін справи.

Питання про прийняття позовної заяви та вступ третьої особи у справу вирішується судом шляхом постановлення ухвали. З моменту вступу у розпочатий процес третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, наділяється правами та обов'язками учасника справи. Вступ у розпочатий процес третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги, не зобов'язує суд розпочинати розгляд справи спочатку. Однак така особа має ініціювати процес розгляду справи спочатку шляхом подання клопотання. Також законодавець встановлює обмеження щодо можливості проведення процедури врегулювання спору за участю судді за умови вступу у процес третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, – це учасники справи, які вступають у судовий процес і беруть у ньому участь як на стороні позивача, так і відповідача у випадках, коли розгляд та прийняття рішення по справі може вплинути на їхні права та інтереси. Стаття 53 ЦПК України закріплює обмеження у часі щодо можливості вступу у процес третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог. Якщо справа розглядається у порядку звичайного позовного провадження, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог, може вступити у процес до закінчення підготовчого провадження. Якщо має місце спрощене позовне провадження – до початку першого судового засідання.

Питання про вступ третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог, вирішується судом шляхом постановлення ухвали. Суд також повинен обґрунтувати та роз'яснити у судовому рішенні, яким чином таке рішення може вплинути на права та обов'язки такого учасника справи. Ініціювати питання про залучення третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог, може суд, учасники справи або ж сама особа, яка бажає вступити у справу в зазначеному процесуальному статусі. Відповідно до ч. 7 ст. 53 ЦПК України вступ у справу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог, не тягне за собою наслідків у вигляді розгляду справи спочатку.

7. Помічник судді

Помічник судді – це учасник судового процесу, який забезпечує підготовку та організаційне забезпечення судового процесу.

Відповідно до положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», кожен суддя має помічника (або кількох помічників), статус і умови діяльності якого (яких) визначаються зазначеним законом та Положенням про помічника судді, затвердженим Радою суддів України. Посади помічників судді належать до посад патронатної служби. До помічника судді чинним законодавством висуваються такі вимоги: він має бути громадянином України, що має вищу юридичну освіту і вільно володіє державною мовою, при цьому помічники суддів Верховного Суду повинні також мати стаж професійної діяльності у сфері права не менше трьох років.

Основними обов'язками помічника судді (підготовчими та організаційними) є безпосереднє виконання доручень судді (ст. 66 ЦПК України, Положення про помічника судді).

До обов'язків помічника судді в частині *підготовки* судового процесу відносяться: підбір актів законодавства та матеріалів судової практики, які необхідні для розгляду конкретної судової справи; участь у попередній підготовці судових справ до розгляду, підготовка проєктів судових рішень, запитів, листів, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом конкретної справи (за дорученням судді); підготовка проєктів доручень суду про виконання судами інших держав окремих процесуальних дій, про вручення судових документів. Помічник судді з питань підготовки справ до розгляду підзвітний лише відповідному судді.

До обов'язків помічника судді в частині *організації* судового процесу відносяться: участь в оформленні судових справ; оформлення копій судових рішень для направлення сторонам у справі та іншим учасникам справи, які беруть участь у справі відповідно до вимог процесуального законодавства; контроль за своєчасністю надсилання копій судових рішень та за своєчасним проведенням експертними установами призначених у справах експертних досліджень; контроль за своєчасним виконанням органами внутрішніх справ ухвал судді про примусовий привід, а у випадку невиконання таких ухвал – підготовка проєктів відповідних нагадувань тощо.

Отже, основною метою діяльності помічника судді є створення та підтримання належних умов, які є необхідними для розгляду цивільної справи (як учасника судового процесу, що здійснює його організаційно-технічне забезпечення)⁶.

Окрім цього, повноваження помічника судді за дорученням судді (головуючого у судовій колегії) можуть бути дещо розширені. Так, за відсутності секретаря судового засідання помічник судді може здійснювати повноваження останнього. Під час здійснення таких повноважень помічнику судді може бути заявлено відвід з підстав, передбачених цивільним процесуальним законодавством, для відводу секретаря судового засідання: наприклад, він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловіком, дружиною, батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, сином, дочкою, пасинком, падчеркою, братом, сестрою, дідом, бабою, внуком, внучкою, усиновлювачем чи усиновленим, опікуном чи піклувальником, членом сім'ї або близьким родичем цих осіб) сторони або інших учасників судового процесу, або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам справи правничу допомогу у цій справі, або іншого судді, який входить до складу суду, що розглядає чи розглядав справу, або він брав участь у справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник, адвокат, секретар судового засідання або надавав стороні чи іншим учасникам справи правничу допомогу в цій чи іншій справі тощо.

При цьому відвід має бути вмотивованим і заявленим в порядку ст. 39 ЦПК України упродовж десяти днів з дня отримання учасником справи ухвали про відкриття провадження у справі, але

6 Цивільне процесуальне право України : підручник / за заг. ред. М. М. Ясинка. У 2 т. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ : Алерта, 2021. Т. 1. С. 142.

не пізніше початку підготовчого засідання або першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження. Самовідвід може бути заявлений не пізніше початку підготовчого засідання або першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження. Заявляти відвід (самовідвід) після спливу означеного строку дозволяється лише у виняткових випадках, коли про підставу відводу (самовідводу) заявнику не могло бути відомо до спливу вказаного строку, але не пізніше двох днів із дня, у який заявник дізнався про таку підставу.

За дорученням судді помічник судді також може здійснювати перевірку своєчасності оформлення протоколів судових засідань у справах, що знаходяться в провадженні судді; контролювати своєчасність здачі до канцелярії суду та/або архіву суду секретарем судового засідання судових справ, розглянутих під головуванням судді; готувати та оформлювати статистичні дані; здійснювати аналіз скасованих і змінених рішень судді після перегляду справ судами апеляційної та касаційної інстанцій; підписувати непроцесуальні документи інформаційного та організаційного характеру тощо.

Окремо слід зауважити, що помічник судді, який розглядає справу, не може бути, відповідно до положень ст. 61 ЦПК України, представником особи в судовому розгляді цієї справи.

8. Секретар судового засідання

Секретар судового засідання – це учасник судового процесу, який забезпечує організацію проведення судового засідання. Секретар судового засідання входить до штату апарату суду.

Аналогічно до основної мети діяльності помічника судді, метою діяльності секретаря судового засідання є *створення та підтримання належних умов*, які є необхідними для розгляду цивільної справи (як учасника судового процесу, що здійснює його організаційно-технічне забезпечення)⁷.

До повноважень секретаря судового засідання відносяться: здійснення судових викликів і повідомлень; перевірка того, хто з учасників судового процесу з'явився в судові засідання та хто з учасників судового процесу бере участь у судовому засіданні

7 Цивільне процесуальне право України : підручник / за заг. ред. М. М. Ясинка. У 2 т. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Київ : Алерта, 2021. Т. 1. С. 142.

в режимі відеоконференції, і доповідь про це головуючому у справі; забезпечення контролю за повним фіксуванням судового засідання технічними засобами і проведенням судового засідання в режимі відеоконференції; забезпечення ведення протоколу судового засідання; забезпечення оформлення матеріалів справи; виконання інших доручень головуючого, що стосуються розгляду справи (ст. 67 ЦПК України). Секретар судового засідання уповноважений також уточнювати сутність процесуальної дії з метою її правильного відображення в протоколі судового засідання.

У судовому засіданні секретар судового засідання забезпечує ведення протоколу судового засідання, який підписується ним невідкладно, але не пізніше наступного дня після судового засідання і приєднується до справи. Під час здійснення повного фіксування судового засідання технічними засобами, а також проведення судового засідання в режимі відеоконференції, протокол судового засідання створюється Єдиною судовою інформаційно-комунікаційною системою в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). Протокол судового засідання в цьому випадку скріплюється електронним підписом секретаря судового засідання і приєднується до справи. Відповідно до Інструкції щодо роботи з технічними засобами фіксування судового засідання, для можливості здійснення фіксування судового засідання секретар судового засідання повинен бути попередньо зареєстрований в підсистемі відеоконференцзв'язку як секретар судового засідання (з отриманням права організатора відеоконференції) або авторизований через обліковий запис Залу судового засідання, при цьому безпосередньо перед початком здійснення фіксування судового засідання секретар судового засідання повинен пройти процедуру автентифікації в підсистемі відеоконференцзв'язку, використовуючи персональний комп'ютер, що є складовою частиною наявного в суді технічного засобу фіксування судового засідання.

Повноваження секретаря судового засідання можуть бути дещо розширені: він може виконувати обов'язки судового розпорядника у випадку відсутності останнього.

Судові розпорядники забезпечують в порядку ст. 68 ЦПК України додержання особами, які перебувають у суді, встановлених правил та виконання ними розпоряджень головуючого в судовому

засіданні. Так, судовий розпорядник виконує таке: забезпечує належний стан залу судового засідання і запрошує до нього учасників судового процесу; з урахуванням кількості місць та забезпечення порядку під час судового засідання визначає можливу кількість осіб, які можуть бути присутні у залі судового засідання; оголошує про вхід і вихід суду із зали судового засідання та пропонує всім присутнім встати; слідкує за додержанням порядку особами, присутніми у залі судового засідання; виконує розпорядження головуючого про приведення до присяги перекладача, експерта; під час судового засідання приймає від присутніх у залі учасників судового процесу документи та інші матеріали і передає до суду; запрошує до залу судового засідання свідків та виконує вказівки головуючого щодо приведення їх до присяги; виконує інші доручення головуючого, пов'язані зі створенням умов, необхідних для розгляду справи.

Відповідно до Положення про порядок створення та діяльності служби судових розпорядників, судові розпорядники зобов'язані: забезпечувати дотримання вимог процесуального законодавства з метою обмеження спілкування свідків, які вже були допитані судом, із тими свідками, яких суд ще не допитав; забезпечувати виконання вимог процесуального законодавства щодо проведення закритого судового засідання та вживати заходів до обмеження входу до зали судового засідання сторонніх осіб; сприяти доступу до приміщень суду та зали судового засідання осіб з обмеженими фізичними можливостями під час реалізації ними своїх прав; забезпечувати виконання вимог процесуального законодавства щодо надання особам, які беруть участь у судовому засіданні, пам'яток про їхні права та обов'язки, що передбачені процесуальним законодавством України тощо.

9. Свідок як учасник судового процесу

Свідок – це особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи.

Свідок як учасник судового процесу *зобов'язаний* з'явитися до суду за його викликом у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини. Свідок зобов'язаний завчасно повідомити суд щодо неможливості прибуття до суду та участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції за викликом суду.

Не можуть бути допитані як свідки, відповідно до ст. 70 ЦПК України, такі категорії осіб:

- недієздатні фізичні особи – особи, визнані такими рішенням суду, і які внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатні усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання (відповідно до норм Цивільного кодексу України). При цьому сам факт перебування на обліку чи лікуванні у психіатричному закладі є недостатнім та не є обов'язковим елементом цієї підстави визнання особи такою, що не може бути допитана в якості свідка – обов'язковою умовою є саме нездатність такої особи правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання;

- особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги або послуг медіації під час проведення позасудового врегулювання спору. Відповідно до Закону України «Про медіацію», медіатор – це спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа, яка проводить медіацію (позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів);

- священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих. Законодавство України не містить визначення терміна «священнослужитель», втім, відповідно до Переліку посад військовозобов'язаних священнослужителів, які підлягають бронюванню на період мобілізації та на воєнний час, затвердженого Наказом Державної служби України з етнополітики та свободи совісті від 05 лютого 2025 року, священнослужителем може бути визнаний працівник релігійного центру, релігійного управління, релігійної громади, монастиря, релігійного братства, місіонерського товариства (місії), духовного навчального закладу, уповноважений на виконання / проведення богослужінь, релігійних обрядів, церемоній, здійснення проповідницької діяльності, що має трудові правовідносини у релігійній організації;

- судді та присяжні (особи, які у випадках, визначених процесуальним законом, та за їх згодою вирішують справи у складі суду разом із суддею або залучаються до здійснення правосуддя (Закон України «Про судоустрій і статус суддів»)) – про обставини

обговорення питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, або про інформацію, що стала відома судді під час врегулювання спору за його участю.

Окрім цього, без їхньої на те згоди не можуть бути допитані як свідки в судовому процесі особи, які не можуть бути допитані в такому статусі згідно із законом чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а також особи, які мають дипломатичний імунітет – сукупність особливих прав та переваг, які надаються іноземним дипломатичним і консульським представникам, спеціальним місіям, постійним представникам при міжнародних організаціях та делегаціям на міжнародних міжурядових конференціях⁸. Представники дипломатичних представництв (відповідно до Положення про порядок розміщення дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних та іноземних організацій в Україні, дипломатичне представництво – це посольство (нунціатура), місія (інтернунціатура) або інше дипломатичне представництво іноземної держави (включаючи персонал, споруди та приміщення) не можуть бути допитані як свідки в судовому процесі без відповідної згоди дипломатичного представника.

Також, відповідно до положень Закону України «Про нотаріат», нотаріус не має права давати свідчення в якості свідка щодо відомостей, які становлять нотаріальну таємницю, крім випадків, коли цього вимагають особи, за дорученням яких або щодо яких вчинялися нотаріальні дії.

Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», забороняється вимагати від адвоката, його помічника, стажиста, особи, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також від особи, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю, надання відомостей, що є адвокатською таємницею. З цих питань зазначені особи не можуть бути допитані, крім випадків, якщо особа, яка довірила відповідні відомості, звільнила цих осіб від обов'язку зберігати адвокатську таємницю в порядку, передбаченому законом.

Окрім сукупності обов'язків свідок в судовому процесі наділений також сукупністю відповідних прав. Зокрема свідок

8 Словник міжнародно-правових термінів / Укладач О. О. Грін. Ужгород : ПП Данило С. І., 2010. (Серія «Бібліотека юриста-міжнародника») С. 100.

як учасник судового процесу має *право* в порядку ст. 69 ЦПК України давати показання рідною мовою або мовою, якою він володіє, користуватися письмовими записами, відмовитися від давання показань у випадках, встановлених законом, а також на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

Слід зауважити, що свідок не має права відмовитися давати показання, крім показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб), які можуть тягнути юридичну відповідальність для нього або таких членів сім'ї чи близьких родичів. Наведене корелюється з положеннями ст. 63 Конституції України, відповідно до якої особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. У випадку відмови від дачі показань свідок зобов'язаний повідомити причини відмови.

Свідок також має право брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції (за відсутності заперечень учасників справи), при цьому суд може дозволити свідку брати участь у судовому засіданні в означеному режимі незалежно від заперечень учасників справи, якщо свідок не може з'явитися до суду через хворобу, похилий вік, інвалідність або з інших поважних причин.

10. Експерт як учасник судового процесу

Експерт – це учасник судового процесу, особа, яка *володіє спеціальними знаннями*, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи. Відповідно до Закону України «Про судову експертизу», судовою експертизою є дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду. Отже, під спеціальними знаннями, якими має володіти експерт, слід розуміти знання у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо.

Судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їхні територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші *фахівці* (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених

чинним законодавством. До фахівця у відповідній галузі знань, який проводить судову експертизу, застосовуються положення галузевого закону щодо гарантій, прав, обов'язків, відповідальності судового експерта, крім відповідальності за відмову від проведення експертизи та положень щодо фінансового й організаційного забезпечення судово-експертної діяльності.

Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням судово-медичних та судово-психіатричних експертиз. Інструкцією про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, передбачено, що обов'язковою умовою здійснення судово-експертної діяльності судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих установах, є наявність свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, виданого Міністерством юстиції України на підставі рішення Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України, яким надається право на проведення конкретних видів експертиз.

Не може залучатися до проведення судової експертизи та виконання обов'язків судового експерта особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною, а також та, яка має не зняту або не погашену судимість, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, або дисциплінарне стягнення у вигляді припинення права на проведення судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю.

Експерт може призначатися судом, про що суд постановляє відповідну ухвалу, або залучатися учасником справи на договірних засадах (ст. 72 ЦПК України). Призначений судом експерт може відмовитися від надання висновку, якщо надані на його запит матеріали недостатні для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову повинна бути вмотивованою.

Експерт як учасник судового процесу наділений сукупністю прав та обов'язків. Так, експерт зобов'язаний дати обґрунтований

та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання і не має права передоручати проведення експертизи іншій особі (проведення експертизи має проводитись експертом особисто).

Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодавством, при цьому питання, які ставляться експерту, і його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта (Закон України «Про судову експертизу»). Експерт зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, роз'яснити свій висновок і відповісти на питання суду та учасників справи. За відсутності заперечень учасників справи експерт може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Експерт зобов'язаний заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі.

Експерт як учасник судового процесу має *право*: ознайомлюватися з матеріалами справи; заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів і зразків, якщо експертиза призначена судом; викладати у висновку експертизи виявлені під час її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання; бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження; для цілей проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків; на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з проведенням експертизи і викликом до суду; користуватися іншими правами, що надані Законом України «Про судову експертизу», наприклад, подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта.

Не може бути, відповідно до ст. 61 ЦПК України, представником в суді особа, яка бере участь у справі як експерт. Крім того, експерт не може брати участь у розгляді справи, якщо: 1) він перебував або перебуває в службовій або іншій залежності від учасників справи; 2) з'ясування обставин, які мають значення для справи, виходить за межі сфери його спеціальних знань. Участь експерта у судовому засіданні під час попереднього розгляду справи відповідно як секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача не є підставою для його відводу.

11. Експерт з питань права як учасник судового процесу

До учасників судового процесу чинне законодавство відносить також експерта з питань права. Як **експерт з питань права** може залучатися особа, яка має *науковий ступінь* та є *визнаним фахівцем у галузі права*.

В Україні особам, які здійснюють наукові дослідження, можуть присуджуватися два наукові ступені: науковий ступінь доктора філософії та науковий ступінь доктора наук. Доктор філософії – це освітній і водночас науковий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Ступінь доктора філософії присуджується разовою спеціалізованою вченою радою закладу вищої освіти або наукової установи за результатами успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у разовій спеціалізованій вченій раді (Закон України «Про вищу освіту», відповідно до положень якого науковий ступінь кандидата наук після набрання чинності цим законом – з 06.09.2014 р. – прирівнюється до наукового ступеня доктора філософії). Згідно з Порядком присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, науковий ступінь доктора наук присуджується докторською радою на підставі публічного захисту докторської дисертації. Здобуття наукового ступеня доктора наук передбачає набуття особою найвищих компетентностей у галузі розроблення і впровадження методології дослідницької роботи, проведення оригінальних досліджень, отримання наукових результатів, що забезпечують розв’язання важливої теоретичної або прикладної проблеми, мають загальнонаціональне або світове значення та опубліковані у наукових вітчизняних і міжнародних рецензованих виданнях.

Що стосується критерію «визнаний фахівець у галузі права», то, вочевидь, ця категорія є оцінною і має аргументуватися суддею, який приймає рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи. Означений висновок може бути надано експертом у галузі права лише щодо:

1) застосування аналогії закону чи аналогії права. Застосування аналогії закону, відповідно до ст. 6 Цивільного кодексу України, має місце у випадку, якщо цивільні відносини

не врегульовані актами цивільного законодавства або договором. У такому випадку відповідні відносини регулюються тими правовими нормами актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини. У випадку неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин, вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права);

2) змісту норм іноземного права згідно з їхнім офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі.

Слід пам'ятати, що висновок експерта у галузі права не є доказом, він має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду, який може посилатися в рішенні на висновок експерта у галузі права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань.

Експерт з питань права *зобов'язаний* з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати роз'яснення. За відсутності заперечень учасників справи експерт з питань права може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Експерт з питань права має *право* на: обізнаність щодо мети свого виклику до суду; відмову від участі у судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями; на оплату послуг та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду (ст. 73 ЦПК України).

12. Спеціаліст як учасник судового процесу

Спеціаліст – це учасник судового процесу, яким є особа, що володіє *спеціальними знаннями та навичками*, необхідними для застосування технічних засобів, і призначена судом для надання консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням таких технічних засобів (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо). Відповідно, такий учасник судового процесу повинен володіти сукупністю *знань* – обізнаністю у чому-небудь, сукупністю відомостей у будь-якій галузі, набутих у процесі навчання, дослідження⁹, та *навичок* –

⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 469.

умінь, набутих вправами, досвідом; здатності вирішення завдань, доведеної до автоматизму¹⁰.

Спеціаліст як учасник судового процесу призначається ухвалою суду або залучається сторонами на договірних засадах для надання консультацій та/або технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій (ст. 74 ЦПК України). Така допомога та консультації спеціаліста не замінюють висновок експерта і є пов'язаними із застосуванням технічних засобів – спеціаліст здійснює фотографування, складає схеми, плани, креслення, відбирає зразки для проведення експертизи тощо.

Спеціаліст як учасник судового процесу наділений сукупністю прав та обов'язків. Так, спеціаліст *зобов'язаний* з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати консультації та роз'яснення, у випадку потреби надавати суду іншу технічну допомогу. За відсутності заперечень учасників справи спеціаліст може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. У свою чергу, спеціаліст *має право* знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі у судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями та навичками, звертати увагу суду на характерні обставини чи особливості доказів, а також право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

Спеціаліст отримує винагороду за виконану роботу, пов'язану зі справою, якщо це не входить до його службових обов'язків. Спеціаліст не може брати участь у розгляді справи, якщо: 1) він перебував або перебуває в службовій або іншій залежності від учасників справи; 2) з'ясування обставин, які мають значення для справи, виходить за межі сфери його спеціальних знань (ст. 38 ЦПК України). Натомість, участь спеціаліста у судовому засіданні під час попереднього розгляду зазначеної справи відповідно як секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача не є підставою для його відводу.

13. Перекладач у судовому процесі

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус судів», судочинство і діловодство в судах України проводяться державною мовою. Суди використовують державну мову в про-

10 Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 469, 704.

цесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють. Цивільним процесуальним кодексом України визначено у ст. 75, що учасники судового процесу, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача. За таких обставин, в окремих випадках виникає потреба в допуску (призначенні) перекладача в судовому процесі.

Перекладач в судовому процесі – це особа, що *вільно володіє мовою*, якою здійснюється цивільне судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка *володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухоніми*.

Тобто перекладачем в судовому процесі може бути особа, яка, по-перше, вільно володіє мовою (якою здійснюється цивільне судочинство та іншою мовою, знання якої необхідне для усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу). Факт вільного володіння мовою, як тією, якою здійснюється судочинство, так і іноземною мовою, потрібною для перекладу з однієї мови на іншу, потребує відповідного підтвердження. Вочевидь, підтвердженням такого володіння є документ про наявність відповідної освіти, документ (свідоцтво, диплом) про кваліфікацію перекладача, сертифікат про підтвердження володіння належним рівнем мови тощо. У науковій літературі справедливо зазначається, що переклад тексту юридичної спрямованості вимагає від перекладача як володіння юридичною термінологією, так і знання культурологічних особливостей, якими може характеризуватися текст перекладу, а за таких обставин перекладач повинен мати відповідні компетентні знання в галузі права¹¹.

По-друге, перекладачем в судовому процесі може бути особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухоніми. Наприклад, відповідно до Державного стандарту соціальної послуги перекладу жестовою мовою, перекладач жестової мови соціальної послуги – це фахівець у сфері перекладу між жестовою

11 Павлов В. О. Особливості функціонування та перекладу юридичної термінології в англійській мові. Часопис Київського університету права. 2023. № 3. С. 25–29. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2023.03>. С. 28

мовою і словесною мовою, який має відповідну освіту і кваліфікацію, безпосередньо виконує заходи, що складають зміст соціальної послуги. Всеукраїнська організація осіб з інвалідністю зі слуху «Українське товариство глухих» проводить підготовку та атестацію перекладачів жестової мови й адмініструє відповідний реєстр перекладачів¹².

Участь перекладача, який володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухоніми, є обов'язковою при розгляді справи, одним з учасників якої є особа з порушенням слуху. Кваліфікація такого перекладача підтверджується відповідним документом, виданим у порядку, встановленому законодавством.

Перекладач допускається ухвалою суду за заявою учасника справи або призначається з ініціативи суду. За необхідності, перекладач може бути залучений до участі в нараді при проведенні врегулювання спору за участю судді. Перекладач попереджається про конфіденційний характер інформації, отриманої під час такого проведення врегулювання спору за участю судді.

Перекладач в судовому процесі наділений сукупністю прав та обов'язків. Так, перекладач *зобов'язаний* з'являтися до суду за його викликом, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їхню рідну мову або мову, якою вони володіють. За відсутності заперечень учасників справи перекладач може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. У свою чергу, перекладач *має право* ставити питання з метою уточнення перекладу, відмовитися від участі у цивільному процесі, якщо він не володіє достатніми знаннями мови, необхідними для перекладу, а також на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду (перекладач отримує винагороду за виконану роботу, пов'язану зі справою, якщо це не входить до його службових обов'язків).

Участь перекладача у судовому засіданні під час попереднього розгляду певної справи відповідно як секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача не є підставою для його відводу.

12 Всеукраїнська організація осіб з інвалідністю зі слуху «Українське товариство глухих». URL: <https://utog.org/perekladachi/reestr-perekladachiv>.

ТЕМА 4. Цивільна юрисдикція та підсудність у цивільних справах

1. Поняття та види підсудності у цивільному процесі

Підсудність (юрисдикція) у цивільному процесі – це розподіл повноважень між судами окремих ланок судової системи щодо розгляду та вирішення по суті цивільних справ.

ЦПК України закріплює традиційний підхід до класифікації видів цивільної юрисдикції та визначає: предметну, територіальну та інстанційну юрисдикції.

За правилами **предметної підсудності** суди у порядку цивільного судочинства уповноважені на розгляд справ, що виникають із цивільних, сімейних, трудових, земельних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється у порядку іншого судочинства (ч. 1 ст. 19 ЦПК України). Процес розгляду зазначеної сукупності справ здійснюється за правилами трьох видів проваджень: позовного, наказного та окремого. У порядку *позовного* провадження розглядаються справи, в яких має місце спір про право. Метою *наказного* провадження є вирішення справ за заявою про матеріальні вимоги, перелік яких чітко визначений процесуальним законом. У межах окремого провадження учасник справи звертається з метою встановлення наявності або відсутності певних юридичних фактів.

Територіальна підсудність визначається прив'язкою до місцезнаходження (місця проживання) відповідача або місцезнаходження майна. За загальним правилом (стаття 27 ЦПК України), за умови, якщо відповідачем є фізична особа, то позови подаються в суд за зареєстрованим місцем її проживання або перебування. Згідно з ч. 2 ст. 27 ЦПК України позови до юридичних осіб пред'являються в суд за їхнім місцезнаходженням згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

Процесуальний закон передбачає можливість вибору позивачем підсудності для певної категорії справ (**альтернативна підсудність**). Правила альтернативної підсудності хоча і надають право вибору позивачеві, однак одночасно встановлюють обмеження стосовно можливих варіантів подання позовної заяви з прив'язкою як до місця проживання позивача, так і до місця вчи-

нення певних дій або подій. Перелік справ, в яких можуть бути застосовані правила альтернативної підсудності, визначений ст. 28 ЦПК України.

Виключна підсудність – це різновид підсудності, за правилами якої подання позовної заяви відбувається за чітко визначеним алгоритмом. Особливістю такого виду підсудності є нормативне закріплення правил подання позовних заяв та розгляду справ по суті. Перелік позовів, під час подання яких застосовуються правила виключної підсудності, є вичерпним та визначений ст. 30 ЦПК України.

Інстанційна підсудність – вид підсудності, за правилами якого розподіляються всі справи, що підлягають вирішенню у порядку цивільного судочинства, а також скарги на рішення між судами відповідно до принципів судоустрою. ЦПК України та Закон України «Про судоустрій і статус суддів» визначають, що система судоустрою складається з місцевих, апеляційних судів та Верховного Суду.

До компетенції місцевих судів (ст. 23 ЦПК України) відноситься розгляд усіх справ, що підлягають вирішенню у порядку цивільного судочинства. Виключенням з цього правила є справи щодо визнання та надання дозволу на виконання рішень Міжнародного комерційного арбітражу. Залежно від місця розташування Міжнародного комерційного арбітражу такі справи розглядаються апеляційними загальними судами за місцезнаходженням в Україні зазначеного арбітражу або апеляційним загальним судом, юрисдикція якого поширюється на місто Київ, – якщо арбітраж знаходиться поза межами України.

Повноваження суду апеляційної інстанції (ст. 24 ЦПК України) складають процесуальну діяльність з перегляду рішень судів першої інстанції, які не вступили у законну силу. Верховний Суд як суд касаційної інстанції уповноважений на перегляд у касаційному порядку судових рішень, ухвалених судами першої та другої інстанцій (ст. 25 ЦПК України).

2. Наслідки порушення правил підсудності

Характер та сутність наслідків порушення правил підсудності у цивільному судочинстві залежить від кількох факторів: стадії виявлення таких порушень та виду підсудності, правила якого порушуються.

Наслідки **порушення предметної юрисдикції** регулюються ст. 186 ЦПК України. Частина 1 ст. 186 ЦПК України зазначає, що наслідком подання заяви, яка не підлягає розгляду у порядку цивільного судочинства, є постановлення судом ухвали про відмову у відкритті провадження. Як приклад, зазначена норма стосується обставин, коли позивачем подається позовна заява, яка повинна розглядатися за правилами господарського судочинства, але неправильно визначена сфера відносин призводить до подання такої позовної заяви до місцевого суду загальної юрисдикції. Рішення про відмову у відкритті провадження з підстав порушення предметної юрисдикції суддя приймає протягом п'яти днів з дня надходження заяви. Питання визначення юрисдикції суду, який повинен розглядати таку позовну заяву, вирішуються судом, який постановляє ухвалу про відмову у відкритті провадження. Також суд повинен надіслати таку ухвалу позивачеві не пізніше наступного дня після її постановлення. До ухвали про відмову у відкритті провадження додаються матеріали позовної заяви. У суді лишається копія позовної заяви. Законом передбачена можливість оскарження такої ухвали. У випадку задоволення скарги та скасування ухвали про відмову у відкритті провадження позовна заява вважається поданою у день первинного звернення до суду.

У випадках **порушення територіальної підсудності** застосовуються положення ст. 31 ЦПК України і позовна заява передається до суду, який уповноважений розглядати її за правилами територіальної підсудності. Як приклад, порушенням правил територіальної підсудності є ситуація подання позовної заяви до суду, компетенція якого не поширюється на територію місця проживання або місцеперебування відповідача. За таких обставин суд постановляє ухвалу про передачу справи з одного суду до іншого протягом п'яти днів після закінчення строку на оскарження такої ухвали.

Скасування рішення суду в цивільній справі у зв'язку із порушенням правил підсудності в цивільному процесі є одним із найбільш істотних процесуальних наслідків. ЦПК України до повноважень апеляційної інстанції відносить скасування судового рішення та направлення справи на розгляд іншому суду за встановленою законом підсудністю, окрім одного випадку: апелянт без поважних причин в суді першої інстанції не заявляв про невід-

судність справи суду (ст. 378 ЦПК України). Аналогічне правило закріплене в ЦПК України для суду касаційної інстанції (п. 6 ч. 1 ст. 411 ЦПК України)¹³.

3. Передача справи з одного суду до іншого

Стаття 31 ЦПК України визначає перелік підстав для прийняття судом рішення про **передачу справи з одного суду до іншого**.

Перша *підстава* – це порушення позивачем правил територіальної підсудності. Це ситуація, яка стосується дій позивача на предмет подання позовної заяви до суду, територіальна юрисдикція якого не поширюється на місцепроживання або місцезнаходження відповідача. Виключенням з цього правила є ситуація, коли під час розгляду справи, що прийнята до провадження суду з дотриманням правил підсудності, виникають обставини, наслідком яких є підсудність такої справи іншому суду. Зазначене вище передбачає безперервність такого розгляду та виключає необхідність передачі справи з одного суду до іншого. Якщо під час розгляду справи, яка прийнята судом до провадження з дотриманням правил територіальної підсудності, відбувається зміна відповідачів, що створює наслідки необхідності розгляду такої справи за правилами виключної підсудності, то зазначена вище обставина зобов'язує суд, який розглядає справу, передати її до того суду, який уповноважений на розгляд такої справи за правилами виключної підсудності. Обставини щодо порушення правил територіальної підсудності є суб'єктивними, оскільки виникають внаслідок прийняття позивачем помилкового рішення щодо приналежності справи до компетенції того суду, до якого останній звертається з вимогою про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів.

Друга *підстава* – неможливість утворення нового складу суду після задоволення відводів або самовідводів. Також серед причин неможливості утворення нового складу суду можуть розглядатися й інші обставини (перелік відкритий). За наявності обставин, які мають наслідками відвід або самовідвід складу суду, що розглядає справу, голова суду видає розпорядження про передачу такої справи на розгляд найбільш

13 Задорожна А. П. Реалізація правил підсудності цивільних справ і наслідки їх порушення. Судова апеляція. 2019. № 3 (56). С. 81–82.

територіально наближеного суду. У цьому випадку вибір суду, який уповноважується на розгляд справи, здійснюється за принципом територіального наближення. Перелік підстав для можливості заявлення відводів та самовідводів для складу суду визначений ст. 38-39 ЦПК України. Зазначена обставина передачі справи з одного суду до іншого є побічно залежною від суб'єктивного чинника. Першопричиною вбачається наявність обставин, які унеможливають подальшу участь складу суду у розгляді справи, виникнення або існування яких не залежать від волі суддів, однак реалізація права на відвід або самовідвід передбачає вчинення активних дій з усунення або самоусунення складу суду. У питаннях щодо заявлення самовідводу судді повинні керуватися тягарем обов'язку, що базується виключно на вольовому принципі прийняття такого рішення.

Третя *підстава* – ліквідація суду або припинення роботи суду з інших причин. За наявності причин, які мають наслідком ліквідацію або припинення роботи суду (перелік відкритий), справи, які перебувають у провадженні такого суду, невідкладно передаються до іншого суду. Передача таких справ здійснюється до суду, який уповноважується на розгляд справ законом (на підставі якого ліквідовується суд), або до суду, який найбільш територіально наближений до ліквідованого суду. Зазначені обставини є виключно об'єктивними та не мають елементів суб'єктивності і не залежать від волі учасників судового процесу.

Частина 6 ст. 31 ЦПК України передбачає додаткову підставу для можливості передачі справи з одного суду до іншого. Вона стосується обставин, коли однією зі сторін є суддя або суд, до підсудності якого віднесено цю справу. У такому випадку голова суду не пізніше п'яти днів з моменту надходження справи до суду видає розпорядження про передачу справи до суду вищої інстанції для вирішення питання підсудності.

Стаття 32 ЦПК України закріплює правило недопустимості виникнення спорів між судами про підсудність. Суд повинен прийняти до свого провадження справу, яку отримав на підставі ухвали про передачу справи від одного суду до іншого, а у випадку незгоди – постановити ухвалу про направлення справи до іншого суду з обґрунтуванням підстав такої передачі.

ТЕМА 5. Процесуальні строки та судові витрати

1. *Поняття та види процесуальних строків, їхнє обчислення*

Встановлення та дотримання процесуальних строків є обов'язковою умовою до виконання поставлених завдань під час розгляду та вирішення справи по суті. Глава 6 ЦПК України закріплює основні положення про поняття та порядок обчислення процесуальних строків у цивільному процесі.

Процесуальний строк – це визначена законом або судом тривалість часу для здійснення учасниками судового процесу процесуальних дій, з початком чи закінченням якого настають визначені законом процесуальні наслідки. Стаття 120 ЦПК України закріплює два **види процесуальних строків**: строки, що встановлені законом, та строки, що встановлюються судом. Тривалість строків, що встановлюють законом, визначено ЦПК України. Такі строки є обов'язковими до виконання всіма учасниками судового процесу, включаючи суд. Приклади встановлення процесуальних строків *законом* закріплено у ст. 52, 53, 167, 205 ЦПК України. Зазвичай тривалість таких строків визначається судом, виходячи зі специфіки та обставин справи, врахування позицій сторін та в рамках меж, які встановлюються законом. Приклади встановлення процесуальних строків *судом* регламентуються ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 357 ЦПК України тощо. Контроль за процесом виконання процесуальних строків здійснюється судом як арбітром судового процесу.

Стаття 121 ЦПК України встановлює оновлений підхід до розуміння тривалості процесуального строку в межах його розумності. Відповідно до ч. 2 ст. 121 ЦПК *розумним* є строк, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії та відповідає завданню цивільного судочинства. Таким чином, законодавець встановлює відповідні орієнтири, якими повинні керуватися учасники судового процесу як при встановленні строків, так і при їхньому безпосередньому виконанні. Зазначений вище процесуальний припис встановлює обов'язки як для суду в питаннях прийняття рішення щодо тривалості строку, так і для учасників справи в частині виконання покладених на них обов'язків у визначені процесуальні строки.

Обчислення процесуальних строків може вимірюватися роками, місяцями, днями, а також вказівкою на подію, яка

неминуче повинна настати. Зазначений підхід до обчислення є загальноправовим. Переважна більшість строків, встановлених процесуальним законом, обчислюється днями. Це обумовлено вимогою оперативності розгляду цивільних справ. Якщо строк обчислюється днями, то він закінчується в останній день встановленого строку. Якщо закінчення строку припадає на святковий або вихідний день, то останнім днем такого строку буде вважатися наступний робочий день за святковим або вихідним днем. Тривалість останнього дня строку закінчується о 24 годині. Однак з цього правила є винятки: якщо процесуальну дію необхідно вчинити у суді, то такий строк закінчується у час закінчення робочого дня судової установи. Закінчення строку, який обчислюється місяцями, датується відповідним числом останнього місяця такого строку. Якщо строк закінчується в дату, яка відсутня в останньому місяці такого строку, датою закінчення вважається останній день останнього місяця строку.

У випадках прийняття рішення судом про зупинення провадження у справі, таке рішення породжує наслідки зупинення перебігу процесуальних строків. Процесуальний строк може бути продовжений у перебігу його тривалості з дня відновлення провадження по справі. Питання про зупинення та продовження процесуальних строків вирішується судом в ухвалах про зупинення та поновлення провадження по справі.

Наслідком пропущення процесуальних строків є втрата права на вчинення відповідних процесуальних дій, які повинні були вчинити учасники процесу у період тривалості такого строку. Якщо учасником подаються документи після закінчення процесуального строку, то вони не підлягають розгляду. Однак процесуальним законом у такій ситуації може бути встановлений виняток, наприклад, за наявності обставин поновлення або продовження процесуальних строків.

2. Продовження та поновлення процесуальних строків

Продовження процесуальних строків – це процесуальна дія суду, яка полягає у збільшенні тривалості строку, який встановлено судом, шляхом приєднання додаткового відрізка часу до основної частини такого строку. Питання про продовження процесуальних строків розглядається тим судом, який розглядає справу на підставі заяви учасника справи. Обов'язковою умовою

продовження процесуального строку є наявність поважних причин, які спонукають до необхідності збільшити тривалість строків, що встановлюються судом. Перелік таких причин процесуальним кодексом не визначено, однак тенденції судової практики вказують на можливість визнання поважними причинами стаціонарне лікування, захворювання, відсутність коштів, перебування у відрядженні за кордоном, наявність дітей тощо. Обов'язковою умовою визнання обставин поважними причинами є наявність причинно-наслідкового зв'язку між наявною обставиною та необхідністю збільшення тривалості встановленого законом процесуального строку. Питання про продовження процесуального строку ініціюється як учасником справи – шляхом подання відповідної заяви, так і судом – шляхом винесення відповідного рішення у судовому засіданні. Заява про продовження процесуального строку повинна бути подана до закінчення строку, який підлягає продовженню.

Поновлення процесуальних строків – це процесуальна дія суду з надання можливості виконати певну процесуальну дію учасником справи після закінчення законодавчо встановленого строку. Процесуальна дія з поновлення процесуального строку ініціюється на підставі заяви учасника справи. Відповідно до ч. 4 ст. 127 ЦПК України одночасно із поданням заяви про поновлення процесуального строку учасник справи має вчинити певну процесуальну дію, щодо якої пропущено строк, наприклад, подати одночасно заяву про поновлення процесуального строку на апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції та апеляційну скаргу на таке рішення. Підставою для розгляду питання про поновлення процесуальних строків є наявність поважних причин такого пропуску. Право на поновлення процесуального строку не є абсолютним і має обмеження у процесі реалізації. Частина 2 ст. 358, ч. 3 ст. 394 ЦПК України встановлюють гранично допустимий строк на можливість поновлення права на апеляційне та касаційне оскарження в один рік. Виключенням є обставини, коли учасника справи не повідомляли про судовий розгляд і залучення його в якості учасника процесу, а також неможливість реалізації цього права під впливом непереборної сили або стихійного лиха. Відповідно до ч. 3 ст. 127 ЦПК України питання про поновлення процесуального строку розглядається судом, в якому необхідно вчинити процесуальну дію.

Пропуск строків, встановлених судом або законом, не породжує таких наслідків, як звільнення від вчинення дій, які учасник справи повинен був вчинити в межах таких строків. Питання поновлення або продовження процесуальних строків вирішується шляхом постановлення судом ухвали. У випадку прийняття рішення про відмову щодо поновлення або продовження процесуального строку, суд повинен постановити ухвалу та надіслати її особі, яка звернулася з відповідною заявою, не пізніше наступного дня з дня її постановлення. Ухвала повинна містити детальне пояснення причин відмови у поновленні або продовженні процесуального строку. Ухвала про відмову у поновленні або продовженні процесуального строку може бути оскаржена у порядку, визначеному процесуальним законом.

3. Поняття та види судових витрат

Питання судових витрат є одним з найбільш пріоритетних у процедурі розгляду та вирішення справи по суті. Фактично, ефективність процесуальних процедур є залежною від певної кількості грошових витрат, що передують самій процедурі вчинення процесуальних дій.

Судові витрати – це витрати, що здійснюються у грошовій формі, які пов'язані із процесуальними діями учасників справи щодо звернення до суду та вирішення поточних процесуальних питань під час розгляду справи, оплата яких покладається на учасників справи або державу (у випадках звільнення учасників справи від сплати судових витрат). Частина 1 ст. 133 ЦПК України встановлює, що судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних із розглядом справи.

Правові засади справляння, перелік платників та порядок розрахунку судового збору регулюються положеннями Закону України «Про судовий збір».

Судовий збір (ст. 1 Закону України «Про судовий збір») – збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у випадку ухвалення окремих судових рішень, передбачених Законом України «Про судовий збір». Цим Законом регламентовано такі способи розрахунку судового збору: 1) фіксований розмір (для вимог немайнового характеру); 2) відсоткове співвідношення до ціни позову; 3) відповідний розмір від прожиткового мінімуму для працездатних осіб станом на 1 січня календарного року,

в якому подається заява. Також статтями 5, 7 Закону України «Про судовий збір» передбачено категорії справ та осіб, для яких сплата судового збору не встановлюється. У таких випадках тягар оплати суми судового збору покладається на державу.

Згідно з ч. 3 ст. 133 ЦПК України до витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать витрати:

1) на професійну правничу допомогу (ст. 137 ЦПК України). Зазначений вид витрат несуть сторони спору. Виключенням є випадки надання правничої допомоги за рахунок держави. Підтвердженням цього виду витрат є детальний опис виконаних послуг з наданням правничої допомоги та документальне підтвердження вже наданих послуг. Процесуальний кодекс містить перелік критеріїв, які підлягають врахуванню під час здійснення розрахунку. До такого переліку відносять: складність справи та наданих адвокатом послуг; витрачений адвокатом час та обсяг послуг; ціну позову та значення справи для сторони. У випадках неврахування сторонами зазначених критеріїв під час розрахунку суд може відмовити у задоволенні таких судових витрат;

2) пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи (ст. 139 ЦПК України). Правова регламентація зазначених витрат передбачає можливість залучення інших учасників справи до участі у судовому засіданні з можливістю оплати витрат, понесених у зв'язку з переїздом та проживанням таких осіб у іншому населеному пункті, за умови, якщо це обґрунтовано та виправдано як обставинами, так і метою участі у судовому процесі. Процесуальним законом також встановлено вимогу співмірності щодо понесених витрат на підготовку експертного висновку, надання послуг спеціаліста та перекладача зі складністю виконуваних робіт та наданих послуг;

3) пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їхнім місцезнаходженням, забезпеченням доказів (ст. 140 ЦПК України). У випадках наявності витрат, понесених у зв'язку із наданням доказів, сторони мають право на компенсацію таких витрат, за умови документального підтвердження наявності понесених витрат (наприклад, шляхом надання договорів, рахунків, квитанцій тощо);

4) пов'язані з учиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

Достовірність зроблених розрахунків витрат, пов'язаних з розглядом справи, повинна документально підтверджуватися.

Необґрунтовані витрати судом не розглядаються та рішення щодо задоволення таких витрат не приймається.

У питаннях компенсації судових витрат важливе значення має попередній розрахунок суми судових витрат. Відповідно до ст. 134 ЦПК України попередній розрахунок, як і документальне підтвердження такого розрахунку, подаються разом із першою заявою по суті спору. Неподання попереднього розрахунку судових витрат може мати наслідком судову відмову у відшкодуванні таких судових витрат.

До процесуальних повноважень суду також належить можливість відстрочення та розстрочення виплати судових витрат (ст. 136 ЦПК України). Відстрочення та розстрочення може застосовуватися лише щодо виплати судового збору. Таке питання ініціюється стороною справи за наявності поважних причин, які унеможливають разову виплату судового збору.

4. Розподіл судових витрат між сторонами

Вирішення питання щодо розподілу судових витрат є одним з пріоритетних у цивільному судочинстві. Стаття 209 ЦПК України процедуру розподілу судових витрат кваліфікує як одне із завдань стадії розгляду справи по суті.

За загальним правилом (ст. 141 ЦПК України), оплата судових витрат покладається на ту сторону, яка зазнала поразки у змагальному процесі. Суд, ухвалюючи рішення та вирішуючи питання про розподіл судових витрат, повинен враховувати такі обставини: 1) зв'язок таких витрат з розглядом справи. Судові витраті, які заявляються сторонами, повинні мати безпосереднє відношення до тих дій, які вчиняють сторони з метою доведення своїх позицій; 2) обґрунтованість та пропорційність таких витрат до предмета спору. Судові витрати повинні бути виправдані необхідністю їхнього здійснення та обґрунтовані документально; 3) поведінка сторін справи. У випадках виявлення та фіксації фактів дій, які кваліфікуються як зловживання процесуальними правами, до винної сторони можуть бути застосовані важелі впливу у вигляді перерозподілу оплати судових витрат або відмови у задоволенні вимог щодо компенсації заявлених витрат; 4) дії сторони справи щодо досудового вирішення спору або мирного врегулювання під час розгляду справи. У ситуаціях, які передбачають можливість мирного врегулювання як найбільш оптимальної в питаннях задоволення вимог обох сторін, дії

сторони щодо необґрунтованої відмови до такого примирення можуть розцінюватися судом як перешкоджання та протидія реалізації судового процесу.

У випадках істотного перевищення суми судових витрат, яка заявляється до відшкодування у порівнянні з сумою попереднього розрахунку таких витрат, суд має право відмовити стороні у задоволенні в частині перевищення. Заходом попередження таких ситуацій є належне документальне підтвердження витрат шляхом обґрунтованого доведення необхідності їхнього здійснення. Виключенням з цього правила є надання стороною доказів щодо предмета неможливості передбачення таких витрат на момент здійснення попереднього розрахунку. Якщо виникає зворотна ситуація із заявленням на відшкодування суми витрат значно меншого розміру, ніж заявлена сума у попередньому розрахунку, суд також може відмовити у задоволенні такого відшкодування. Виключенням є доведення стороною наявності поважних причин такого зменшення.

У випадку наявності у справі сторони, яка звільнена від сплати судових витрат, стягнення останніх покладається на сторони справи згідно з пропорційним розміром задоволених вимог. Якщо виникає ситуація з наявністю двох сторін, звільнених від сплати судового збору, то такі витрати компенсуються державою. Обґрунтування розміру судових витрат здійснюється на основі поданих сторонами доказів. Сторони повинні подати такі докази до закінчення судових дебатів або протягом п'яти днів після ухвалення рішення, за умови, якщо суд було повідомлено письмово до закінчення судових дебатів про намір надання таких доказів.

Якщо за результатами розгляду справи суд приймає рішення про часткове задоволення позовних вимог, то тягар оплати розміру судових витрат покладається на обидві сторони пропорційно до об'єму задоволених вимог.

Процесуальним законом також передбачено можливість застосування стягнення суми судових витрат із застосуванням заходів примусового характеру. Суд має право накладення арешту на статки сторони справи у межах сум, присуджених до стягнення.

У випадку, якщо питання про судові витрати не вирішено в ухваленому рішенні, суд, за заявою сторони справи або з власної ініціативи, повинен ухвалити додаткове рішення з фіксацією порядку оплати судових витрат.

ТЕМА 6. Доказування і докази у цивільному процесі

1. Докази: поняття, види та вимоги, яким повинні відповідати докази

Докази є однією з основних, фундаментальних категорій цивільного процесу. Відповідно до ст. 76 ЦПК України, **доказами** є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, що мають значення для вирішення справи, які встановлюються такими засобами:

- 1) письмовими, речовими і електронними доказами;
- 2) висновками експертів;
- 3) показаннями свідків.

Тобто ЦПК України містить визначення поняття «доказ», проте не містить видів доказів, а розкриває їх через «засоби», які в науці цивільного процесуального права визначаються як «засоби доказування», до складу якого входять певні докази. Тому для повного розкриття змісту поняття «докази» треба з'ясувати співвідношення понять «факт», «фактичні дані» та «засоби доказування».

Факт – це явище об'єктивної дійсності, яке існує незалежно від того, чи знають про нього учасники судового провадження. Відповідно, *фактичні дані* (або відомості про факт) – це інформація, за допомогою якої пізнається факт, що має значення для вирішення спору. Сприйняття фактичних даних є можливим завдяки роботі органів чуття людини. Для того, щоб інформація була почута чи побачена, осмислена, оцінена, вона повинна бути виражена у певній формі, що утворює можливість для однієї особи передати цю інформацію, а для іншої – сприйняти її. Відомості про факти, що мають значення для справи, можуть бути сприйняті судом лише через певні засоби, в яких ці відомості зафіксовані, – *засоби доказування*. Сам носій чи засіб при цьому не має доказового значення. Наприклад, свідок не є доказом по справі, а ось відомі йому відомості таким доказом будуть. Так само, не буде папір, на якому викладено письмовий доказ, – відповідним доказом, але буде доказом зміст викладеного на ньому тексту (тобто мова йде про те, що не предмет як речовий доказ, а його властивості, його належність певній особі, залишені

на ньому сліди тощо будуть розцінюватись як доказ). Проте щоб набути статус доказу у суді, фактичні дані потребують закріплення на відповідному носії.

Отже, можна зробити висновок про те, що докази та засоби доказування співвідносяться як зміст і форма, що органічно поєднані між собою. Фактичні дані є змістом доказу, а засоби доказування – його формою, які нерозривно пов'язані між собою, оскільки в будь-якому засобі доказування повинні міститися фактичні дані, які, у свою чергу, можуть бути отримані судом лише за допомогою відповідних, визначених законом засобів доказування. Аналогічно, засоби доказування, що не містять відомостей про факти, – не мають силу доказів та не можуть бути використані в суді як такі. Водночас самі факти або фактичні дані, які не мають форми певного засобу доказування, не можуть бути сприйняті судом через відповідні органи почуттів учасників справи, в першу чергу суду.

Саме через таку «взаємопоєднаність» зазначених понять, в науці цивільного процесуального права питання визначення поняття «докази» довгий час залишається дискусійним, таким, що характеризується трьома підходами:

1. докази – це фактичні дані;
2. докази – це поєднання фактичних даних та засобів доказування;
3. докази – це фактичні дані та засоби доказування, які залежно від контексту можуть розумітися як докази.

Традиційним доктринальним розумінням доказів є сприйняття їх як поєднання трьох елементів: змісту (відомості про факт), форми (засіб доказування) і процесуального порядку одержання, дослідження та оцінки. Останній елемент цієї конструкції потребує деякого уточнення через розкриття змісту вимог до доказів, які ставляться ЦПК України, зокрема, це:

- 1) належність;
- 2) допустимість;
- 3) достовірність;
- 4) достатність.

Відповідно до ст. 77 ЦПК України, належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування. Предметом доказування є обставини, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Сторони мають право обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень. Суд не бере до розгляду докази, що не стосуються предмета доказування.

Згідно зі ст. 78 ЦПК України, в частині допустимості доказів суд не бере до уваги докази, що одержані з порушенням порядку, встановленого законом. Обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування.

Достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи (ст. 79 ЦПК України).

Достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування. Питання про достатність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання (ст. 80 ЦПК України).

Таким чином, докази у цивільному процесі є фактичними даними, вираженими в об'єктивній формі одного із засобів доказування, що мають зв'язок з принаймні однією обставиною, що входить до предмета доказування, та які відповідають вимогам, що ставляться до доказу.

2. Показання свідка

Показання свідка є одним з класичних засобів доказування в цивільному процесі, який прямо передбачений п. 3 ч. 2 ст. 76 ЦПК України, в якості засобу, яким може доказуватися наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Показання свідка – це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини. Якщо показання свідка ґрунтуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи повинні бути також допитані. За відсутності можливості допитати особу, яка надала первинне повідомлення, показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджується іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами, визначеними ЦПК України.

Судовим доказом є свідчення про факти, які містяться в показаннях свідка, тому «свідок» і «показання свідка» – різні поняття. Свідок – джерело доказу, і показання свідка – засіб доказування, який містить певну інформацію.

Таким чином, свідків можна поділити на «свідків-очевидців» та «свідків з чужих слів».

Свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи. Безумовно, що для того, щоб показання свідка були визнані джерелом доказування, суд повинен ретельно перевіряти джерело отримання інформації, а також характер відносин, що склалися між свідком та учасниками справи. Свідок є юридично незацікавленою особою. Особи, в яких зацікавленість носить юридичний характер, залучаються в процес як особи, котрі беруть участь у справі (позивач, відповідач, треті особи). У випадку наявності іншої зацікавленості, особа може бути допитана як свідок.

Свідок зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини. За відсутності заперечень учасників справи свідок може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Суд може дозволити свідку брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції незалежно від заперечень учасників справи, якщо свідок не може з'явитися до суду через хворобу, похилий вік, інвалідність або з інших поважних причин. У випадку неможливості прибуття до суду та участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції за викликом суду свідок зобов'язаний завчасно повідомити про це суд.

Свідок має право давати показання рідною мовою або мовою, якою він володіє, користуватися письмовими записами, відмовитися від давання показань у випадках, встановлених законом, а також на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

Допит свідка передбачає низку процесуальних дій, які виконуються судом та учасниками процесу за певною послідовністю: 1) встановлення судом особи свідка, що включає перевірку його паспорта, встановлення прізвища, імені, по батькові, місця роботи та місця проживання; 2) попередження свідка про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань і за завідомо неправдиве показання; 3) роз'яснення свідку його прав та обов'язків; 4) безпосередньо допит свідка, який включає з'ясування відносин з особами, які беруть участь у справі;

повідомлення суду в довільній формі всього, що свідку відомо по справі, відповіді на питання суду та учасників справи.

Застосування показань свідків не є «безмежним». Цивільне процесуальне законодавство встановлює випадки, коли особи не підлягають допиту як свідки і коли вони можуть відмовитися від дачі показань. Відповідно, не можуть бути допитані як свідки:

1) недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання;

2) особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги або послуг медіації під час проведення позасудового врегулювання спору, – про такі відомості;

3) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

4) судді та присяжні – про обставини обговорення питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, або про інформацію, що стала відома судді під час врегулювання спору за його участю;

5) інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, без їхньої згоди.

Особи, які мають дипломатичний імунітет, не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди, а представники дипломатичних представництв – без згоди дипломатичного представника.

Фізична особа не має права відмовитися давати показання, крім показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб), які можуть мати наслідком настання юридичної відповідальності для нього або таких членів сім'ї чи близьких родичів.

Особа, яка відмовляється давати показання, зобов'язана повідомити причини відмови.

3. Письмові докази

Письмові докази належать до класичних засобів доказування в цивільному процесі.

Письмовими доказами є документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення

для правильного вирішення спору. Потрібно зазначити, що, відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію», документ – це матеріальний носій, що містить будь-які відомості та/або дані, основними функціями якого є їхнє збереження та передавання у часі та просторі.

Саме походження терміна «письмовий доказ» пов'язано передусім з терміном «письмо», тобто письмові докази створюються шляхом письма, нанесенням певних знаків на матеріальні предмети. Завдяки технічному прогресу до категорії письмових доказів стали належати не лише документи, написані від руки, але й документи, створені завдяки використанню комп'ютерних технологій із використанням елементів ручного підпису та різноманітні документи, які генеруються на матеріальних носіях, наприклад, паспорт громадянина України у вигляді ID-картки, посвідчення водія тощо, в яких текстова інформація готується в електронному вигляді та вноситься до відповідних державних реєстрів, а сам документ видається у матеріальній формі.

Логічною вимогою до письмових доказів є використання символів системи, що відома людині (букви, цифри тощо) чи може бути з'ясована внаслідок аналізу (шифр, тайнопис тощо), тобто інформація в письмовому доказі має перебувати у формі, що утворює можливість для однієї особи передати цю інформацію, для іншої – сприйняти її. У деяких випадках, коли письмовий доказ створений способом письма, що утруднений для прочитання судом (шифр, тайнопис тощо), суд залучає до процесу особу, яка має спеціальні знання. Отже, символи, за допомогою яких створено письмовий доказ, повинні утворювати певну логічну систему й у сукупності мати змістовне наповнення. Треба зазначити, що, як і до змісту, до форми матеріального носія також є певні вимоги – матеріальний носій має бути придатним для нанесення на нього знаків хімічним (туш, фарба, чорнило тощо) або механічним способом (різання, штампівка, випалювання тощо) та їхнього збереження для забезпечення незмінності зафіксованої інформації. Під незмінністю розуміється така властивість документа, яка унеможливорює вплив обставин суб'єктивного або об'єктивного характеру на зміст інформації.

Письмові докази подаються до суду в оригіналі або в належним чином засвідченій копії, якщо інше не передбачено ЦПК України. Якщо для вирішення спору має значення лише частина документа, подається засвідчений витяг з нього.

Учасники справи мають право подавати письмові докази в електронних копіях, на які накладено кваліфікований електронний підпис відповідно до вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги». Електронна копія письмового доказу не вважається електронним доказом. Копії документів вважаються засвідченими належним чином, якщо їх засвідчено в порядку, встановленому чинним законодавством.

Учасник справи, який подає письмові докази в копіях (електронних копіях), повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу письмового доказу. Учасник справи підтверджує відповідність копії письмового доказу оригіналу, який знаходиться у нього, своїм підписом із зазначенням дати такого засвідчення. Відповідно до п. 5.26 Національного стандарту України «Державна уніфікована система документації, Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації, вимоги до оформлювання документів (ДСТУ 4163-2020)», затвердженого наказом ДП «УкрНДНЦ» 01 липня 2020 року № 144, відмітку про засвідчення копії документа складають зі слів «Згідно з оригіналом», назви посади, особистого підпису особи, яка засвідчує копію, її ініціалів та прізвища, дати засвідчення копії і проставляють нижче реквізиту 23 (нижче підпису).

Якщо подано копію (електронну копію) письмового доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал письмового доказу. Якщо оригінал письмового доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (електронної копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.

Документи, отримані за допомогою факсимільного чи інших аналогічних засобів зв'язку, приймаються судом до розгляду як письмові докази у випадках і в порядку, які встановлені законом або договором.

Іноземний офіційний документ, що підлягає дипломатичній або консульській легалізації, може бути письмовим доказом, якщо він легалізований у встановленому порядку. Іноземні офіційні документи визнаються письмовими доказами без їхньої легалізації у випадках, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Таким чином, можна дійти висновку про те, що: 1) письмові докази подаються в оригіналі або копіях; 2) копії поданих

документів мають бути засвідчені у порядку, встановленому законодавством; 3) учасник справи, який подає письмові докази в копіях, зазначає про наявність у нього оригіналу такого документа і засвідчує копію такого доказу своїм підписом із зазначенням дати засвідчення копії; 4) якщо в учасника справи немає оригіналу, він подає наявну у нього копію письмового доказу і може заявити клопотання про витребування цього доказу у відповідного учасника справи; 5) за відсутності клопотання витребування може зробити суд з власної ініціативи.

Цілком правильним можна вважати те, що письмові докази мають спонтанний, невимушений характер, оскільки створюються в переважній більшості до судового процесу і без зв'язку з ним. Автор письмового доказу в момент його створення має на меті інші, не пов'язані безпосередньо з процесом у справі, цілі, що надає зазначеним засобам доказування переконливого значення для суду. Оригінали письмових доказів до набрання судовим рішенням законної сили повертаються судом за клопотанням осіб, які їх подали, якщо це можливо без шкоди для розгляду справи. У справі залишається засвідчена суддею копія письмового доказу.

4. Речові докази

Речові докази як один з класичних засобів доказування передбачені ЦПК України, проте порівняно з іншими засобами доказування є найменш застосовними з огляду на характер спірних правовідносин, які є предметом розгляду в цивільному судочинстві (на відміну від кримінального процесу, де речові докази займають одну з центральних позицій).

Застосування речових доказів в якості засобу доказування пов'язане з тим, що діяльність людей, а також події, встановленням факту яких займається суд у процесі судового доказування, завжди здійснюються в певній обстановці, ситуації, у взаємозв'язку з іншими об'єктами чи речами. Ця діяльність може залишати про себе інформацію (фактичні дані) як у свідомості людей, так і на об'єктах оточуючої обстановки, шляхом безпосереднього впливу на властивості, зовнішній вигляд, розташування цих об'єктів. У такому випадку речі стають носіями доказової інформації і використовуються судом як речові докази.

У літературі речові докази отримали назву «німі свідки», тобто речі, які зберегли сліди і відбитки дій та подій, і досить часто використовуються на практиці. Цінність речових доказів полягає

у тому, що вони відображають різного роду зв'язки між явищами: зв'язок причини та наслідку, часу, простору, умови і обумовленості.

Згідно зі ст. 97 ЦПК України, **речовими доказами** є предмети матеріального світу, які своїм існуванням, якостями, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дають змогу встановити обставини, що мають значення для справи.

Речові докази одночасно можуть бути і об'єктом спору, і речовими доказами (наприклад, у справі про визнання права власності на будинок об'єктом спору і водночас речовим доказом є будинок).

Ознаками речових доказів є те, що інформація про факти має місце в зовнішніх ознаках доказу (формі, вигляді) і обставини справи підтверджуються самим існуванням певних предметів.

Загалом речові докази мають доказову цінність у випадках:

1) якщо вони служать доказами як об'єкти безпосереднього судового пізнання (наприклад, під час розгляду справи суд оглядає подані сторонами речі і тим самим переконується в їхній недоброякісності);

2) якщо вони мають значення доказового факту (наприклад, знаходження певної речі у відповідача підтверджує факт правопорушення);

3) якщо вони є об'єктами експертного дослідження.

Що стосується *класифікації* речових доказів, то їх поділяють на первинні та похідні. Речові докази в більшості випадків є первинними, але можуть бути і похідними. Прикладом похідного доказу є виготовлений зліпок того чи іншого сліду. Також речові докази можна поділити за видом експертизи, об'єктом якої вони є. Так, слід розрізняти речові докази, які є об'єктом дослідження: криміналістичної, судово-медичної, біологічної, інженерно-технічної, економічної та інших експертиз. Цей поділ є досить умовним, оскільки один і той самий предмет може бути об'єктом дослідження декількох експертиз. Слід додати, що згадані вище класифікації відносяться більше до кримінальних справ, проте також можуть мати місце і у цивільних.

Речові докази до набрання рішенням законної сили зберігаються в матеріалах справи або за окремим описом здаються до камери схову речових доказів суду. Речові докази, що не можуть бути доставлені до суду, зберігаються за їхнім місцезнаходженням за ухвалою суду; вони повинні бути докладно описані та опечатані, а у випадку необхідності – сфотографовані. Суд вживає заходів для забезпечення зберігання речових доказів у незмінному стані.

Речові докази після огляду та дослідження їх судом повертаються особам, від яких вони були одержані, якщо такі особи заявили про це клопотання і якщо його задоволення можливе без шкоди для розгляду справи.

Речові докази, що є об'єктами, які вилучені з цивільного обороту або обмежено оборотоздатними, передаються відповідним підприємствам, установам або організаціям. За клопотанням державних експертних установ такі речові докази можуть бути передані їм для використання в експертній та науковій роботі у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, шляхом комісійної передачі за актом приймання-передачі.

Речові докази повертаються особам, від яких вони були одержані, або передаються особам, за якими суд визнав право на ці речі, після набрання рішенням суду законної сили.

5. Електронні докази

Відповідно до ст. 100 ЦПК України, **електронними доказами** є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет). Цифрові дані, що становлять зміст поняття електронних доказів, з об'єктивних причин непридатні для сприйняття людиною без перетворення за допомогою електронно-обчислювальної техніки (наприклад, комп'ютера). Тому з метою попередньої оцінки змісту електронних доказів на предмет належності суд повинен їх дослідити за допомогою спеціального обладнання.

Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, на яку накладено кваліфікований електронний підпис відповідно до вимог Законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги». Законом може

бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу.

Учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом. Учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу. Якщо подано копію (паперову копію) електронного доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу. Якщо оригінал електронного доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги. Оригінали або копії електронних доказів зберігаються у суді в матеріалах справи.

Отже, учасник справи на обґрунтування своїх вимог і заперечень має право подати до суду електронний доказ у таких формах: 1) оригінал; 2) електронна копія, засвідчена електронним цифровим підписом; 3) паперова копія, посвідчена в порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом, однак є однією з форм, у якій учасник справи має право подати електронний доказ, який, у свою чергу, є засобом встановлення даних, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Таким чином подання електронного доказу в паперовій копії саме по собі не робить такий доказ недопустимим. Суд може не взяти до уваги копію (паперову копію) електронного доказу, у випадку якщо оригінал електронного доказу не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу.

Електронний документ – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов’язкові реквізити документа. Склад та порядок розміщення обов’язкових реквізитів електронних документів визначається законодавством. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму. Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або

на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною (ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг»). Оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги». У випадку надсилання електронного документа кільком адресатам або його зберігання на кількох електронних носіях інформації, кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа (ч. 1, 2 ст. 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг»).

Роздруківка електронного листування не може вважатись електронним документом (копією електронного документа) в розумінні положень ч. 1 ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», тобто не може вважатися доказом, бо не містить електронного підпису, який є обов'язковим реквізитом електронного документа, оскільки у такому випадку неможливо ідентифікувати відправника повідомлення і зміст такого документа не захищений від внесення правок і викривлення.

За клопотанням особи, яка надала суду оригінал електронного доказу на матеріальному носії, суд повертає такий матеріальний носій, на якому міститься оригінал доказу, цій особі після дослідження вказаного електронного доказу, якщо це можливо без шкоди для розгляду справи, або після набрання судовим рішенням законної сили. У матеріалах справи залишається засвідчена суддею копія електронного доказу або витяг з нього.

6. Висновок експерта

Одним із засобів доказування, який використовується учасниками справи, є висновок експерта.

Згідно зі ст. 102 ЦПК України, **висновок експерта** – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені особі, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи, складений у порядку, визначеному законодавством.

Предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, які входять до предмета доказування та встановлення

яких потребує наявних у експерта спеціальних знань. Предметом висновку експерта не можуть бути питання права. Порядок проведення експертизи в цивільній справі регулюється ЦПК України та Законом України «Про судову експертизу». Аналіз положень вказаних нормативно-правових актів дозволяє сформулювати особливості висновку експерта: а) це результат спеціального дослідження (судової експертизи), яке здійснюється з використанням наукових методів та методик; б) його складає спеціальний суб'єкт – судовий експерт; в) формується на основі використання спеціальних знань: у ньому експерт повідомляє суд про факти, встановлені ним на основі використання даних тієї чи іншої галузі науки, техніки, мистецтва; г) висновок спеціаліста містить не довільну інформацію, а відповіді на конкретні питання, поставлені судом; г) містить об'єктивне відображення та оцінку обставин справи; інформація, що міститься у висновку, отримується після відкриття провадження у справі у випадку забезпечення доказів до моменту подання позову; д) потрібно отримати з дотриманням вимог цивільної процесуальної форми.

Висновок експерта може бути підготовлений на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду про призначення експертизи. Висновок експерта викладається у письмовій формі і приєднується до справи.

У висновку експерта повинно бути зазначено: коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, а також, за наявності, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта), на якій підставі була проведена експертиза, хто був присутній при проведенні експертизи, питання, що були поставлені експертові, які матеріали експерт використав. Інші вимоги до висновку експерта можуть бути встановлені законодавством.

Висновок експерта складається з обов'язковим зазначенням його реквізитів (найменування документа, дати та номера складання висновку, категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), виду експертизи (за галуззю знань)) та трьох частин: вступної (Вступ), дослідницької (Дослідження) та заключної (Висновки).

У вступній частині висновку експерта зазначаються: дата надходження документа про призначення експертизи (залучення експерта); найменування експертної установи та/або ім'я, прізвище, по батькові експерта; справа, за якою вона призначена

(кримінальна, про адміністративне правопорушення, цивільна, господарська, адміністративна тощо, номер справи), або стаття закону, якою передбачено надання висновку експерта (у випадку наявності); перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, та зразків (у випадку надходження); відомості про надані матеріали (у тому числі вид (назва) матеріалів (документів) та кількість аркушів); перелік питань (дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи (залучення експерта)), які поставлено на вирішення експертизи; якщо питання сформульовано неясно або його редакція не відповідає рекомендаціям, але зміст завдання експертові зрозумілий, то після наведення питання в редакції документа про призначення експертизи (залучення експерта) він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції, що відповідає зазначеним рекомендаціям; якщо поставлено декілька питань, експерт має право згрупувати їх і викласти в послідовності, яка забезпечує найдоцільніший порядок дослідження; якщо деякі питання, що містяться у документі про призначення експертизи (залучення експерта), вирішувалися при проведенні експертиз різних видів, – відомості (експертна установа, номер та дата висновку) про ці експертизи; якщо питання, які поставлені на вирішення експертизи, доцільно вирішувати в іншому порядку, ніж той, що визначений у документі про призначення експертизи (залучення експерта), – зазначається, у якому порядку вирішуватимуться ці питання; попередження (обізнаність) експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку за ст. 384 Кримінального кодексу України та за відмову від надання висновку за ст. 385 Кримінального кодексу України; інші відомості, визначені законодавством.

У *дослідницькій* частині висновку експерта описується процес дослідження та його результати, а також дається обґрунтування висновків з поставлених питань. Дослідницька частина повинна включати: відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методики) дослідження, умови їхнього застосовування; посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них; експертну оцінку результатів дослідження.

У *заклучній* частині викладаються висновки за результатами дослідження у вигляді відповідей на поставлені питання в послідовності, що визначена у вступній частині. На кожне з поставлених питань має бути надано відповідь по суті або

зазначено, з яких причин неможливо його вирішити. Якщо заключний висновок не може бути сформульований у стислій формі, допускається посилання на результати досліджень, викладені у дослідницькій частині.

Якщо експерт під час підготовки висновку встановить обставини, що мають значення для справи, з приводу яких йому не були поставлені питання, він має право включити до висновку свої міркування про ці обставини.

Отже, висновок експерта беззаперечно є самостійним засобом доказування, який оформлюється експертом за результатами проведеної судової експертизи із застосуванням спеціальних знань після відкриття судом провадження у справі.

ТЕМА 7. Процесуальні документи у цивільному судочинстві

1. Позов та право на пред'явлення позову

Позовне провадження є універсальною спеціалізованою процесуальною формою судових процесів, у межах якої розглядаються всі справи, в яких має місце спір про право.

Позов – це родове поняття, характерне для всіх процесуальних галузей права, яке визначається як матеріально-правова вимога, звернена позивачем до відповідача через суд з метою відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного права, пред'явлена в установленій законом процесуальній формі.

Підставами позову незалежно від його процесуальної належності є ті об'єктивні обставини, які зумовили виникнення спору, та ті порушення, які, на думку позивача, і є тими порушеннями його прав з погляду чинних норм матеріального права. *Предметом* кожного позову є матеріалізована вимога позивача, яку він пред'являє відповідачу, вважаючи останнього порушником його законних прав. Предмет спору індивідуалізує спірні правовідносини, що є важливим у першу чергу для суду, оскільки законодавець по суті поділив позови за матеріально-правовою і процесуально-правовою ознакою, при цьому останні поділяються на позови а) про визнання; б) про присудження; в) перетворювальні позови.

Види позовів, які пропонує Васильєв С. В. та які в цілому є найбільш сталою класифікацією:

I. За матеріально-правовою ознакою: сімейні (про розподіл майна між подружжям, про розірвання шлюбу чи визнання його недійсним, про визначення місця проживання дитини, визнання батьківства тощо), земельні (усунення перешкод у користуванні земельною ділянкою, про поділ земельної ділянки), трудові (поновлення на роботі, стягнення зарплати за вимушений прогул тощо).

II. За процесуально-правовою ознакою (або за способом захисту порушеного, оспорюваного права чи законного інтересу):

1) позови про визнання – вимоги позивача спрямовані на встановлення судом наявності чи відсутності спірних правовідносин між сторонами. У цих позовах позивач домагається визнання за ним певних суб'єктивних прав. Рішення за цими позовами виконується на підставі його копії, тобто поза стадією примусового виконання державною виконавчою службою. Існує два підвиди позовів про визнання: а) позитивні – позови, які спрямовані на підтвердження наявності певних матеріальних правовідносин між позивачем та відповідачем (визнання права власності на будинок); б) негативні – позови, які спрямовані на підтвердження відсутності певних матеріальних відносин між сторонами (позов про визнання правочину недійсним, позов про визнання усиновлення недійсним). Оскільки ці позови спрямовані на встановлення факту наявності спірних прав та юридичних обов'язків (позитивні) або встановлення відсутності факту суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, то у теорії цивільного процесу ці позови іменують також установчими;

2) позови про присудження – позови, спрямовані на примушення відповідача до певних дій або утримання від них на користь позивача. У таких позовах позивач просить визнати за ним спірне або порушене право та вимагає примусового здійснення матеріально-правових обов'язків відповідача, які зумовлені правами позивача, або утримання від обумовлених у позові дій. У випадку невиконання відповідачем покладеного на нього обов'язку у добровільному порядку рішення виконується примусово на підставі виконавчого листа. Тому у теорії цивільного процесу такі позови називають також виконавчими. До них належать позови про стягнення аліментів, про відшкодування шкоди, про виселення тощо;

3) перетворювальні позови – це вимоги, предмет яких характеризується такими способами захисту, як виникнення, зміна або припинення спірних правовідносин за допомогою судового рішення. До таких позовів належать: виникнення права – визнання авторського права на опублікований твір за іншою особою, ніж та, прізвище якої зазначено на творі; зміна – позов про зменшення розміру аліментів; припинення – розірвання шлюбу, позов про оспоровання батьківства.

III. За кількістю елементів позову, що збігаються, і за зв'язком між позовами: тотожні позови – це позови, в яких має місце повний збіг предмета та підстав, а також сторін, коли вони подані до різних судів; подібні позови; взаємозалежні позови.

IV. За характером інтересів, які підлягають захисту:

1) особисті (первісний, зустрічний) – позови, які пред'являються позивачем, відповідачем, третьою особою з самостійними вимогами з метою захисту своїх власних порушених, оспорюваних, невизнаних прав чи інтересів;

2) на захист державних інтересів чи прав інших осіб (ст. 45 ЦПК України) – позови, які пред'являються уповноваженими на це особами (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади та місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи) з метою захисту прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів;

3) на захист невизначеного кола осіб (групові).

V. За характером і оцінкою предмета спору: майнові позови, які підлягають грошовій оцінці (позов про відшкодування шкоди); натуральні позови, коли витребується конкретна річ із незаконного користування і володіння; немайнові – позови, які не підлягають грошовій оцінці (визнання шлюбу недійсним тощо)¹⁴.

Позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді.

Право на позов – це єдине матеріальне і цивільне процесуальне поняття, яке має матеріальний зміст і процесуальну форму. Тому в цивільному процесуальному праві не може бути самостійного права на звернення до суду, відірваного від права на позов в матеріальному розумінні і навпаки. Єдність матеріально-правового змісту права на позов і його процесуальної форми

14 Цивільний процес : підручник / С. В. Васильєв. Київ : Алерта, 2019. 506 с.

визначається тим, що право на позов – це право на відновлення порушеного права в певній, встановленій законом процесуальній формі, в певному процесуальному порядку, яка забезпечує об'єктивність і реальність захисту.

Право на пред'явлення позову – це право відкрити та підтримувати судовий розгляд конкретного матеріально-правового спору в суді першої інстанції з метою його вирішення. Це право на правосуддя по конкретному матеріально-правовому спору. Право на пред'явлення позову є складовою частиною права на звернення до суду за судовим захистом, суб'єктивним цивільним процесуальним правом, що виникає в особи у випадку порушення, невизнання або оспорування її прав, свобод чи інтересів.

До порядку (умов) реалізації права на пред'явлення позову належать:

1. Підсудність справи даному суду. Якщо спір не підсудний даному суду, суддя відмовить у прийнятті позовної заяви не тому, що немає права на пред'явлення позову, а тому, що відсутня передбачена законом умова реалізації права на пред'явлення позову. Якщо суддя, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, встановить, що справа не підсудна цьому суду, заява повертається позивачеві для подання до належного суду.

2. Процесуальна дієздатність позивача. Зазначена обставина повинна бути встановлена суддею, що приймає заяву.

3. Наявність належно оформлених повноважень на підписання або пред'явлення позовної заяви. Позовна заява подається до суду першої інстанції в письмовій формі та підписується позивачем або його представником, який має належні повноваження.

4. Сплата судового збору.

5. Дотримання форми позовної заяви.

2. Види письмових заяв учасників справи: поняття та загальна характеристика

Основною формою звернення до суду в цивільному процесі є **письмові заяви** учасників справи, які викладають в них свої вимоги та заперечення, наводять аргументи, міркування, доводи та пояснення з питань, що виникають у цивільному процесі, для захисту своїх прав та виконання своїх обов'язків як учасників справи.

Цивільний процесуальний кодекс України передбачає низку письмових заяв, які, виходячи зі своєї правової ролі, в процесі поділяються на два види:

1. Заяви по суті справи.
2. Заяви з процесуальних питань.

Заявами по суті справи є: позовна заява; відзив на позовну заяву (відзив); відповідь на відзив; заперечення; пояснення третьої особи щодо позову або відзиву. Подання заяв по суті справи є правом учасників справи. Суд може зобов'язати державний орган чи орган місцевого самоврядування подати відповідну заяву по суті справи (крім позовної заяви).

У позовній заяві позивач викладає свої вимоги щодо предмета спору та їхнє обґрунтування. Позовна заява подається до суду в письмовій формі і підписується позивачем або його представником, або іншою особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи. Позивач повинен додати до позовної заяви її копії та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб.

У відзиві відповідач викладає заперечення проти позову.

У відповіді на відзив позивач викладає свої пояснення, міркування і аргументи щодо наведених відповідачем у відзиві заперечень і мотиви їхнього визнання або відхилення.

У запереченні відповідач викладає свої пояснення, міркування і аргументи щодо наведених позивачем у відповіді на відзив пояснень, міркувань і аргументів і мотиви їхнього визнання або відхилення.

У поясненнях третьої особи щодо позову або відзиву третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, викладає свої аргументи і міркування на підтримку або заперечення проти позову.

Заявами з процесуальних питань є заяви, клопотання та заперечення, в яких учасники справи викладають свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення, міркування щодо процесуальних питань.

Заяви, клопотання і заперечення подаються в усній формі безпосередньо судді під час судового засідання, або в письмовій формі в паперовій формі через канцелярію суду, або засобами поштового зв'язку, або в електронній формі за допомогою системи «Електронний суд».

3. Позовна заява

При розгляді справи судом у порядку позовного провадження учасники справи викладають письмово свої вимоги, заперечення,

аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору у заявах по суті справи. Заявою по суті справи, серед переліку інших, є позовна заява.

Позовна заява – це заява, у якій позивач викладає свої вимоги щодо предмета *спору* та їх обґрунтування (ст. 175 ЦПК України).

Позовна заява подається до суду в письмовій формі і підписується позивачем; його представником; іншою особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, наприклад, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини. У випадку пред'явлення позову особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, в заяві повинні бути зазначені підстави такого звернення.

Позовна заява повинна містити (обов'язкові вимоги до змісту позовної заяви):

1) найменування суду першої інстанції, до якого подається заява. Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», до системи судоустрою відносяться місцеві суди – окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах). Слід мати на увазі, що, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо зміни найменувань місцевих загальних судів» від 26.02.2025 р., Закон України «Про судоустрій і статус суддів» було доповнено Додатком, який містить перелік місцевих загальних судів, що перейменовуються;

2) відомості ідентифікаційного характеру:

2.1. *повне найменування* (для юридичних осіб, яке містить інформацію про їхню організаційно-правову форму та назву) або *ім'я* (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб, при цьому послуговуючись нормою Цивільного кодексу України про те, що ім'я фізичної особи, яка є громадянином України, складається із прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не впливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить) сторін та інших учасників справи;

2.2. *місцезнаходження* (для юридичних осіб – це фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління і обліку) або *місце проживання чи перебування* (для фізичних осіб)

сторін та інших учасників справи. Цивільним кодексом України місце проживання фізичної особи визначається як житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово, а місце перебування, відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», – це житло або спеціалізована соціальна установа для бездомних осіб, інший надавач соціальних послуг з проживанням, у якому особа, яка отримала довідку про звернення за захистом в Україні, проживає строком менше шести місяців на рік або отримує соціальні послуги;

2.3. *поштовий індекс*. Законом України «Про поштовий зв'язок» поштовий індекс визначається як код поштової адреси у вигляді умовного цифрового позначення об'єктів поштового зв'язку, у тому числі сільських населених пунктів, у яких відсутні відділення поштового зв'язку;

2.4. *ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України*. Відповідно до Положення про Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України, означений реєстр (ЄДРПОУ) – це автоматизована система збирання, накопичення та опрацювання даних про юридичних осіб всіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання, відокремлені підрозділи юридичних осіб, що знаходяться на території України, а також відокремлені підрозділи юридичних осіб України, що знаходяться за її межами (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України). Метою ведення реєстру є статистичний облік, ідентифікація та класифікація відповідних суб'єктів. Ідентифікаційний код зберігається за суб'єктом, якому він присвоєний, протягом усього періоду його існування і є єдиним;

2.5. *реєстраційний номер облікової картки платника податків* (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію *паспорта* для фізичних осіб – громадян України (якщо такі відомості позивачу відомі). Слід мати на увазі, що з 12 січня 2023 року до Податкового кодексу України внесені зміни в означеній сфері у формулюванні «...серія (за наявності) та номер паспорта»;

2.6. *відомі номери засобів зв'язку та адреси електронної пошти*, відомості про наявність або відсутність *електронного кабінету*. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремих

підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами», електронний кабінет – це персональний кабінет (веб-сервіс чи інший користувацький інтерфейс) у підсистемі (модулі) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), за допомогою якого особі, яка пройшла електронну ідентифікацію, надається доступ до інформації та сервісів ЄСІТС або її окремих підсистем (модулів), у тому числі можливість обміну (надсилання та отримання) документами (в тому числі процесуальними документами, письмовими та електронними доказами тощо) між судом та учасниками судового процесу, а також між учасниками судового процесу. Електронна ідентифікація особи здійснюється з використанням кваліфікованого електронного підпису (електронних даних, що додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються підписувачем як підпис) чи інших засобів електронної ідентифікації (матеріальних та/або нематеріальних об'єктів, які містять ідентифікаційні дані особи і використовуються для автентифікації особи в інформаційно-комунікаційних системах), які дають змогу однозначно встановити особу (Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги»);

3) зазначення ціни позову (ст. 176 ЦПК України), якщо позов підлягає грошовій оцінці; обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорюються.

Ціна позову – грошова сума, яка фіксує відповідний вартісний зміст заявленої вимоги позивача до відповідача й у позовах про: а) стягнення грошових коштів – сумою, яка стягується, чи оспорованою сумою за виконавчим чи іншим документом, за яким стягнення провадиться у безспірному (безакцептному) порядку; б) визнання права власності на майно або його витребування – вартістю майна; в) стягнення аліментів – сукупністю всіх виплат, але не більше ніж за шість місяців; г) строкові платежі і видачі – сукупністю всіх платежів або видач, але не більше ніж за три роки; д) безстрокові або довічні платежі і видачі – сукупністю платежів або видач за три роки; е) зменшення або збільшення платежів або видач – сумою, на яку зменшуються або збільшуються платежі чи видачі, але не більше ніж за один рік; е) припинення платежів або видач – сукупністю платежів або видач, що залишилися, але не більше ніж за один рік; ж) розірвання договору найму (оренди) або договору найму (оренди) житла – сукупністю платежів за користування

майном або житлом протягом строку, що залишається до кінця дії договору, але не більше ніж за три роки; 3) право власності на нерухоме майно, що належить фізичним особам на праві приватної власності, – дійсною вартістю нерухомого майна, а на нерухоме майно, що належить юридичним особам, – не нижче його балансової вартості. При цьому у позовах, що складаються з кількох самостійних вимог, ціна позову визначається загальною сумою всіх вимог;

4) зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні. Відповідно до ст. 16 Цивільного кодексу України, способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: а) визнання права; б) визнання правочину недійсним; в) припинення дії, яка порушує право; г) відновлення становища, яке існувало до порушення; д) примусове виконання обов'язку в натурі; є) зміна правовідношення; е) припинення правовідношення; ж) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; з) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; і) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках. У випадку, якщо позов подано до кількох відповідачів – зазначається зміст позовних вимог щодо кожного з них;

5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, та зазначення доказів, що підтверджують зазначені обставини;

6) відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися, в тому числі, якщо законом визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору, наприклад, шляхом медіації;

7) відомості про вжиття заходів забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви, якщо такі здійснювалися. Позов забезпечується: накладенням арешту на майно та (або) грошові кошти, що належать або підлягають передачі або сплаті відповідачеві і знаходяться у нього чи в інших осіб; накладенням арешту на активи, які є предметом спору, чи інші

активи відповідача, які відповідають їхній вартості, у справах про визнання необґрунтованими активів та їхнє стягнення в дохід держави тощо;

8) перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви; зазначення доказів, які не можуть бути подані разом із позовною заявою (за наявності); зазначення щодо наявності у позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви.

Позивач повинен додати до позовної заяви *її копії та копії всіх документів*, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб. У випадку подання до суду позовної заяви та документів, що додаються до неї, в електронній формі через електронний кабінет, позивач зобов'язаний додати до позовної заяви *доказ надсилання* іншим учасникам справи копій поданих до суду документів з урахуванням положень чинного законодавства. У випадку необхідності до позовної заяви додаються клопотання та заяви позивача про звільнення (відстрочення, зменшення) від сплати судового збору, про призначення експертизи, витребування доказів тощо та документи, що підтверджують сплату судового збору у встановлених порядку і розмірі, або документи, що підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону (ст. 177 ЦПК України). Якщо позовна заява подається особою, звільненою від сплати судового збору відповідно до закону, у ній зазначаються підстави звільнення позивача від сплати судового збору;

9) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи;

10) підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав тощо.

4. Відзив

При розгляді справи судом у порядку позовного провадження учасники справи викладають письмово свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору виключно у заявах по суті справи. Однією із заяв по суті справи є відзив на позовну заяву (відзив).

Відзив – це заява по суті справи, у якій відповідач викладає *заперечення проти позову*. Відзив підписується відповідачем або його представником, а до відзиву, підписаного представником

відповідача, додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника відповідача.

Відзив повинен містити відповідно до ст. 178 ЦПК України:

- 1) найменування (ім'я) позивача і номер справи;
- 2) відомості ідентифікаційного характеру:

2.1. *повне найменування* (для юридичних осіб, яке містить інформацію про їхню організаційно-правову форму та назву) або *ім'я* (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб, при цьому послуговуючись нормою Цивільного кодексу України про те, що ім'я фізичної особи, яка є громадянином України, складається із прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не впливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить) сторін та інших учасників справи;

2.2. *місцезнаходження* (для юридичних осіб – це фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління і обліку) або *місце проживання чи перебування* (для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи. Цивільним кодексом України місце проживання фізичної особи визначається як житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово, а місце перебування, відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», – це житло або спеціалізована соціальна установа для бездомних осіб, інший надавач соціальних послуг з проживанням, у якому особа, яка отримала довідку про звернення за захистом в Україні, проживає строком менше шести місяців на рік або отримує соціальні послуги;

2.3. *поштовий індекс*. Законом України «Про поштовий зв'язок» поштовий індекс визначається як код поштової адреси у вигляді умовного цифрового позначення об'єктів поштового зв'язку, у тому числі сільських населених пунктів, у яких відсутні відділення поштового зв'язку;

2.4. *ідентифікаційний код юридичної особи* в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України. Відповідно до Положення про Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України, означений реєстр (ЄДРПОУ) – це автоматизована система збирання, накопичення та опрацювання даних про юридичних осіб всіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання, відокремлені підрозділи юридичних осіб, що знаходяться на території України, а та-

кож відокремлені підрозділи юридичних осіб України, що знаходяться за її межами (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України). Метою ведення реєстру є статистичний облік, ідентифікація та класифікація відповідних суб'єктів. Ідентифікаційний код зберігається за суб'єктом, якому він присвоєний, протягом усього періоду його існування і є єдиним;

2.5. *реєстраційний номер облікової картки платника податків* (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію *паспорта* для фізичних осіб – громадян України (якщо такі відомості позивачу відомі). З 12.01.2023 р. до Податкового кодексу України внесено зміни у формулювання «серія (за наявності) та номер паспорта»;

2.6. відомі номери *засобів зв'язку та адреси електронної пошти*, відомості про наявність або відсутність *електронного кабінету*. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами», електронний кабінет – це персональний кабінет (веб-сервіс чи інший користувацький інтерфейс) у підсистемі (модулі) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), за допомогою якого особі, яка пройшла електронну ідентифікацію, надається доступ до інформації та сервісів ЄСІТС або її окремих підсистем (модулів), у тому числі можливість обміну (надсилання та отримання) документами (в тому числі процесуальними документами, письмовими та електронними доказами тощо) між судом та учасниками судового процесу, а також між учасниками судового процесу. Електронна ідентифікація особи здійснюється з використанням кваліфікованого електронного підпису (електронних даних, що додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються підписувачем як підпис) чи інших засобів електронної ідентифікації (матеріальних та/або нематеріальних об'єктів, які містять ідентифікаційні дані особи і використовуються для автентифікації особи в інформаційно-комунікаційних системах), які дають змогу однозначно встановити особу (Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги»);

3) у випадку повного або часткового визнання позовних вимог – вимоги, які визнаються відповідачем;

4) обставини, які визнаються відповідачем, а також правову оцінку обставин, надану позивачем, з якою відповідач погоджується;

5) заперечення (за наявності) щодо наведених позивачем обставин та правових підстав позову, з якими відповідач не погоджується, із посиланням на відповідні докази та норми права;

6) перелік документів та інших доказів, що додаються до відзиву, та зазначення документів і доказів, які не можуть бути подані разом із відзивом, із зазначенням причин їх неподання. Копія відзиву та доданих до нього документів іншим учасникам справи повинна бути надіслана (надана) одночасно з надісланням (наданням) відзиву до суду. Зокрема, до відзиву додаються: а) докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються заперечення відповідача, якщо такі докази не надані позивачем; б) документи, що підтверджують надсилання (надання) відзиву і доданих до нього доказів іншим учасникам справи;

7) заперечення (за наявності) щодо заявленого позивачем розміру судових витрат, які позивач поніс та очікує понести до закінчення розгляду справи по суті;

8) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які відповідач поніс і які очікує понести у зв'язку з розглядом справи.

Відзив подається в строк, встановлений судом, який не може бути меншим 15-ти днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі. Суд має встановити такий строк подання відзиву, який дозволить відповідачу підготувати його та відповідні докази, а іншим учасникам справи – отримати відзив не пізніше першого підготовчого засідання у справі.

У разі ненадання відповідачем відзиву у встановлений судом строк без поважних причин суд вирішує справу за наявними матеріалами. Суд має право вирішити справу за наявними матеріалами також у випадку, якщо відзив подано особою, яка зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не зареєструвала його і не навела поважних причин невиконання такого обов'язку. Мова йде про адвокатів, нотаріусів, державних та приватних виконавців, арбітражних керуючих, судових експертів, органи державної влади та інші державні органи, зареєстровані за законодавством України як юридичні особи, їхні територіальні органи, органи місцевого самоврядування, інші юридичні особи, зареєстровані за законодавством України, які

зобов'язані зареєструвати свої електронні кабінети в ЄСІТС або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, в обов'язковому порядку. Відповідно до Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, ЄСІТС – сукупність інформаційних та телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію визначених законодавством процесів діяльності судів, органів та установ у системі правосуддя, включаючи документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також автоматизацію процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів ЄСІТС.

Якщо реєстрація електронного кабінету у ЄСІТС або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, суперечить релігійним переконанням особи, яка зобов'язана його зареєструвати, процесуальні наслідки звернення до суду такою особою без реєстрації електронного кабінету у вигляді залишення її документа без руху, його повернення або залишення без розгляду не застосовуються, за умови, що особа заявила про такі обставини одночасно із поданням відповідного документа шляхом подання окремої обґрунтованої письмової заяви.

5. Відповідь на відзив

При розгляді справи судом у порядку позовного провадження учасники справи викладають письмово свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору виключно у заявах по суті справи. Однією із заяв по суті справи є відповідь на відзив.

Відповідь на відзив – це заява по суті справи, у якій позивач викладає свої пояснення, міркування і аргументи щодо наведених відповідачем у відзиві заперечень і мотиви їхнього визнання або відхилення. Відповідь на відзив підписується позивачем або його представником. Копія відповіді на відзив та доданих до нього документів іншим учасникам справи повинна бути надіслана (надана) одночасно з надісланням (наданням) відзиву до суду.

Відповідь на відзив повинна містити (ст. 179 ЦПК України):

- 1) найменування (ім'я) позивача і номер справи;
- 2) відомості ідентифікаційного характеру:

2.1. *повне найменування* (для юридичних осіб, яке містить інформацію про їхню організаційно-правову форму та назву) або *ім'я* (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб, при цьому послуговуючись нормою Цивільного кодексу України про те, що ім'я фізичної особи, яка є громадянином України, складається із прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не впливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить) сторін та інших учасників справи;

2.2. *місцезнаходження* (для юридичних осіб – це фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління і обліку) або *місце проживання чи перебування* (для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи. Цивільним кодексом України місце проживання фізичної особи визначається як житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово, а місце перебування, відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», – це житло або спеціалізована соціальна установа для бездомних осіб, інший надавач соціальних послуг з проживанням, у якому особа, яка отримала довідку про звернення за захистом в Україні, проживає строком менше шести місяців на рік або отримує соціальні послуги;

2.3. *поштовий індекс*. Законом України «Про поштовий зв'язок» поштовий індекс визначається як код поштової адреси у вигляді умовного цифрового позначення об'єктів поштового зв'язку, у тому числі сільських населених пунктів, у яких відсутні відділення поштового зв'язку;

2.4. *ідентифікаційний код юридичної особи в ЄДРПОУ*. Відповідно до Положення про Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України, означений реєстр (ЄДРПОУ) – це автоматизована система збирання, накопичення та опрацювання даних про юридичних осіб усіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання, відокремлені підрозділи юридичних осіб, що знаходяться на території України, а також відокремлені підрозділи юридичних осіб України, що знаходяться за її межами (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України). Метою ведення

реєстру є статистичний облік, ідентифікація та класифікація відповідних суб'єктів. Ідентифікаційний код зберігається за суб'єктом, якому він присвоєний, протягом усього періоду його існування і є єдиним;

2.5. *реєстраційний номер облікової картки платника податків* (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію *паспорта* для фізичних осіб – громадян України (якщо такі відомості позивачу відомі). З 12.01.2023 р. до Податкового кодексу України внесено зміни у формулювання «серія (за наявності) та номер паспорта»;

2.6. *відомі номери засобів зв'язку та адреси електронної пошти*, відомості про наявність або відсутність *електронного кабінету*. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в ЄСІТС або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами», електронний кабінет – це персональний кабінет (веб-сервіс чи інший користувацький інтерфейс) у підсистемі (модулі) ЄСІТС, за допомогою якого особі, яка пройшла електронну ідентифікацію, надається доступ до інформації та сервісів ЄСІТС або її окремих підсистем (модулів), у тому числі можливість обміну (надсилання та отримання) документами (в тому числі процесуальними документами, письмовими та електронними доказами тощо) між судом та учасниками судового процесу, а також між учасниками судового процесу. Електронна ідентифікація особи здійснюється з використанням кваліфікованого електронного підпису (електронних даних, що додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються підписувачем як підпис) чи інших засобів електронної ідентифікації (матеріальних та/або нематеріальних об'єктів, які містять ідентифікаційні дані особи і використовуються для автентифікації особи в інформаційно-комунікаційних системах), які дають змогу однозначно встановити особу (Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги»);

3) у випадку повного або часткового визнання позовних вимог – вимоги, які визнаються відповідачем;

4) обставини, які визнаються відповідачем, а також правову оцінку обставин, надану позивачем, з якою відповідач погоджується;

5) заперечення (за наявності) щодо наведених позивачем обставин та правових підстав позову, з якими відповідач не погоджується, із посиланням на відповідні докази та норми права;

6) перелік документів та інших доказів, що додаються до відповіді на відзив, та зазначення документів і доказів, які не можуть бути подані разом із відповіддю на відзив, із зазначенням причин їхнього неподання. До відповіді на відзив додаються: а) докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються заперечення відповідача, якщо такі докази не надано позивачем; б) документи, що підтверджують надіслання (надання) відзиву і доданих до нього доказів іншим учасникам справи;

7) заперечення (за наявності) щодо заявленого позивачем розміру судових витрат, які позивач поніс та очікує понести до закінчення розгляду справи по суті;

8) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які відповідач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи.

Відповідь на відзив подається в строк, встановлений судом. Суд має встановити такий строк подання відповіді на відзив, який дозволить позивачу підготувати свої міркування, аргументи та відповідні докази, іншим учасникам справи – отримати відповідь на відзив завчасно до початку розгляду справи по суті, а відповідачу – надати учасникам справи заперечення завчасно до початку розгляду справи по суті.

6. Заперечення

При розгляді справи судом у порядку позовного провадження учасники справи викладають письмово свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору виключно у заявах по суті справи. Однією із заяв по суті справи є заперечення.

Заперечення – це заява по суті справи, у якій відповідач викладає свої пояснення, міркування і аргументи щодо наведених позивачем у відповіді на відзив пояснень, міркувань і аргументів і мотиви їхнього визнання або відхилення.

Заперечення підписується відповідачем або його представником; до заперечення, підписаного представником відповідача, додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника відповідача.

Заперечення повинно містити (ст. 180 ЦПК України):

- 1) найменування (ім'я) позивача і номер справи;
- 2) відомості ідентифікаційного характеру:

2.1. *повне найменування* (для юридичних осіб, яке містить інформацію про їхню організаційно-правову форму та назву) або *ім'я* (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб, при цьому послуговуючись нормою Цивільного кодексу України про те, що ім'я фізичної особи, яка є громадянином України, складається із прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не впливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить) сторін та інших учасників справи;

2.2. *місцезнаходження* (для юридичних осіб – це фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління і обліку) або *місце проживання чи перебування* (для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи. Цивільним кодексом України місце проживання фізичної особи визначається як житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово, а місце перебування, відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», – це житло або спеціалізована соціальна установа для бездомних осіб, інший надавач соціальних послуг з проживанням, у якому особа, яка отримала довідку про звернення за захистом в Україні, проживає строком менше шести місяців на рік або отримує соціальні послуги;

2.3. *поштовий індекс*. Законом України «Про поштовий зв'язок» поштовий індекс визначається як код поштової адреси у вигляді умовного цифрового позначення об'єктів поштового зв'язку, у тому числі сільських населених пунктів, у яких відсутні відділення поштового зв'язку;

2.4. *ідентифікаційний код юридичної особи* в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України. Відповідно до Положення про Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України, означений реєстр (ЄДРПОУ) – це автоматизована система збирання, накопичення та опрацювання даних про юридичних осіб всіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання, відокремлені підрозділи юридичних осіб, що знаходяться на території України, а також відокремлені підрозділи юридичних осіб України, що знаходяться за її межами (для юридичних осіб,

zareєстрованих за законодавством України). Метою ведення реєстру є статистичний облік, ідентифікація та класифікація відповідних суб'єктів. Ідентифікаційний код зберігається за суб'єктом, якому він присвоєний, протягом усього періоду його існування і є єдиним;

2.5. *реєстраційний номер облікової картки платника податків* (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію *паспорта* для фізичних осіб – громадян України (якщо такі відомості позивачу відомі). З 12.01.2023 р. до Податкового кодексу України внесено зміни у формулювання «серія (за наявності) та номер паспорта»;

2.6. *відомі номери засобів зв'язку та адреси електронної пошти*, відомості про наявність або відсутність *електронного кабінету*. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в ЄСІТС або її окремих підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами», електронний кабінет – це персональний кабінет (веб-сервіс чи інший користувацький інтерфейс) у підсистемі (модулі) ЄСІТС, за допомогою якого особі, яка пройшла електронну ідентифікацію, надається доступ до інформації та сервісів ЄСІТС або її окремих підсистем (модулів), у тому числі можливість обміну (надсилання та отримання) документами (в тому числі процесуальними документами, письмовими та електронними доказами тощо) між судом та учасниками судового процесу, а також між учасниками судового процесу. Електронна ідентифікація особи здійснюється з використанням кваліфікованого електронного підпису (електронних даних, що додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються підписувачем як підпис) чи інших засобів електронної ідентифікації (матеріальних та/або нематеріальних об'єктів, які містять ідентифікаційні дані особи і використовуються для автентифікації особи в інформаційно-комунікаційних системах), які дають змогу однозначно встановити особу (Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги»);

3) у випадку повного або часткового визнання позовних вимог – вимоги, які визнаються відповідачем;

4) обставини, які визнаються відповідачем, а також правову оцінку обставин, надану позивачем, з якою відповідач погоджується;

5) заперечення (за наявності) щодо наведених позивачем обставин та правових підстав позову, з якими відповідач не погоджується, із посиланням на відповідні докази та норми права;

6) перелік документів та інших доказів, що додаються до заперечення, та зазначення документів і доказів, які не можуть бути подані разом із запереченням, із зазначенням причин їхнього неподання;

7) заперечення (за наявності) щодо заявленого позивачем розміру судових витрат, які позивач поніс та очікує понести до закінчення розгляду справи по суті;

8) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які відповідач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи.

Копія заперечення та доданих до нього документів іншим учасникам справи повинна бути надіслана (надана) одночасно з надісланням (наданням) відзиву до суду. До заперечення додаються: а) докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються заперечення відповідача, якщо такі докази не надані позивачем; б) документи, що підтверджують надіслання (надання) відзиву і доданих до нього доказів іншим учасникам справи.

Заперечення подається в строк, встановлений судом. Суд має встановити такий строк подання заперечення, який дозволить іншим учасникам справи отримати заперечення завчасно до початку розгляду справи по суті.

7. Пояснення третьої особи щодо позову або відзиву

При розгляді справи судом у порядку позовного провадження учасники справи викладають письмово свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору виключно у заявах по суті справи. Різновидом заяв по суті справи є пояснення третьої особи щодо позову або відзиву.

Пояснення третьої особи щодо позову або відзиву – це заява по суті спору, у якій третя особа, яка *не заявляє самостійних вимог* щодо предмета спору, викладає свої аргументи і міркування на підтримку або заперечення проти позову. Пояснення третьої особи підписуються третьою особою або її представником.

Пояснення третьої особи щодо позову або відзиву повинно містити (ст. 181 ЦПК України):

- 1) найменування (ім'я) позивача і номер справи;
- 2) відомості ідентифікаційного характеру:

2.1. *повне найменування* (для юридичних осіб, яке містить інформацію про їхню організаційно-правову форму та назву) або *ім'я* (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб, при цьому послуговуючись нормою Цивільного кодексу України про те, що ім'я фізичної особи, яка є громадянином України, складається із прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не впливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить) сторін та інших учасників справи;

2.2. *місцезнаходження* (для юридичних осіб – це фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління і обліку) або *місце проживання чи перебування* (для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи. Цивільним кодексом України місце проживання фізичної особи визначається як житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово, а місце перебування, відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», – це житло або спеціалізована соціальна установа для бездомних осіб, інший надавач соціальних послуг з проживанням, у якому особа, яка отримала довідку про звернення за захистом в Україні, проживає строком менше шести місяців на рік або отримує соціальні послуги;

2.3. *поштовий індекс*. Законом України «Про поштовий зв'язок» поштовий індекс визначається як код поштової адреси у вигляді умовного цифрового позначення об'єктів поштового зв'язку, у тому числі сільських населених пунктів, у яких відсутні відділення поштового зв'язку;

2.4. *ідентифікаційний код юридичної особи* в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України. Відповідно до Положення про Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України, означений реєстр (ЄДРПОУ) – це автоматизована система збирання, накопичення та опрацювання даних про юридичних осіб всіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання, відокремлені підрозділи юридичних осіб, що знаходяться на території України, а також відокремлені підрозділи юридичних осіб України, що знаходяться за її межами (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України). Метою ведення реєстру є статистичний облік, ідентифікація та класифікація відповідних суб'єктів. Ідентифікаційний код зберігається за

суб'єктом, якому він присвоєний, протягом усього періоду його існування і є єдиним;

2.5. *реєстраційний номер облікової картки платника податків* (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію *паспорта* для фізичних осіб – громадян України (якщо такі відомості позивачу відомі). З 12.01.2023 р. до Податкового кодексу України внесено зміни у формулювання «серія (за наявності) та номер паспорта»;

2.6. *відомі номери засобів зв'язку та адреси електронної пошти*, відомості про наявність або відсутність *електронного кабінету*. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в ЄСІТС або її окремих підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами», електронний кабінет – це персональний кабінет (веб-сервіс чи інший користувацький інтерфейс) у підсистемі (модулі) ЄСІТС, за допомогою якого особі, яка пройшла електронну ідентифікацію, надається доступ до інформації та сервісів ЄСІТС або її окремих підсистем (модулів), у тому числі можливість обміну (надсилання та отримання) документами (в тому числі процесуальними документами, письмовими та електронними доказами тощо) між судом та учасниками судового процесу, а також між учасниками судового процесу. Електронна ідентифікація особи здійснюється з використанням кваліфікованого електронного підпису (електронних даних, що додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються підписувачем як підпис) чи інших засобів електронної ідентифікації (матеріальних та/або нематеріальних об'єктів, які містять ідентифікаційні дані особи і використовуються для автентифікації особи в інформаційно-комунікаційних системах), які дають змогу однозначно встановити особу (Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги»);

3) у випадку повного або часткового визнання позовних вимог – вимоги, які визнаються відповідачем;

4) обставини, які визнаються відповідачем, а також правову оцінку обставин, надану позивачем, з якою відповідач погоджується;

5) заперечення (за наявності) щодо наведених позивачем обставин та правових підстав позову, з якими відповідач не погоджується, із посиланням на відповідні докази та норми права;

6) перелік документів та інших доказів, що додаються до відзиву, та зазначення документів і доказів, які не можуть бути подані разом із відзивом, із зазначенням причин їхнього неподання;

7) заперечення (за наявності) щодо заявленого позивачем розміру судових витрат, які позивач поніс та очікує понести до закінчення розгляду справи по суті;

8) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які відповідач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи.

Пояснення третьої особи подаються в строк, встановлений судом, який має встановити такий строк, який дозволить третій особі підготувати свої міркування, аргументи та відповідні докази та надати пояснення до позову або відзиву, а іншим учасникам справи – отримати відповідь на такі пояснення завчасно до початку розгляду справи по суті.

Розділ 2

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

ТЕМА 8. Позовне провадження

1. Відкриття провадження у справі як стадія цивільного процесу

Стадія відкриття провадження у справі розпочинається з моменту пред'явлення позову до суду шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції. Подана позовна заява реєструється та вноситься до бази ЄСІТС. Після реєстрації передається судді, який обирається також ЄСІТС. За результатами розгляду позовної заяви, в межах стадії відкриття провадження по справі суддя може прийняти такі рішення:

1) залишити позовну заяву без руху. У випадках виявлення недотримання при складанні позовної заяви вимог ст. 175, 177 ЦПК України суд постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху. Такий захід передбачає тимчасове призупинення руху позовної заяви у цивільному процесі з метою виправлення допущених помилок протягом встановленого судом строку (не більше 10 днів);

2) повернути позовну заяву. Ухвала про повернення позовної заяви постановляється за наявності умов, що передбачені ч. 4 ст. 185 ЦПК України, а також у випадках, коли позивач не усуває недоліки у строк, визначений ухвалою про залишення позовної заяви без руху. Процесуальним законом передбачено обов'язок суду щодо необхідності повернення матеріалів позовної заяви разом із ухвалою про повернення позовної заяви. Прийняття рішення про повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню до суду із позовною заявою за умови припинення існування причин прийняття рішення такого повернення;

3) відмовити у відкритті провадження. Ухвала про відмову у відкритті позовного провадження постановляється за наявності

підстав, передбачених ст. 186 ЦПК України. Не пізніше наступного дня після постановлення ухвала разом з матеріалами позовної заяви надсилаються позивачеві. Прийняття рішення про відмову у відкритті провадження унеможливорює повторне звернення того ж відповідача з тотожними вимогами;

Строк прийняття рішень про залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви та відмови у відкритті провадження вирішується протягом 5 днів з дня надходження позовної заяви до суду.

4) передати справу з одного суду до іншого (п. 1 ч. 1 ст. 31 ЦПК України). У випадках виявлення порушення правил предметної юрисдикції суд повинен прийняти рішення про передачу справи з одного суду до іншого шляхом постановлення відповідної ухвали. Спори між судами з питань визначення підсудності справи не допускаються. У випадку незгоди з обґрунтуванням направлення справи з одного суду до іншого, суд, який отримав позовну заяву, може висловити свою позицію у відповідній ухвалі та перенаправити справу до іншого суду;

5) відкриття провадження по справі. У випадку відсутності підстав для прийняття зазначених вище рішень суд відкриває провадження по справі шляхом постановлення ухвали. Строк, протягом якого суд повинен прийняти рішення про відкриття провадження по справі, залежить від виду суб'єкта, який вказується відповідачем у позовній заяві. Якщо відповідачем є юридична особа або фізична особа-підприємець, то ухвала про відкриття провадження по справі постановляється протягом 5 днів з моменту подання позовної заяви до суду. Якщо відповідачем є фізична особа без статусу підприємця, то процедура відкриття провадження передбачає направлення судом до органу реєстрації місця проживання запиту на предмет підтвердження інформації адреси, яка вказана у позовній заяві. Постанова про відкриття провадження ухвалюється не пізніше наступного дня після отримання відповіді на такий запит.

2. Підготовче провадження

Підготовче провадження – це стадія цивільного судочинства, на якій суд здійснює підготовчі дії, які забезпечують подальший рух та належний розгляд справи у цивільному судочинстві. Стаття 189 ЦПК України визначає завдання та строк тривалості стадії підготовчого провадження. Перш ніж призначити

справу до судового розгляду, суд повинен вирішити низку завдань у підготовчому провадженні, серед яких: визначення предмета, характеру спірних правовідносин та складу учасників процесу; з'ясування заперечень проти позовних вимог, а також можливу необхідність збору додаткових доказів, у випадках виявлення обставин справи, що підлягають встановленню; визначення наявності відводів та порядку розгляду справи (з'ясовує наявність підстав для можливості розгляду справи у порядку спрощеного позовного провадження). Перелік завдань є відкритим, і суд може вирішувати інші завдання, які виникають із суті обставин та особливостей справи.

Стадія підготовчого провадження розпочинається з моменту постановлення ухвали про відкриття провадження і закінчується закриттям підготовчого провадження. Строк тривалості стадії підготовчого провадження – 60 днів (розпочинається з дня відкриття провадження). За наявності виняткових випадків або поважних причин зазначений строк може бути продовжено не більше ніж на тридцять днів. Питання щодо продовження такого строку ініціюється стороною (сторонами) справи або судом. Одним із перших процесуальних дій суду на стадії підготовчого провадження є надіслання учасникам справи ухвали про відкриття провадження разом із копією позовної заяви. Такий спосіб оповіщення гарантує можливість для учасників справи подати відзив (для відповідача) та пояснення третіх осіб щодо відзиву або позову. Строки подання зазначених заяв по суті справи визначаються судом та фіксуються в ухвалі про відкриття провадження.

Підготовче провадження як стадія цивільного судочинства складається із низки послідових процесуальних дій суду, що, в цілому, спрямовано на належний розгляд та вирішення справи по суті. Якщо відбувається розгляд справи за правилами та в порядку загального позовного провадження, суд зобов'язаний не пізніше ніж через тридцять днів з моменту відкриття провадження призначити дату проведення підготовчого засідання. Основною метою призначення та проведення підготовчого засідання є виконання завдань підготовчого провадження.

Основний перелік завдань та порядок проведення підготовчого засідання регламентовано ст. 197, 198 ЦПК України. Підготовче засідання проводиться за участю сторін справи. Особиста участь сторін справи сприяє з'ясуванню та вирішенню низки завдань, що ставляться на стадії підготовчого провадження. Наприклад,

вирішення питання щодо подання сторонами всіх доказів у справі, повідомлення сторонами всіх обставин справи, вступ у справу інших осіб або заміна неналежного відповідача тощо. Перелік процесуальних дій, які суд може вчиняти під час проведення підготовчого засідання, визначено ч. 2 ст. 197 ЦПК України.

Підготовче провадження як стадія цивільного судочинства передбачає вчинення активних дій і сторонами справи. Зокрема, у строки, визначені судом, позивач може подати відповідь на відзив, а відповідач – заперечення. Іншим учасникам процесу процесуальний закон гарантує можливість подання письмових пояснень на відповідь на відзив та на заперечення.

За результатами проведення підготовчого засідання суд може прийняти такі рішення: залишити позовну заяву без розгляду; закрити провадження у справі; закрити підготовче провадження та призначити справу до судового розгляду. Також, у випадках визнання позову відповідачем, суд може прийняти рішення у справі. Зазначені вище рішення приймаються шляхом постановлення ухвали. У питаннях призначення справи до розгляду суд зобов'язаний попередньо з'ясувати думку сторін щодо часу та дати такого призначення.

3. Врегулювання спору за участю судді

Врегулювання спору за участю судді (ст. 201 ЦПК України) – це частина стадії підготовчого провадження, яка передбачає вчинення суддею процесуальних дій із проведення добровільних спільних і (або) закритих нарад з учасниками справи з метою їхнього примирення та укладення угоди.

Питання призначення та початок проведення процедури врегулювання спору за участю судді вирішується шляхом постановлення ухвали тим суддею, у провадженні якого знаходиться відповідна справа. У випадку прийняття такого рішення діюче провадження у справі зупиняється. Можливість проведення процедури врегулювання спору за участю судді надається учасникам процесу до початку розгляду справи по суті. Також законодавцем встановлюється категорична заборона проведення процедури врегулювання спору за участю судді у випадках вступу у справу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги.

Форма проведення процедури врегулювання спору за участю судді: спільні і (або) закриті наради – зустрічі судді та учасників справи, які проводяться з метою встановлення комунікації

та подальшого врегулювання спору. Частина 1 ст. 203 ЦПК України передбачає можливість участі в таких нарадах в режимі відеоконференції. Під час проведення першої спільної наради суддя зобов'язаний роз'яснити сторонам мету, порядок проведення та обов'язки сторін. Подальші наради супроводжуються спілкуванням на предмет визначення підстав позову, заперечень, категорії спору та іншими діями, спрямованими на примирення та вирішення спору. Суддя – це організатор та посередник таких нарад, тому процесуальний закон містить перелік обмежень щодо можливості вчинення ним процесуальних дій. Судді надається право пропонувати шляхи мирного врегулювання спору, які базуються на аналітиці судової практики (практика Верховного Суду, Європейського суду з прав людини тощо). Одночасно забороняється надавати оцінку доказам, юридичні поради сторонам та рекомендації.

Процедура врегулювання спору за участі судді базується на принципі конфіденційності. У зв'язку з цим заборонено ведення протоколів та використання портативних фото-(відео-)пристроїв. Також забороняється використання інформації, яка стала відомою в результаті проведення таких нарад на будь-яких стадіях цивільного процесу. Допускається залучення перекладача, якому також повідомляється про конфіденційний характер проведення нарад та відповідальність у випадках розголошення такого виду інформації.

Підставами для припинення проведення врегулювання спору за участю судді є: подання стороною заяви про припинення врегулювання спору за участю судді. Будь-яка сторона може подати заяву про припинення врегулювання справи з участю судді, зазначивши причини такого припинення; закінчення строку проведення такої процедури. Врегулювання спору за участю судді має процесуально визначені часові межі тривалості (у межах розумного строку, але не більше 30-ти днів з початку такої процедури); ініціатива судді у випадках кваліфікації дій учасника справи зловживанням процесуальних прав. Дострокове припинення врегулювання спору за участю судді може застосовуватися суддею як певний важіль впливу на поведінку учасника справ; у випадках виявлення зловживання ним процесуальними правами; укладення мирової угоди, звернення позивача із заявою про залишення позовної заяви без розгляду, відмова від позову та визнання позову відповідачем. Питання про припинення врегулювання спору за

участю судді вирішується суддею шляхом постановлення ухвали, яка не підлягає оскарженню.

Строк врегулювання спору за участю судді не повинен перевищувати 30 днів. Продовженню такий строк не підлягає.

ТЕМА 9. Розгляд справи по суті

1. Поняття та значення стадії розгляду справи по суті

Розгляд справи по суті – це стадія цивільного судочинства, яка проводиться у чітко визначеній формі судового засідання за участі всіх учасників цивільного процесу з метою виконання завдань щодо розгляду та вирішення справи по суті та розподілу судових витрат.

Стаття 209 ЦПК України диференціює перелік завдань, що вирішуються судом під час судового розгляду. По суті, це процесуальні дії з розгляду та вирішення справи по суті, згідно із законодавчо регламентованою процедурою, а також діяльність з розрахунку та розподілу між сторонами судових витрат.

Окрім чітко визначеного кола завдань, процесуальний закон також визначає процесуальні строки початку та тривалості стадії розгляду справи по суті. Суд повинен розпочати цю стадію не пізніше шістдесяти днів з моменту відкриття провадження по справі, а у випадку продовження строку тривалості підготовчого провадження – не пізніше наступного дня закінчення такого строку (за загальним правилом, такий строк може бути подовжений не більше, ніж на тридцять днів). Питання про відкриття стадії розгляду справи по суті вирішується судом шляхом постановлення відповідної ухвали.

Тривалість стадії розгляду справи по суті не повинна перевищувати тридцять днів. Зазначений строк визначено законодавцем як оптимальний, що гарантує забезпечення реалізації вимоги щодо розумності процесуальних строків.

Частина 3 ст. 210 ЦПК України, реалізуючи принцип безперервності тривалості цивільного судочинства, допускає можливість зупинення провадження на стадії розгляду справи по суті виключно у таких випадках (ч. 1–3 ст. 251, ч. 1–3 ст. 252 ЦПК України):

1) наявність факту смерті або оголошення фізичної особи померлою, яка була стороною справи. Виключенням у цьому випадку є можливість правонаступництва у спірних правовідносинах;

2) перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України, або у складі інших військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до участі у антитерористичній операції. Строк зупинення провадження за наявності зазначеної підстави розпочинається з моменту такого переведення або залучення та триває до скасування воєнного стану або виведення сторони та третьої особи, що заявляє самостійні вимоги, з участі у антитерористичній операції;

3) призначення або заміна законного представника, що визначені у випадках, регламентованих ст. 63 ЦПК України.

Стаття 252 ЦПК України також встановлює додатковий перелік підстав для зупинення провадження у справі: перебування учасника справи на альтернативній або строковій військовій службі; документальне підтвердження захворювання учасника справи, що унеможливорює фізично брати участь у судових засіданнях та перебування учасника справи у довгостроковому відрядженні.

Розгляд справи по суті відбувається у формі судового засідання. Згідно з ч. 4 ст. 211 ЦПК України судові засідання проводиться у спеціально обладнаному приміщенні – залі судового засідання. Процесуальним законом встановлено обов'язок приймання безпосередньої участі сторін справи у залі судового засідання. Однак із зазначеного правила також є винятки: ч. 3 ст. 211 ЦПК України закріплює процесуальне право учасника справи на розгляд справи за його відсутності, за умови подання відповідного клопотання. Також ст. 212 ЦПК України встановлює можливість участі у слуханнях у режимі відеоконференції.

Керує ходом судового засідання головуючий. При одноосібному розгляді справи – це суддя, який розглядає справу, при колегіальному – суддя-доповідач (ст. 214 ЦПК України).

2. Відкриття розгляду справи по суті

Етап відкриття розгляду справи по суті як складовий елемент стадії розгляду справи по суті регламентується положеннями другого параграфу ЦПК України. За загальним правилом, судові

засідання відкриває головуючий суддя у призначену дату та час. Суть цього етапу розкривається через низку процесуальних дій, які визначають порядок розгляду справи по суті.

Згідно зі ст. 217 ЦПК України з моменту оголошення відкриття судового засідання розпочинається розгляд справи по суті. Після оголошення відкриття судового розгляду головуючий встановлює особи тих, хто бере участь у справі. За загальним правилом, неявка у судові засідання будь-яким учасником процесу не перешкоджає подальшому розгляду справи. Стаття 223 ЦПК України визначає перелік випадків, коли суддя зобов'язаний прийняти рішення про відкладення розгляду справи. Це випадки неявки в судові засідання учасника справи, стосовно якого відсутні дані щодо сповіщення про час і дату проведення засідання; першої неявки учасника справи, якщо він повідомив про її причини; виникнення технічних проблем, які унеможливають участь у режимі відеоконференції; переконання суду в особистій явці сторони, за умов подання останньою заяви про розгляд за її відсутності. Питання відкладення розгляду справи вирішується шляхом постановлення ухвали. У випадках належного повідомлення учасника справи суд виправі розглядати справу у випадку: неявки учасника справи без поважних причин; повторної неявки учасника справи або його представника, крім відповідача, незалежно від причин; неявки представника, якщо з'явилась особа, яку він представляє, або її інший представник.

У випадках залучення до процесу перекладача головуючий зобов'язаний роз'яснити його права та обов'язки першочергово серед інших учасників судового процесу. Одночасно здійснюється складання присяги перекладача про сумлінне виконання своїх обов'язків. Підписана присяга та розписка прикріплюються до матеріалів справи. За наявності свідків у залі судового засідання, вони підлягають видаленню на початку судового засідання. Після вчинення зазначених вище процесуальних дій, головуючий оголошує склад суду, а також, за наявності у процесі, дані експерта, перекладача та секретаря судового засідання з роз'ясненням можливості заявлення відводів.

Забезпечення вимоги щодо обізнаності учасників цивільного процесу реалізується у процесуальних діях судді з роз'яснення основних прав та обов'язків присутнім учасникам. Виняток складає ситуація, коли учасника справи представляє адвокат. У таких ситуаціях роз'яснення здійснює адвокат.

По завершенню процесуальних дій з роз'яснення прав та обов'язків слідує розгляд заявлених заяв та клопотань, а також з'ясування наявності заяв та клопотань, які не було подано у підготовчому провадженні, та підстав їх неподання у строки, визначені законом. За судом залишається право відмовити у прийнятті та розгляді заяв та клопотань, поданих після закінчення підготовчого провадження, за умови відсутності поважних причин такого неподання.

3. З'ясування обставин справи та дослідження доказів як стадія цивільного судочинства

Розгляд справи по суті – стадія, яка посідає центральне місце серед стадій цивільного процесу, завданням якої є розгляд та вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів, а також розподіл судових витрат, чим визначаються завдання розгляду справи по суті.

Розгляд справи по суті відбувається в судовому засіданні, яке умовно можна поділити на такі частини:

- відкриття розгляду справи по суті;
- з'ясування обставин справи та дослідження доказів;
- судові дебати;
- ухвалення рішення.

З'ясування обставин справи та дослідження доказів як частина судового засідання є основною, оскільки саме тут за участю всіх суб'єктів процесу в умовах змагальності та рівноправності сторін досліджуються обставини справи, саме тут розкривається принцип безпосередності судового розгляду, що дає змогу суду особисто сприйняти й оцінити доказову інформацію, всебічно проаналізувати обставини справи й ухвалити обґрунтоване та законне рішення. У законі закріплено норму про незмінність складу суду під час здійснення розгляду справи.

З'ясування обставин справи та дослідження доказів складається з таких послідовно здійснюваних процесуальних дій.

Суд заслуховує вступне слово позивача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, відповідача і третьої особи, яка бере участь на його стороні, а також інших учасників справи.

Заслухавши вступне слово учасників справи, суд з'ясовує обставини, на які учасники справи посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та досліджує в порядку, визначеному в підготовчому засіданні у справі, докази, якими вони

обґрунтовуються. З урахуванням змісту спірних правовідносин, обставин справи та зібраних у справі доказів суд під час розгляду справи по суті може змінити порядок з'ясування обставин справи та порядок дослідження доказів, про що зазначається у протоколі судового засідання.

Під час розгляду справи суд повинен безпосередньо дослідити докази у справі: ознайомитися з письмовими та електронними доказами, висновками експертів, поясненнями учасників справи, викладеними в заявах по суті справи, і показаннями свідків та оглянути речові докази.

Письмові докази, у тому числі протоколи їхнього огляду, складені за судовим дорученням або в порядку забезпечення доказів, за клопотанням учасника справи оголошуються в судовому засіданні або пред'являються йому, а у випадку необхідності – також свідкам, експертам, спеціалістам чи перекладачам для ознайомлення.

Речові та електронні докази оглядаються судом або досліджуються ним іншим способом, а також пред'являються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках – також експертам, спеціалістам і свідкам. Особи, яким пред'явлено для ознайомлення речові та електронні докази, можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з оглядом. Ці заяви заносяться до протоколу судового засідання.

Висновок експерта за клопотанням учасника справи оголошується в судовому засіданні.

Учасники справи можуть давати свої пояснення з приводу письмових, речових та електронних доказів або протоколів їхнього огляду і ставити питання експертам. Першою ставить питання особа, за клопотанням якої було викликано експерта. Під час дослідження доказів можлива участь спеціаліста, який може надавати усні консультації або письмові роз'яснення (висновки).

Після з'ясування всіх обставин справи та перевірки їх доказами, головуєчий надає сторонам та іншим учасникам справи можливість дати додаткові пояснення, які можуть доповнити матеріали справи. Вислухавши додаткові пояснення і вирішивши заявлені при цьому клопотання учасників справи, суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів.

4. Судові дебати та ухвалення рішення

Судові дебати та ухвалення рішення – це етап стадії розгляду справи по суті, в якому сторони реалізують своє процесуальне право на виступ із заключними промовами, а суд вирішує справу шляхом ухвалення рішення. Нормативне регулювання процесу судових дебатів та ухвалення рішення здійснюється параграфом 4 ЦПК України.

Судові дебати – це заключні виступи учасників справи, в яких реалізується можливість висловити свою позицію з урахуванням всіх обставин справи та доказів, які були досліджені у судовому засіданні.

Виступи у судових дебатах мають чітко встановлену черговість для учасників справи. Першому надається слово позивачеві та його представникові. Далі виступають треті особи, після особи, на стороні якої вони беруть участь. У випадку наявності представництва, за клопотанням сторін та третіх осіб, у судових дебатах можуть виступати лише представники. Згідно з ч. 7 ст. 242 ЦПК України тривалість судових дебатів визначається суддею, з урахуванням розумності часу та думки учасників справи. Під час проведення судових дебатів учасники можуть обмінюватися репліками. Відповідачеві та його представникові належить право останньої репліки.

Відповідно до ст. 244 ЦПК України після завершення судових дебатів, з метою ухвалення рішення суд видаляється до нарадчої кімнати. Нарадча кімната – спеціально обладнане приміщення, призначене для перебування суду під час реалізації діяльності щодо ухвалення рішення по справі. Процес ухвалення рішення є винятково важливою стадією, тому потребує детального осмислення всіх обставин справи, змісту остаточних промов учасників справи та не виключає можливості з'ясування будь-яких обставин шляхом вчинення повторних процесуальних дій (наприклад, допит свідка тощо). За наявності таких обставин суд постановляє ухвалу про поновлення розгляду справи (проводиться виключно у частині з'ясування обставин).

З метою забезпечення об'єктивності, всебічності та незалежності прийнятого рішення процесуальним законом забезпечується дотримання таємниці нарадчої кімнати. Відповідно до положень ст. 245 ЦПК України основними засадами інституту таємниці нарадчої кімнати у цивільному процесі є: заборона розголошення відомостей, перебування у нарадчій

кімнаті осіб, які не входять до складу суду та розгляду інших справ останнім.

Ухваленим рішенням, окрім вирішення спору по суті, також вирішується питання компенсації судових витрат.

ТЕМА 10. Рішення суду першої інстанції

1. Поняття та види судових рішень

Судові рішення – це акти, які постановляються судами всіх інстанцій при розгляді та вирішенні справ.

Основні ознаки, притаманні судовим рішенням:

1) виносяться судами, виключно які, відповідно до Конституції України, уповноважені здійснювати правосуддя в Україні. Судове рішення, яким закінчується розгляд справи в суді, ухвалюється іменем України;

2) є обов'язковими до виконання у випадку набрання ними законної сили всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їхніми об'єднаннями на всій території України;

3) мають відповідати вимогам законності та обґрунтованості. Судове рішення має базуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим. *Законним* є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права з дотриманням норм процесуального права та має відповідати завданню цивільного судочинства, визначеному цим Кодексом. *Обґрунтованим* є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні (ст. 263 ЦПК України);

4) контроль за виконанням судових рішень здійснює суд у межах повноважень, наданих йому законом, а невиконання судових рішень має наслідком юридичну відповідальність, установлену законом;

5) не можуть бути переглянуті іншими органами чи особами поза межами судочинства, за винятком рішень про амністію та помилування. Органи державної влади та органи місцевого

самоврядування, їхні посадові особи не можуть приймати рішення, які скасовують судові рішення або зупиняють їхнє виконання;

6) судові рішення інших держав, рішення міжнародних арбітражів, рішення міжнародних судових установ та аналогічні рішення інших міжнародних організацій щодо вирішення спорів є обов'язковими до виконання на території України за умов, визначених законом, а також відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

7) можуть підлягати перегляду та оскарженню учасники справи, яка є предметом судового розгляду, та інші особи мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення;

8) адресовані конкретним особам або конкретно визначеному колу осіб;

9) мають імперативні вимоги щодо оформлення – усі судові рішення викладаються письмово у паперовій та електронній формах. Судові рішення викладаються в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), шляхом заповнення відповідних форм процесуальних документів, у порядку, визначеному Положенням про ЄСІТС та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів), та оприлюднюються в порядку, визначеному Положенням про ЄСІТС та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). На судові рішення, викладені в електронній формі, накладається кваліфікований електронний підпис судді (у випадку колегіального розгляду – кваліфіковані електронні підписи всіх суддів, що входять до складу колегії);

10) законом передбачена таємниця ухвалення судового рішення.

Для доступу до судових рішень судів загальної юрисдикції Державна судова адміністрація України відповідно до Закону України «Про доступ до судових рішень» забезпечує ведення Єдиного державного реєстру судових рішень – автоматизованої системи збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень.

Видами судових рішень є (ст. 258 ЦПК України):

1) ухвали – судові рішення, які постановляються судом при вирішенні процедурних питань, пов'язаних з рухом справи у суді першої інстанції, клопотань та заяв осіб, які беруть участь у справі,

питань про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених чинним законодавством;

2) рішення – судові рішення, які ухвалюються судом першої інстанції у випадку закінчення розгляду справи по суті. Не слід «змішувати» терміни «рішення суду» та «судове рішення», де останнє слід тлумачити як родове поняття. Рішення ухвалюється, складається і підписується складом суду, який розглянув справу, виправлення у рішенні має бути застережено перед підписом судді;

3) постанови – судові рішення, які ухвалюються судом при закінченні перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку. Постанова ухвалюється, складається і підписується складом суду, який розглянув справу. У виняткових випадках, залежно від складності справи, складання повного рішення (постанови) суду може бути відкладено на строк не більше як на десять днів, а якщо справу розглянуто у порядку спрощеного провадження – не більше як на п'ять днів з дня закінчення розгляду справи;

4) судові накази – особлива форма судового рішення, яке видається судом за результатами розгляду вимог про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку; про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника; про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, електронних комунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та трьох відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості тощо.

Якщо в одному провадженні об'єднано кілька взаємопов'язаних самостійних вимог, суд може ухвалити щодо будь-якої вимоги *часткове рішення* та продовжити провадження в частині неvirішених вимог. Якщо за вимогами, об'єднаними в одне провадження, відповідачем є одна особа, ухвалення часткового рішення не допускається у випадку обґрунтованих заперечень з боку відповідача. Суд може вирішити питання розподілу судових витрат у *додатковому рішенні* після ухвалення рішення за результатами розгляду справи по суті. *Скорочене* (вступна та резолютивна частини) судове рішення має бути підписане всім складом суду і приєднане до справи.

2. Ухвала як вид судового рішення

Ухвала – це судові рішення, яке постановляється судом при вирішенні *процедурних питань*, пов'язаних з рухом справи в суді першої інстанції, клопотань та заяв осіб, які беруть участь у справі, питань про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених чинним законодавством.

Ухвала набирає законної сили: 1) негайно після її *проголошення*, якщо інше не передбачено законом; 2) з моменту її *підписання* суддею (суддями) у випадку постановлення судом поза межами судового засідання або в судовому засіданні у випадку неявки всіх учасників справи, розгляду справи без повідомлення (виклику) учасників справи.

У науковій літературі виділяють різні види ухвал. Так, за формою оформлення розрізняють ухвали, що оформлюються окремим документом, та ухвали, які проголошуються в судовому засіданні. Для постановлення ухвал, що оформлюються окремим документом, суд оголошує перерву. Ухвали суду, постановлені окремим документом, підписуються суддею (суддями) і приєднуються до справи.

Ухвала, що викладається окремим документом, складається зі (ст. 260 ЦПК України):

1) вступної частини із зазначенням: а) дати і місця її постановлення; б) найменування суду, прізвища та ініціалів судді (суддів); в) імен або найменувань учасників справи;

2) описової частини із зазначенням суті клопотання та імені або найменування особи, яка його заявила, чи іншого питання, що вирішується ухвалою;

3) мотивувальної частини із зазначенням мотивів, з яких суд дійшов висновків, і закону, яким керувався суд, постановляючи ухвалу;

4) резолютивної частини із зазначенням: а) висновків суду; б) строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

Ухвали, постановлені судом без оформлення окремого документа, зазначаються у протоколі судового засідання. Суд може оформити такі ухвали окремим документом після закінчення судового засідання.

Складання *повної ухвали* залежно від складності справи може бути відкладено на строк не більше, ніж на п'ять днів з дня

проголошення скороченої (вступної та резолютивної частин) ухвали. Виправлення в ухвалях повинні бути застережені перед підписом судді.

Залежно від змісту ухвали диференціюють на: 1) пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції; 2) пов'язані з виявленням фактів порушення закону, недоліків у діяльності уповноважених суб'єктів тощо – окремі ухвали.

Окрема ухвала суду – це ухвала, яку виносить суд першої, апеляційної чи касаційної інстанції, якщо було виявлено під час вирішення спору (ст. 262 ЦПК України):

а) порушення законодавства;

б) недоліки в діяльності юридичної особи, державних чи інших органів, інших осіб, незалежно від того, чи є вони учасниками судового процесу;

в) випадок зловживання процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків, неналежного виконання професійних обов'язків (в тому числі, якщо підписана адвокатом чи прокурором позовна заява містить суттєві недоліки) або іншого порушення законодавства адвокатом або прокурором;

г) наявність в діях (бездіяльності) державного виконавця, іншої посадової особи органу державної виконавчої служби, приватного виконавця ознак кримінального правопорушення, та направляє окрему ухвалу органам, до повноважень яких належить притягнення таких осіб до дисциплінарної відповідальності, або органу досудового розслідування;

д) факт неправдивих показань, неправдивого висновку експерта чи неправильного перекладу, підробки доказів у діях свідка, експерта чи перекладача, та направляє її прокурору чи органу досудового розслідування.

З метою забезпечення виконання вказівок, що містяться в окремій ухвалі, суд встановлює у ній строк для надання відповіді залежно від змісту вказівок та терміну, необхідного для їхнього виконання. Суд вищої інстанції може постановити окрему ухвалу в разі допущення судом нижчої інстанції порушення норм матеріального або процесуального права, незалежно від того, чи є такі порушення підставою для скасування або зміни судового рішення. Такі самі повноваження має Велика Палата Верховного Суду щодо питань передачі справ на її розгляд.

В окремій ухвалі суд має зазначити закон або інший нормативно-правовий акт (у тому числі його статтю, пункт тощо),

вимоги якого порушено, і в чому саме полягає порушення. Окрема ухвала надсилається відповідним юридичним та фізичним особам, державним та іншим органам, посадовим особам, які за своїми повноваженнями повинні усунути виявлені судом недоліки чи порушення чи запобігти їхньому повторенню.

Окрема ухвала стосовно порушення законодавства, яке містить ознаки кримінального правопорушення, надсилається прокурору або органу досудового розслідування, які повинні надати суду відповідь про вжиті ними заходи у визначений в окремій ухвалі строк. За відповідним клопотанням прокурора або органу досудового розслідування вказаний строк може бути продовжено. Окрема ухвала щодо прокурора або адвоката надсилається органу, до повноважень якого належить притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурора або адвоката відповідно. Окрема ухвала може бути оскаржена особами, яких вона стосується, але при цьому слід пам'ятати, що окрема ухвала Верховного Суду оскарженню не підлягає.

3. Рішення суду. Вимоги до змісту рішення суду

Рішення суду — вид судового рішення, яке ухвалюється судом першої інстанції у випадку закінчення розгляду справи *по суті*. Рішення суду ухвалюється, складається і підписується складом суду, який розглянув справу. При ухваленні рішення суд не може виходити за межі позовних вимог. Ухвалюючи рішення у справі, суд, за заявою позивача, поданою до закінчення підготовчого провадження, може визнати недійсним повністю чи у певній частині пов'язаний із предметом спору правочин, який суперечить закону, якщо позивач доведе, що він не міг включити відповідну вимогу до позовної заяви через причини, що від нього не залежали. Рішення суду набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги всіма учасниками справи, якщо апеляційну скаргу не було подано.

Під час ухвалення рішення суд вирішує такі питання (ст. 264 ЦПК України): 1) чи мали місце обставини (факти), якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, та якими доказами вони підтверджуються; 2) чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи, та докази на їхнє підтвердження; 3) які правовідносини сторін впливають зі встановлених обставин; 4) яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин; 5) чи слід позов задовольнити або в позові відмовити; 6) як

розподілити між сторонами судові витрати; 7) чи є підстави допустити негайне виконання судового рішення; 7-1) чи є підстави для здійснення судового контролю, передбаченого чинним законодавством. Зокрема, якщо відповідачем є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, суб'єкт господарювання державного або комунального сектору економіки, суд, під час ухвалення рішення суду, за письмовою заявою позивача (яка може бути подана не пізніше завершення судових дебатів, а якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження – не пізніше 30-ти днів з дня відкриття провадження у справі) може зобов'язати такого відповідача подати у встановлений судом строк звіт про виконання такого рішення незалежно від характеру спору, перебіг строку для подання якого починається з дня набрання законної сили рішенням суду. Суд, під час ухвалення рішення суду, за власною ініціативою може зобов'язати відповідача подати у встановлений судом строк звіт про виконання такого рішення незалежно від характеру спору, якщо суд допускає негайне виконання рішення суду; 8) чи є підстави для скасування заходів забезпечення позову.

Суд може за власною ініціативою або за заявою учасників справи, що розглядається протягом десяти днів після її надходження, виправити допущені в рішенні чи ухвалі описки чи арифметичні помилки. У першому випадку питання щодо внесення виправлень вирішується в судовому засіданні за участю учасників справи, втім, їх неявка не перешкоджає розгляду питання про внесення виправлень. Питання про внесення виправлень вирішується без повідомлення учасників справи, про що постановляється ухвала, яка надсилається всім особам, яким видавалося чи надсиалося судові рішення, що містить описки чи арифметичні помилки.

Законом передбачено такі *вимоги* до змісту рішення суду (ст. 265 ЦПК України):

1. Законність та обґрунтованість. Судові рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим. Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права. Обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні. При виборі і застосуванні

норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду. Якщо одна зі сторін визнала пред'явлену до неї позовну вимогу під час судового розгляду повністю або частково, рішення щодо цієї сторони ухвалюється судом згідно з таким визнанням, якщо це не суперечить вимогам закону.

2. Відповідність завданню цивільного судочинства, визначеному законом, – справедливому, неупередженому та своєчасному розгляду і вирішенню цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

3. Вмотивованість та чіткість, яка полягає в тому, що висновки суду повинні прямо впливати з мотивації, бути ясними і не допускати неоднозначного трактування¹⁵.

4. Імперативно визначена структура. Рішення суду складається з вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частин:

а) у *вступній* частині рішення зазначаються: 1) дата і місце його ухвалення; 2) найменування суду; 3) прізвище та ініціали судді або склад колегії суддів; 4) прізвище та ініціали секретаря судового засідання; 5) номер справи; 6) ім'я (найменування) сторін та інших учасників справи; 7) вимоги позивача; 8) прізвища та ініціали представників учасників справи;

б) в *описовій* частині рішення зазначаються: 1) стислий виклад позиції позивача та заперечень відповідача; 2) заяви, клопотання; 3) інші процесуальні дії у справі (забезпечення доказів, вжиття заходів забезпечення позову, зупинення і поновлення провадження тощо);

в) у *мотивувальній* частині рішення зазначаються: 1) фактичні обставини, встановлені судом, та зміст спірних правовідносин, з посиланням на докази, на підставі яких встановлені відповідні обставини; 2) докази, відхилені судом, та мотиви їхнього відхилення; 3) мотивована оцінка кожного аргументу, наведеного учасниками справи, щодо наявності чи відсутності підстав для задоволення позову, крім випадку, якщо аргумент очевидно не відноситься до предмета спору, є явно необґрунтованим або неприйнятним з огляду на законодавство чи усталену судову

15 Куйбіда Р., Сироїд О. Посібник із написання судових рішень. Київ : Дрім Арт, 2013. С. 43, 46.

практику; 4) чи були і ким порушені, невизнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких мало місце звернення до суду; 5) норми права, які застосував суд, та мотиви їхнього застосування; 6) норми права, на які посилалися сторони, які суд не застосував, та мотиви їхнього незастосування;

г) у *резолютивній* частині рішення зазначаються: 1) висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної із заявлених вимог, який не може залежати від настання або ненастання певних обставин (умовне рішення); 2) розподіл судових витрат; 3) строк і порядок набрання рішенням суду законної сили та його оскарження; 4) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їхнє місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (ЄДРПОУ), реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України.

У випадку необхідності в *резолютивній* частині також вказується про: 1) порядок і строк виконання рішення; 2) надання відстрочення або розстрочення виконання рішення; 3) забезпечення виконання рішення; 4) повернення судового збору; 5) призначення судового засідання для вирішення питання про судові витрати, дату, час і місце його проведення; строк для подання стороною, за клопотанням якої таке судове засідання проводиться, доказів щодо розміру понесених нею судових витрат; 5-1) здійснення судового контролю, передбаченого законом; 6) дату складення повного судового рішення.

При розгляді первинного і зустрічного позовів та при розгляді позову третьої особи з самостійними вимогами у рішенні вказуються результати розгляду кожного з позовів. У випадку часткового задоволення первинного і зустрічного позовів про стягнення грошових сум суд проводить зустрічне зарахування таких сум та стягує різницю між ними на користь сторони, якій присуджено більшу грошову суму.

У спорі, що виник при укладанні або зміні договору, в *резолютивній* частині вказується рішення з кожної спірної умови договору, а у спорі про спонукання укласти договір – умови, на яких сторони зобов'язані укласти договір, з посиланням на

поданий позивачем проєкт договору. У випадку визнання судом недійсним кредитного договору, в якому виконання зобов'язання позичальника забезпечено заставою майна, а також у випадку визнання недійсним договору застави, яким забезпечується виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором, суд накладає на таке майно арешт. Такий арешт може бути скасовано з підстав, передбачених законом.

Суд, приймаючи рішення про стягнення боргу, на який нараховуються відсотки або пеня, може зазначити в рішенні про нарахування відповідних відсотків або пені до моменту виконання рішення з урахуванням приписів законодавства України, що регулюють таке нарахування. Остаточна сума відсотків (пені) у такому випадку розраховується за правилами, визначеними у рішенні суду, органом (особою), який здійснює примусове виконання рішення суду і відповідні дії (рішення) якого можуть бути оскаржені в порядку, передбаченому законом.

ТЕМА 11. Наказне провадження

1. Поняття і сутність наказного провадження і судового наказу

Відповідно до положень чинного законодавства, суди загальної юрисдикції розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. Також судами розглядаються у порядку цивільного судочинства вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд з такими вимогами. Цивільне судочинство здійснюється у порядку наказного провадження, позовного провадження (загального або спрощеного) та окремого провадження.

Наказне провадження – це порядок здійснення цивільного судочинства (неповне судочинство), призначений для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких *відсутній спір* або *про його*

наявність заявнику невідомо (врегульовується Розділом II ЦПК України). Постановою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 15 жовтня 2020 року (справа № 922/1174/20) спір про право визначено як формально визнану суперечність між суб'єктами цивільного права, яка виникла за фактом порушення або оспорування суб'єктивних прав однією стороною цивільних правовідносин іншою і яка потребує врегулювання самими сторонами або вирішення судом. Справедливою при характеристиці наказного провадження вбачається наукова думка про те, що наказне провадження слід вважати особливим спрощеним видом цивільного судочинства, метою якого є захист безспірних прав та інтересів особи шляхом видачі судового наказу, який поєднує в собі властивості як судового рішення, так і виконавчого документа¹⁶.

Заява про видачу судового наказу подається до суду першої інстанції у письмовій формі особою, якій належить право вимоги, а також органами та особами, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб за загальними правилами підсудності (представниками тощо), та підписується заявником або його представником. Якщо заяву подано в електронній формі до боржника, який має електронний кабінет, заявник надалі повинен подавати будь-які процесуальні та інші документи, пов'язані з розглядом його заяви, виключно в електронній формі. Заявник має право відкликати заяву про видачу судового наказу до її розгляду судом.

У заяві про видачу судового наказу повинно бути зазначено (ст. 163 ЦПК України): 1) найменування суду, до якого подається заява; 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) заявника і боржника, їхнє місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (ЄДРПОУ) заявника та боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків заявника та боржника (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта заявника та боржника (для фізичних осіб – громадян України), а також інші дані, якщо

16 Кройтор В. А. Наказне провадження як окремий вид спрощеного провадження в цивільному судочинстві України. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2025. Вип. 1. С. 193.

вони відомі заявнику, які ідентифікують боржника, відомості про наявність або відсутність електронного кабінету; 3) ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) представника заявника, якщо заява подається представником, його місце проживання або його місцезнаходження; 4) вимоги заявника і обставини, на яких вони ґрунтуються; 5) перелік доказів, якими заявник обґрунтовує обставини, на яких ґрунтуються його вимоги.

До заяви про видачу судового наказу також додаються: 1) документ, що підтверджує сплату судового збору у розмірі, встановленому законом. У випадку відмови у видачі судового наказу або у випадку скасування судового наказу внесена сума судового збору стягувачу не повертається. У випадку пред'явлення стягувачем позову до боржника у порядку позовного провадження сума судового збору, сплаченого за подання заяви про видачу судового наказу, зараховується до суми судового збору, встановленої за подання позовної заяви; 2) документ, що підтверджує повноваження представника, якщо заява підписана представником заявника; 3) копія договору, укладеного в письмовій (в тому числі електронній) формі, за яким пред'явлено вимоги про стягнення грошової заборгованості; 4) інші документи або їхні копії, що підтверджують обставини, якими заявник обґрунтовує свої вимоги.

Суд розглядає заяву про видачу судового наказу упродовж п'яти днів з дня її надходження, а якщо боржником у заяві про видачу судового наказу вказано фізичну особу, яка не має статусу підприємця, – упродовж п'яти днів з дня отримання судом інформації про зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи – боржника. Розгляд заяви проводиться без судового засідання і повідомлення заявника і боржника.

За результатами розгляду заяви про видачу судового наказу суд: а) видає судовий наказ або б) постановляє ухвалу про відмову у видачі судового наказу.

Судовий наказ – це особлива форма судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених законом. Судовий наказ складається і підписується суддею у двох примірниках, один з яких залишається у суді, а другий видається під розписку або надсилається стягувачу до його електронного кабінету, а у випадку відсутності електронного кабінету – рекомендованим листом із повідомленням про

вручення чи цінним листом з описом вкладеного після набрання ним законної сили.

У судовому наказі обов'язково зазначаються: 1) дата видачі наказу; 2) найменування суду, прізвище та ініціали судді, який видав судовий наказ; 3) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові для фізичних осіб) стягувача і боржника, їхнє місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в ЄДРПОУ стягувача та боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків стягувача та боржника (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта стягувача та боржника для фізичних осіб – громадян України, а також інші дані, якщо вони відомі суду, які ідентифікують стягувача та боржника; 4) посилання на закон, на підставі якого підлягають задоволенню заявлені вимоги; 5) сума грошових коштів, які підлягають стягненню; 6) сума судових витрат, що сплачена заявником і підлягає стягненню на його користь з боржника; 7) повідомлення про те, що під час розгляду вимог у порядку наказного провадження та видачі судового наказу суд не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачем вимог по суті; 8) відомості про порядок та строки подання заяви про скасування судового наказу; 9) дата набрання судовим наказом законної сили; 10) строк пред'явлення судового наказу до виконання; 11) дата видачі судового наказу стягувачу.

Судовий наказ оскарженню в апеляційному порядку не підлягає, проте може бути скасований у порядку, передбаченому законом, – боржник має право протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення копії судового наказу та доданих до неї документів подати заяву про його скасування до суду, який його видав, крім випадків, визначених законом, а саме: видачі судового наказу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину, якщо ця вимога не пов'язана з встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб, а також про стягнення аліментів на дитину у твердій грошовій сумі в розмірі 50-ти відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана зі встановленням чи оспоруванням

батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб. Заява про скасування судового наказу може також бути подана органами та особами, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

У випадку відсутності підстав для повернення заяви про скасування судового наказу, суддя не пізніше двох днів після її подання постановляє ухвалу про скасування судового наказу, в якій роз'яснює заявнику (стягувачу) його право звернутися до суду із тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження.

2. Вимоги, за якими може бути видано судовий наказ

Відповідно до положень щодо ст. 161 ЦПК України, судом за результатами розгляду заяви про видачу судового наказу може бути видано судовий наказ, якщо у заяві заявлено вимогу про:

1) стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку. Положеннями ст. 115 Кодексу законів про працю України передбачено, що, за загальним правилом, заробітна плата виплачується працівникам регулярно в робочі дні у строки, встановлені колективним договором або нормативним актом роботодавця, погодженим з виборним органом первинної профспілкової організації чи іншим уповноваженим на представництво трудовим колективом органом (у випадку відсутності таких органів – представниками, обраними і уповноваженими трудовим колективом), але не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує шістнадцяти календарних днів, та не пізніше семи днів після закінчення періоду, за який здійснюється виплата. При звільненні працівника виплата всіх сум, що належать йому від підприємства, установи, організації, здійснюється у день звільнення, а якщо працівник в цей день не працював, то зазначені суми мають бути виплачені не пізніше наступного дня після пред'явлення звільненим працівником вимоги про розрахунок. У випадку невиклати з вини роботодавця належних звільненому працівникові сум в означені строки, при відсутності спору про їхній розмір, підприємство, установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку, але не більше, ніж за шість місяців (ст. 116, 117 Кодексу законів про працю України);

2) заявлено вимогу про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника. Так, відповідно до ст. 132 ЦПК України, якщо місце перебування відповідача в справах за двома видами позовів: а) про стягнення аліментів, або б) про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, невідоме, суд ухвалою оголошує його розшук, який проводиться органами Національної поліції України, а відповідні витрати на його проведення стягуються з відповідача в дохід держави за рішенням суду;

3) заявлено вимогу про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, електронних комунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та трьох відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості. У цьому випадку стягувачеві слід, по-перше, надати суду договори про надання боржникові відповідних послуг (житлово-комунальних, електронних комунікаційних, телебачення, радіомовлення) та іншу документацію, яка підтверджує факт їхнього надання й, відповідно, отримання боржником; по-друге, аргументувати й довести наявність відповідної заборгованості оплати за отримання означених послуг;

4) заявлено вимогу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину, якщо ця вимога не пов'язана зі встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб. Статтею 181 Сімейного кодексу України аліменти визначені як кошти на утримання дитини, які присуджуються судом у частці від доходу її матері, батька або у твердій грошовій сумі за вибором того з батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина;

5) заявлено вимогу про стягнення аліментів на дитину у твердій грошовій сумі в розмірі 50-ти відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана зі встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

6) заявлено вимогу про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної

сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь *невизначеного кола* споживачів. Відповідно до ст. 25 Закону України «Про захист прав споживачів», об'єднання споживачів мають право звертатися з позовом до суду про визнання дій продавця, виробника (підприємства, що виконує їхні функції), виконавця протиправними щодо невизначеного кола споживачів і припинення цих дій. При задоволенні такого позову суд зобов'язує порушника довести рішення суду у встановлений ним строк через засоби масової інформації або іншим способом до відома споживачів. Після набрання законної сили таким рішенням суду споживач має право звернутися до суду в порядку наказного провадження з персоніфікованою вимогою до продавця, виробника (підприємства, що виконує їхні функції) про повернення йому вартості товару неналежної якості;

7) заявлено вимогу до юридичної особи або фізичної особи – підприємця про стягнення заборгованості за договором (іншим, ніж про надання житлово-комунальних послуг, електронних комунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення), укладеним у письмовій (в тому числі електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Особа має право звернутися до суду із зазначеними вище вимогами в наказному або в спрощеному позовному провадженні альтернативно, керуючись особистим вибором.

ТЕМА 12. Окреме провадження

1. Поняття окремого провадження та порядок розгляду справ окремого провадження

Відповідно до ст. 293 ЦПК України, **окреме провадження** – це вид неპозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Окреме провадження призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Ознаками окремого провадження є такі:

- відсутність спору про право;
- відсутність сторін із протилежними інтересами;
- особливості прояву дії окремих принципів цивільного процесу (диспозитивності, змагальності, одноособовості та колегіальності розгляду цивільної справи, процесуальної рівності тощо).

Види справ окремого провадження, передбачені ЦПК України:

- 1) визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;
- 2) усиновлення;
- 3) встановлення фактів, що мають юридичне значення;
- 4) про надання права на шлюб, про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі;
- 5) про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя;
- 6) інші справи у випадках, встановлених законом.

У науковій літературі існує також інша класифікація справ окремого провадження.

За об'єктом судового захисту справи окремого провадження поділяються на: 1) справи, у яких об'єктом захисту є законні інтереси, які неопосередковані суб'єктивним правом; 2) справи, у яких об'єктом захисту є неоспорювані суб'єктивні права.

За способом судового захисту справи окремого провадження поділяються на: 1) справи про зміну правового статусу фізичної особи; 2) справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення; 3) справи про визнання або відновлення неоспорюваних суб'єктивних прав; 4) справи про застосування встановлених законом примусових заходів щодо захисту прав та законних інтересів.

Справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК України, за винятком положень щодо змагальності, меж судового розгляду та інших особливостей. Під час розгляду справ окремого провадження суд зобов'язаний роз'яснити учасникам справи їхні

права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи.

Справи окремого провадження розглядаються за участю заявника та інших заінтересованих осіб. З метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази.

Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

До *особливостей підготовчого провадження та судового розгляду* слід віднести встановлення спеціальних правил підсудності. Для справ окремого провадження, виходячи з особливостей провадження, метою стадії підготовчого провадження можна вважати забезпечення правильного, повного, всебічного та швидкого з'ясування всіх обставин, що мають значення для справи. Така мета, як з'ясування можливості досудового врегулювання спору, не буде наявною в окремому провадженні.

У справах окремого провадження підготовка до судового розгляду здійснюється у формі одноособової діяльності судді суду першої інстанції, виходячи з активності суду у цих справах та недоцільності проведення попереднього засідання, яке, в свою чергу, спрямовано на підтримання публічності та змагальності.

2. Розгляд судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи

Окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов щодо здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

У порядку окремого провадження судом розглядаються справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи,

визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи (Глава 2 Розділу IV ЦПК України). Цивільним законодавством України цивільна дієздатність фізичної особи визначається як її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у випадку їхнього невиконання.

1. Заява про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, у тому числі неповнолітньої особи, подається до суду за місцем проживання цієї особи, а якщо вона перебуває на лікуванні у закладі з надання психіатричної допомоги – за місцезнаходженням цього закладу. Відповідно до Закону України «Про психіатричну допомогу», заклад з надання психіатричної допомоги – це психіатричний, наркологічний чи інший спеціалізований заклад охорони здоров'я, центр, відділення, кабінет тощо, інші заклади та установи будь-якої форми власності, діяльність яких пов'язана з наданням психіатричної допомоги. Підсудність справ про обмеження цивільної дієздатності громадянина України, який проживає за її межами, визначається за клопотанням заявника ухвалою судді Верховного Суду.

Заяву про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи може бути подано членами її сім'ї (відповідно до Сімейного кодексу України сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки), органом опіки та піклування, закладом з надання психіатричної допомоги.

Чинне законодавство передбачає також можливість на підставі рішення суду обмежити *право* (не цивільну дієздатність в повному обсязі) неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права. Заяву про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавлення її цього права може бути подано батьками (усиновлювачами), піклувальниками, органом опіки та піклування. У означеній заяві мають бути викладені обставини, що свідчать про негативні матеріальні, психічні чи інші наслідки для неповнолітнього при здійсненні ним цього права.

Окрім цього, чинне законодавство передбачає можливість на підставі рішення суду обмежити фізичну особу у *відвідуванні*

гральних закладів та *участі* в азартних іграх відповідно до Глави 21 Розділу IV ЦПК України (мова йде не про обмеження цивільної дієздатності в цілому внаслідок лудоманії, а про обмеження окремої правомочності). Відповідну заяву про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх може бути подано членами сім'ї першого ступеня споріднення (діти цієї особи, подружжя та батьки) або законними представниками такої особи.

У заяві про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх мають бути викладені обставини, що підтверджують підстави для обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх, а саме: 1) перевищення витрат на гру над особистими доходами особи, що ставить особу або її сім'ю у скрутне матеріальне становище; 2) наявність у особи боргових зобов'язань на суму більше 100 прожиткових мінімумів доходів громадян; 3) несплата особою аліментів упродовж більше трьох місяців; 4) отримання особою або членами її сім'ї житлової субсидії чи пільг на сплату житлово-комунальних послуг; 5) скрутне матеріальне становище особи чи членів її сім'ї, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати.

Підставами, за наявності яких суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, є:

а) страждання цієї особи на психічний розлад (розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті), який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Має бути доведено наявність у особи психічного розладу та *причинно-наслідкового зв'язку* між ним й істотним впливом такого розладу на здатність особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. За наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи суд призначає для встановлення її психічного стану судово-психіатричну експертизу. У виняткових випадках, коли особа, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності, явно ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу.

Відповідно до Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, строк проведення амбулаторної судово-психіатричної

експертизи становить до 30-ти робочих днів з дати отримання всіх необхідних матеріалів, залежно від ступеня складності експертизи і обсягу її об'єктів, поданих на дослідження. Цей строк може бути продовжено з інформуванням суду (органу, за клопотанням якого (якої) експерт був залучений). Строк проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи становить до двох місяців, якщо коротший строк не встановлено ухвалою суду. Упродовж п'яти робочих днів після складання висновку експерта матеріали, які було надано для проведення судово-психіатричної експертизи, повертають суду (органу, за клопотанням якого (якої) експерт був залучений), разом з висновком експерта;

б) зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо і тим ставлення себе чи своєї сім'ї, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати (цивільне законодавство визначає утриманця як неповнолітню або непрацездатну особу, яка не була членом сім'ї, але не менш як п'ять років одержувала від відповідного суб'єкта матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування), у скрутне матеріальне становище. Аналогічним чином має бути доведено факт відповідного зловживання, факт наявності скрутного становища у відповідних осіб та наявність причинно-наслідкового зв'язку між означеними фактами, тобто «вживання на шкоду»¹⁷ як для самої особи, так і для третіх осіб.

Отже, у заяві про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи мають бути викладені обставини, що свідчать про психічний розлад, істотно впливають на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, або обставини, що підтверджують дії, внаслідок яких фізична особа, яка зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо, поставила себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Справу про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи суд розглядає за участю заявника, особи, стосовно якої розглядається справа, її адвоката та представника органу опіки та піклування.

17 Васильєва-Шаламова Ж. Підстави обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та доказування їх наявності в цивільному судочинстві. *Jurnalul Juridic Național: Teorie Și Practică*. 2015. Nr. 1(11). С. 82.

Ухвалюючи рішення про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, суд встановлює над нею піклування і за поданням органу опіки та піклування призначає їй піклувальника. Також суд за заявою органу опіки та піклування, особи, призначеної піклувальником, та особи, над якою встановлено піклування, у місячний строк звільняє її від повноважень піклувальника і призначає за поданням органу опіки та піклування іншу особу, про що постановляє ухвалу. Суд розглядає питання про звільнення опікуна або піклувальника в судовому засіданні з повідомленням заінтересованих осіб, неявка яких не перешкоджає розгляду питання про звільнення опікуна або піклувальника.

Судові витрати, пов'язані з провадженням справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, відносяться на рахунок держави, при цьому суд, встановивши, що заявник діяв недобросовісно без достатньої для цього підстави, стягує із заявника всі судові витрати.

Цивільна дієздатність фізичної особи є обмеженою з моменту набрання законної сили рішенням суду про це. Рішення суду після набрання ним законної сили надсилається судом органу опіки та піклування, органам ведення Державного реєстру виборців за місцем проживання фізичної особи.

Справи про обмеження фізичної особи у *відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх* суд розглядає за участю заявника та особи, стосовно якої розглядається справа. Судові витрати, пов'язані з провадженням справи про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх, відносяться на рахунок держави, при цьому суд, установивши, що заявник діяв недобросовісно, без достатньої для цього підстави, стягує із заявника всі судові витрати.

Суд, ухвалюючи рішення про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх, встановлює строк дії такого обмеження, що не може бути меншим від строку, встановленого Законом України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор», тобто від шести місяців до трьох років. Рішення суду після набрання ним законної сили надсилається судом до органу державного регулювання у сфері організації та проведення азартних ігор (Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей). Обмеження у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх здійснюється шляхом внесення відомостей про таку особу до

Реєстру осіб, яким обмежено доступ до гральних закладів та/або участь в азартних іграх.

2. Заява про визнання фізичної особи *недієздатною* подається до суду в порядку Глави 2 Розділу IV ЦПК України за місцем проживання цієї особи, а якщо вона перебуває на лікуванні у закладі з надання психіатричної допомоги – за місцезнаходженням цього закладу. Заяву про визнання фізичної особи *недієздатною* може бути подано членами її сім'ї, близькими родичами, незалежно від їхнього спільного проживання, органом опіки та піклування, закладом з надання психіатричної допомоги. Підсудність справ про обмеження цивільної дієздатності чи визнання *недієздатним* громадянина України, який проживає за її межами, визначається за клопотанням заявника ухвалою судді Верховного Суду.

Фізична особа може бути визнана судом *недієздатною*, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. У заяві про визнання фізичної особи *недієздатною* мають бути викладені обставини, що свідчать про наявність зазначених фактів.

Справу про визнання фізичної особи *недієздатною* суд розглядає за участю заявника, особи, стосовно якої розглядається справа про визнання її *недієздатною*, її адвоката та представника органу опіки та піклування. З урахуванням стану здоров'я особи, щодо якої розглядається справа про визнання її *недієздатною*, її участь у розгляді справи може відбуватися у режимі відеоконференції з психіатричного чи іншого лікувального закладу, в якому перебуває така особа, про що суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі. Питання про виклик фізичної особи, щодо якої розглядається справа про визнання її *недієздатною*, вирішується в кожному випадку судом із урахуванням стану її здоров'я. Для визначення фактичної можливості такої особи з'явитися в судові засідання, а також про можливість особисто дати пояснення по суті справи у випадку необхідності суд може призначити відповідну судово-психіатричну експертизу. Судово-психіатрична експертиза призначається судом за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи, а у виняткових випадках, коли особа, щодо якої відкрито провадження у справі про визнання її *недієздатною*, явно ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу.

Ухвалюючи рішення про визнання фізичної особи недієздатною, суд встановлює над нею опіку і за поданням органу опіки та піклування призначає їй опікуна. Суд, за заявою органу опіки та піклування чи особи, призначеної опікуном, у місячний строк звільняє її від повноважень піклувальника або опікуна і призначає за поданням органу опіки та піклування іншу особу, про що постановляє ухвалу. Суд розглядає питання про звільнення опікуна в судовому засіданні з повідомленням заінтересованих осіб. Неявка цих осіб не перешкоджає розгляду питання про звільнення опікуна.

Фізична особа визнається недієздатною з моменту набрання законної сили рішенням суду про це. Якщо від часу виникнення недієздатності залежить визнання недійсним шлюбу, договору або іншого правочину, суд з урахуванням висновку судово-психіатричної експертизи та інших доказів щодо психічного стану особи може визначити у своєму рішенні день, з якого вона визнається недієздатною. Рішення суду після набрання ним законної сили надсилається судом органу опіки та піклування, органам ведення Державного реєстру виборців за місцем проживання фізичної особи.

Строк дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною визначається судом, але не може перевищувати двох років. Клопотання про продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною має право подати опікун, представник органу опіки та піклування не пізніше ніж за п'ятнадцять днів до закінчення зазначеного вище строку, і це клопотання повинно містити обставини, що свідчать про продовження хронічного, стійкого психічного розладу, внаслідок чого особа продовжує не усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, підтверджені відповідним висновком судово-психіатричної експертизи.

Судові витрати, пов'язані з провадженням справи про визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, відносяться на рахунок держави. Суд, установивши, що заявник діяв недобросовісно без достатньої для цього підстави, стягує із заявника всі судові витрати.

3. Рішення суду про обмеження цивільної дієздатності або визнання фізичної особи недієздатною не є безстроковим й може бути скасоване. Скасування рішення суду про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та поновлення цивільної

дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої обмежена, здійснюється за рішенням суду за заявою такої фізичної особи, її піклувальника, членів сім'ї, органу опіки та піклування або її адвоката. Таке скасування можливе у випадку видужання фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена; такого поліпшення її психічного стану, який відновив у повному обсязі її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними; припинення фізичною особою зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо.

На підставі відповідного висновку судово-психіатричної експертизи за заявою опікуна, членів сім'ї, органу опіки та піклування, такої особи, визнаної недієздатною, або її адвоката за рішенням суду скасовується рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною та поновлюється цивільна дієздатність фізичної особи, яка визнана недієздатною, у випадку видужання або значного поліпшення її психічного стану.

3. Розгляд судом справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності

Цивільним законодавством України передбачена можливість надання повної цивільної дієздатності особі, яка не досягла 18-річного віку («емансипація»). Повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі (тобто у віці від 14 до 18 років), яка записана матір'ю або батьком дитини. Суб'єктом прийняття відповідного рішення (за заявою зацікавленої особи та за наявності на це згоди її батьків (усиновлювачів) або піклувальника) є орган опіки та піклування. У випадку відсутності згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника неповнолітньої фізичної особи, яка має намір отримати повну цивільну дієздатність, повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду.

Цивільним законодавством передбачена ще одна підстава надання (не набуття) неповнолітній фізичній особі повної цивільної дієздатності. Так, повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає

займатися підприємницькою діяльністю. Фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця за наявності письмової згоди на це її батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування, судовий порядок надання повної цивільної дієздатності в цьому випадку не передбачений.

Заява неповнолітньої особи, яка досягла 16-річного віку, про надання їй повної цивільної дієздатності за відсутності згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника подається до суду за місцем її проживання в порядку, визначеному Главою 3 Розділу IV ЦПК України. Підсудність справ про надання неповнолітній особі – громадянину України, який проживає за її межами, повної цивільної дієздатності визначається за клопотанням заявника ухвалою судді Верховного Суду.

У заяві про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності повинні бути викладені дані про те, що неповнолітня особа: а) працює за трудовим договором або б) є матір'ю чи батьком дитини відповідно до актового запису цивільного стану.

Відповідно до положень Кодексу законів про працю України, трудовий договір – це угода між працівником і роботодавцем (роботодавцем – фізичною особою), за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а роботодавець (роботодавець – фізична особа) зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін. Трудовим договором можуть встановлюватися умови щодо виконання робіт, які вимагають професійної та/або часткової професійної кваліфікації, а також умови щодо виконання робіт, які не потребують наявності у особи професійної або часткової професійної кваліфікації. При цьому слід мати на увазі те, що, за загальним правилом, відповідно до норм трудового законодавства, не допускається прийняття на роботу осіб молодше 16-ти років. За згодою одного з батьків або особи, що їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу особи, які досягли 15-ти років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу здобувачів освіти закладів загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої чи вищої освіти, які здобувають у будь-якій формі початкову, базову середню

чи профільну середню освіту, для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час після досягнення ними 14-річного віку за згодою одного з батьків або особи, що їх замінює.

Правилами державної реєстрації актів цивільного стану в Україні передбачено, що, якщо батьки не перебувають у шлюбі між собою, то походження дитини від матері визначається на підставі одного з документів, визначених цими правилами (медичний висновок про народження, сформований в Реєстрі медичних висновків електронної системи охорони здоров'я тощо), а походження дитини від батька визначається за спільною заявою батьків про державну реєстрацію її народження. У випадку подання заяви про державну реєстрацію народження одним із батьків або іншою особою, походження дитини від батька визначається за заявою матері та батька дитини про визнання батьківства, поданою через представника, повноваження якого мають бути засвідчені нотаріально, або надісланою поштою за умови її нотаріального посвідчення. Окрім цього, жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, можуть подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану заяву про визнання батьківства до народження дитини. У такому випадку до зазначеної заяви додається довідка закладу охорони здоров'я про вагітність жінки. Якщо мати дитини не перебуває у шлюбі та не має спільної заяви батьків, прізвище та громадянство батька дитини зазначається за прізвищем та громадянством матері, а власне ім'я та по батькові – за вказівкою матері у заяві про державну реєстрацію народження.

Справи про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності суд розглядає за участю заявника, одного або обох батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а також представників органів опіки та піклування, при цьому участь останніх у розгляді справи є обов'язковою. Розглянувши заяву про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності по суті, суд ухвалює рішення, яким задовольняє або відмовляє у задоволенні вимоги заявника.

У випадку задоволення заявленої вимоги неповнолітній особі надається повна цивільна дієздатність після набрання рішенням суду законної сили, яке після набрання ним законної сили надсилається органів опіки та піклування.

4. Розгляд судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою

Цивільним законодавством України передбачено, що фізична особа може бути визнана судом **безвісно відсутньою**, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування, при цьому у випадку неможливості встановити день одержання останніх відомостей про місце перебування особи початком її безвісної відсутності вважається перше число місяця, що йде за тим, у якому були одержані такі відомості, а у випадку неможливості встановити цей місяць – перше січня наступного року.

Заява про визнання фізичної особи безвісно відсутньою подається до суду за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, або за місцезнаходженням її майна в порядку, передбаченому Главою 4 Розділу IV ЦПК України. У заяві про визнання фізичної особи безвісно відсутньою повинно бути зазначено: для якої мети необхідно заявникові визнати фізичну особу безвісно відсутньою (наприклад, встановлення опіки над майном) та обставини, що підтверджують безвісну відсутність фізичної особи.

Суд до початку розгляду справи встановлює осіб (родичів, співробітників тощо), які можуть дати свідчення про фізичну особу, місцеперебування якої невідоме, а також запитує відповідні організації за останнім місцем проживання відсутнього (житлово-експлуатаційні організації, органи реєстрації місця проживання осіб або органи місцевого самоврядування) і за останнім місцем роботи про наявність відомостей щодо фізичної особи, місцеперебування якої невідоме.

Слід звернути увагу на те, що в процедурі визнання фізичної особи безвісно відсутньою законодавчими нормами використовуються такі терміни: «фізична особа, місцеперебування якої невідоме», «безвісно відсутня фізична особа», «особа, зникла безвісти», «особа, зникла безвісти за особливих обставин». Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» особа, зникла безвісти, визначена як фізична особа, стосовно якої немає відомостей про її місцеперебування на момент подання заявником заяви про її розшук; особа, зникла безвісти за особливих обставин, – як особа, зникла безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою

окупацією частини території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру. Особа набуває статусу такої, що зникла безвісти за особливих обставин, з моменту внесення про неї відомостей, що містяться у заяві про факт зникнення, до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та вважається такою, що зникла безвісти за особливих обставин, з моменту подання заявником заяви про факт зникнення особи. Надання особі статусу зниклої безвісти за особливих обставин не позбавляє її родичів або інших осіб права звернення до суду із заявою про визнання такої особи безвісно відсутньою.

Одночасно до початку розгляду справи суд також вживає заходів через органи опіки та піклування щодо встановлення опіки над майном фізичної особи, місце перебування якої невідоме, якщо опіку над майном ще не встановлено (тобто до винесення рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою). Заходи для встановлення опіки над майном фізичної особи, яка визнана судом безвісно відсутньою, або особи, зниклої безвісти за особливих обставин, вживаються нотаріусом за останнім місцем проживання цієї особи шляхом проведення опису відповідного майна та призначення опікуна над таким майном. Якщо місце проживання фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або особи, зниклої безвісти за особливих обставин, невідоме, нотаріус вживає заходів для встановлення опіки над майном такої особи за місцезнаходженням нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – за місцезнаходженням основної частини рухомого майна. Над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або особи, зниклої безвісти за особливих обставин, може бути призначено одного опікуна. Такий опікун приймає виконання цивільних обов'язків на користь фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або особи, зниклої безвісти за особливих обставин, погашає за рахунок майна її борги, управляє цим майном в її інтересах, за заявою заінтересованої особи надає за рахунок цього майна утримання особам, яких вона за законом зобов'язана утримувати тощо. Припиняється означена опіка над майном у випадку скасування рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою, а також у випадку появи особи, зниклої безвісти за особливих обставин.

Суд розглядає справу про визнання фізичної особи безвісно відсутньою за участю заявника, свідків, зазначених у заяві, та осіб,

яких сам суд визнає за потрібне допитати, і ухвалює відповідне рішення.

Якщо фізична особа, яка була визнана безвісно відсутньою, з'явилася, або якщо одержано відомості про місце її перебування, суд за місцем її перебування або суд, що постановив рішення про визнання цієї особи безвісно відсутньою, за заявою цієї особи або іншої заінтересованої особи скасовує рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою.

Заява про **оголошення фізичної особи померлою** подається до суду за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, або за місцезнаходженням її майна в порядку, передбаченому Главою 4 Розділу IV ЦПК України. У заяві оголошення фізичної особи померлою повинно бути зазначено: а) для якої мети необхідно заявникові оголосити фізичну особу померлою (наприклад, необхідність оформлення права на спадщину); б) обставини, що загрожували смертю фізичній особі, яка пропала безвісти, або обставини, що дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку. Постановою КЦС ВС від 26 лютого 2024 року (справа № 686/9938/23) визначено, що оголошення судом громадянина померлим усуває невизначеність у правовідносинах за участю особи, яка тривалий час є відсутньою за місцем свого постійного проживання і місце перебування якої невідоме.

Підстави оголошення фізичної особи померлою є такими. Так, фізична особа, відповідно до положень ст. 46 Цивільного кодексу України, може бути оголошена судом померлою, якщо:

а) у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років;

б) вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – упродовж шести місяців;

в) є підстави вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – упродовж одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Кодексом цивільного захисту України *надзвичайна ситуація* визначена як обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному

об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності. Залежно від характеру походження подій, що можуть зумовити виникнення надзвичайних ситуацій на території України, надзвичайні ситуації поділяються на надзвичайні ситуації техногенного характеру та надзвичайні ситуації природного характеру, а відповідні класифікаційні ознаки надзвичайних ситуацій визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері цивільного захисту (наприклад, як надзвичайна ситуація техногенного характеру визнається загибель від 5 осіб або травмування від 15 осіб внаслідок ДТП);

г) фізична особа пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом – така особа може бути оголошена судом померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій, при цьому з урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців.

Суд розглядає справу про оголошення фізичної особи померлою за участю заявника, свідків, зазначених у заяві, та осіб, яких сам суд визнає за потрібне допитати, і ухвалює рішення про оголошення фізичної особи померлою. Фізична особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Фізична особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті. Після набрання законної сили рішенням про оголошення фізичної особи померлою суд надсилає його відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для реєстрації смерті фізичної особи, а також до нотаріуса за місцем відкриття спадщини, а в населеному пункті, де немає нотаріуса, – відповідному органу місцевого самоврядування для вжиття заходів щодо охорони

спадкового майна. За наявності в населеному пункті кількох нотаріусів, а також у випадках, коли місце відкриття спадщини невідоме, рішення надсилається до державного нотаріального архіву з метою передачі його за належністю уповноваженому нотаріусу для вжиття заходів з охорони спадкового майна.

У випадку одержання заяви про появу фізичної особи, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою, або відомостей про місцеперебування цієї особи, суд призначає справу до слухання за участю цієї особи, заявника та інших заінтересованих осіб і скасовує своє рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Таке рішення виноситься або судом за місцеперебуванням особи, або судом, який ухвалив рішення про визнання особи безвісно відсутньою або оголосив її померлою. Означену заяву може бути подано особою, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою, або іншою заінтересованою особою.

Копію рішення про скасування рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою суд надсилає відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для анулювання актового запису про смерть. Статтею 49 Цивільного кодексу України визначено, що смерть є актом цивільного стану, тобто юридичним фактом, який припиняє її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків й підлягає державній реєстрації. Відповідно до положень Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», державна реєстрація актів цивільного стану проводиться шляхом складення актових записів цивільного стану – документів органу державної реєстрації актів цивільного стану, які містять персональні відомості про особу та підтверджують факт проведення державної реєстрації акту цивільного стану. Слід мати на увазі те, що в Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» 10 жовтня 2024 року були внесені зміни, відповідно до яких ст. 24 була перейменована з «Анулювання актового запису цивільного стану» на «Припинення дії актового запису цивільного стану», й, відповідно, дефініція «анулювання актового запису цивільного стану» в законі більше не вживається. Втім у Правилах внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, мова йде саме про анулювання відповідних актів цивільного стану.

5. Розгляд судом справ про усиновлення

Сімейним законодавством України визначено, що **усиновленням** є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Особа, яка бажає усиновити дитину, подає до суду заяву про усиновлення, подання якої через представника не допускається.

Заява про усиновлення дитини або повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування, подається до суду за місцем їхнього проживання в порядку, передбаченому Главою 5 Розділу IV ЦПК України. Означена заява повинна містити: найменування суду, до якого подається заява, ім'я, місце проживання заявника, а також прізвище, ім'я, по батькові, вік усиновлюваної дитини, її місце проживання, відомості про стан здоров'я дитини. Заява про усиновлення дитини може також містити клопотання про зміну прізвища, імені, по батькові, дати, місця народження дитини, про запис заявника матір'ю або батьком дитини. Так, заява про усиновлення повнолітньої особи повинна містити також дані про відсутність матері, батька або позбавлення піклування.

До заяви про усиновлення дитини за наявності мають бути додані такі документи: 1) копія свідоцтва про шлюб, а також письмова згода на це другого з подружжя, засвідчена нотаріально, – при усиновленні дитини одним із подружжя; 2) медичний висновок про стан здоров'я заявника; 3) довідка з місця роботи із зазначенням заробітної плати або копія декларації про доходи; 4) документ, що підтверджує право власності або користування жилим приміщенням; 5) інші документи, визначені законом. Наприклад, повнолітньою особою подається також її згода на усиновлення.

До заяви про усиновлення дитини особами без громадянства, що постійно проживають за межами України, або іноземцями додаються також: а) дозвіл уповноваженого органу виконавчої влади; б) висновок компетентного органу відповідної держави про умови їхнього життя і можливість бути усиновлювачами; в) дозвіл компетентного органу відповідної держави на в'їзд усиновленої дитини та її постійне проживання на території цієї держави; г) зобов'язання усиновлювача, оформлене в нотаріальному порядку, про надання представникам дипломатичної установи України за кордоном інформації про усиновлену дитину та можливості спілкування з дитиною. Зазначені документи мають

бути у встановленому законодавством порядку легалізовані, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, зокрема перекладені українською мовою, а переклад має бути засвідчений нотаріально.

До заяви громадян України про усиновлення дитини, яка є громадянином іншої держави, крім зазначених вище документів додаються згода законного представника дитини та згода компетентного органу держави, громадянином якої є дитина.

Під час підготовки справи про усиновлення дитини до розгляду суддя вирішує питання про участь у ній як заінтересованих осіб відповідного органу опіки та піклування, який повинен подати суду висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини. До висновку органу опіки та піклування мають бути додані: 1) акт обстеження умов життя заявника, складений за місцем його проживання; 2) свідоцтво про народження дитини; 3) медичний висновок про стан здоров'я дитини, про її фізичний і розумовий розвиток; 4) у випадках, встановлених законом, згода батьків, опікуна, піклувальника дитини, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, а також самої дитини на усиновлення тощо. Під час підготовки справи про усиновлення дитини до розгляду, провадження в якій відкрито за заявами іноземних громадян, суддя вирішує питання про участь у цій справі як заінтересованих осіб уповноваженого органу виконавчої влади.

Розгляд справи про усиновлення дитини відбувається за обов'язковою участю заявника, органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади, а також дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати. Справу про усиновлення повнолітньої особи суд розглядає з обов'язковою участю заявника (заявників), усиновлюваної особи, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати. Суд перевіряє законність підстав для усиновлення, в тому числі наявність згоди усиновлюваної дитини, якщо така згода є необхідною, або наявність згоди усиновлюваної повнолітньої особи.

Для забезпечення таємниці усиновлення у випадках, встановлених законом, суд розглядає справу в закритому судовому засіданні. Так, особа має право на таємницю перебування на обліку тих, хто бажає усиновити дитину, пошуку дитини для усиновлення,

подання заяви про усиновлення та її розгляду, рішення суду про усиновлення. У свою чергу, дитина, яка усиновлена, має право на таємницю, в тому числі і від неї самої, факту її усиновлення, але при цьому особа, яка була усиновлена, має право після досягнення нею 14-ти років на одержання інформації щодо свого усиновлення. Особи, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків доступна інформація щодо усиновлення, а також інші особи, яким став відомий факт усиновлення, зобов'язані не розголошувати її, зокрема і тоді, коли усиновлення для самої дитини не є таємним. Відомості про усиновлення видаються судом лише за згодою усиновлювача, крім випадків, коли такі відомості потрібні правоохоронним органам, суду у зв'язку з цивільною справою чи кримінальним провадженням.

За результатами розгляду заяви про усиновлення суд ухвалює рішення, враховуючи обставини, що мають істотне значення, зокрема, про: 1) стан здоров'я та матеріальне становище особи, яка бажає усиновити дитину, її сімейний стан та умови проживання, ставлення до виховання дитини; 2) мотиви, на підставі яких особа бажає усиновити дитину; 3) мотиви того, чому другий із подружжя не бажає бути усиновлювачем, якщо лише один із подружжя подав заяву про усиновлення; 4) взаємовідповідність особи, яка бажає усиновити дитину, та дитини, а також те, як довго ця особа опікується вже дитиною; 5) особу дитини та стан її здоров'я; 6) ставлення дитини до особи, яка бажає її усиновити. Суд, постановляючи рішення про усиновлення повнолітньої особи, враховує також мотиви, на підставі яких особи бажають усиновлення, можливість їхнього спільного проживання, їхній сімейний стан та стан здоров'я, а також інші обставини, що мають істотне значення.

При дотриманні всіх умов, встановлених законом, здатності особи, яка бажає усиновити дитину, забезпечити стабільні та гармонійні умови для життя дитини, суд зазначає у резолютивній частині рішення про усиновлення дитини або повнолітньої особи заявником (заявниками). За клопотанням заявника (заявників) суд вирішує питання про зміну імені, прізвища та по батькові, дати і місця народження усиновленої дитини, про зміну імені, прізвища, по батькові усиновленої повнолітньої особи, про запис усиновлювачів батьками. Судові витрати, пов'язані з розглядом справи про усиновлення, відносяться на рахунок заявника (заявників).

Усиновлення вважається здійсненим у день набрання чинності рішенням суду про усиновлення. Для внесення змін до актового запису про народження усиновленої дитини або повнолітньої особи копія рішення суду надсилається до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення, а у справах про усиновлення дітей іноземцями – також до уповноваженого органу виконавчої влади. На підставі рішення суду про усиновлення в актовий запис про народження дитини або повнолітньої особи, складений органами державної реєстрації актів цивільного стану України, орган державної реєстрації актів цивільного стану вносить відповідні зміни і видає нове Свідоцтво про народження з урахуванням цих змін, а свідоцтво про народження, що було видане раніше, скасовується.

Якщо після ухвалення рішення про усиновлення, але до набрання ним законної сили батьки дитини відкликали свою згоду на її усиновлення, суд скасовує своє рішення і поновлює розгляд справи, а у випадку відкликання заяви про усиновлення після ухвалення рішення про усиновлення, але до набрання ним законної сили, суд скасовує своє рішення і залишає заяву без розгляду.

6. Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення

Факти, що мають юридичне значення, – це життєві обставини, факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб.

Відповідно до положень цивільного процесуального законодавства судом в порядку окремого провадження відповідно до Глави 6 Розділу IV ЦПК України розглядаються справи про встановлення факту: 1) родинних відносин між фізичними особами; 2) перебування фізичної особи на утриманні; 3) каліцтва, якщо це потрібно для призначення пенсії або одержання допомоги по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню; 4) реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення; 5) проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу; 6) належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з прізвищем, ім'ям, по батькові, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті; 7) народження особи в певний час

у випадку неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження; 8) смерті особи в певний час у випадку неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті; 9) смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Постановою КЦС ВС від 13 березня 2024 року (справа № 204/7924/23) визначено, що за наявності припущень про факт смерті фізичної особи, у тому числі у зв'язку з воєнними діями, без достовірних доказів, які свідчать про цей факт, правильним буде звернення до суду із заявою про оголошення судом особи померлою, а не із заявою про встановлення факту смерті цієї фізичної особи.

У судовому порядку можуть бути встановлені також інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їхнього встановлення. Суд при цьому може враховувати законодавчі норми, якими передбачено несудовий порядок встановлення окремих фактів, наприклад, Порядком підтвердження наявного стажу роботи для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній передбачено, що у випадку, якщо документи про стаж роботи не збереглися, підтвердження стажу роботи здійснюється органами Пенсійного фонду України на підставі показань свідків.

Слід мати на увазі, що справи про встановлення факту належності особі паспорта, військового квитка, квитка про членство в об'єднанні громадян, а також свідоцтв, що їх видають органи державної реєстрації актів цивільного стану, судовому розгляду в окремому провадженні не підлягають (ст. 315 ЦПК України). Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо із заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, вбачається спір про право, а якщо спір про право буде виявлений під час розгляду справи – залишає заяву без розгляду, тобто ключовою ознакою встановлення фактів, що мають юридичне значення, є відсутність спору про право.

Заява фізичної особи про встановлення факту, що має юридичне значення, подається до суду за місцем її проживання, а підсудність справ за заявою громадянина України, який проживає за її межами, про встановлення факту, що має юридичне значення,

визначається за його клопотанням ухвалою судді Верховного Суду. У заяві фізичної особи про встановлення факту, що має юридичне значення, має бути зазначено: 1) який факт заявник просить встановити та з якою метою; 2) причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт; 3) докази, що підтверджують факт, а також до заяви додаються докази, що підтверджують викладені в заяві обставини, і довідка про неможливість відновлення втрачених документів.

У рішенні суду про встановлення факту, що має юридичне значення, повинні бути зазначені відомості про факт, встановлений судом, мету його встановлення, а також докази, на підставі яких суд установив цей факт. Рішення суду про встановлення факту, який підлягає реєстрації в органах державної реєстрації актів цивільного стану або нотаріальному посвідченню, не замінює собою документів, що видаються цими органами, а є лише підставою для одержання зазначених документів.

Провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України мають певні особливості. По-перше, заява про встановлення факту *народження* особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства (Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» та іншими нормативно-правовими актами), може бути подана батьками або одним з них, їхніми представниками, членами сім'ї, опікуном, піклувальником, особою, яка утримує та виховує дитину, або іншими законними представниками дитини до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника. Заява про встановлення факту *смерті* особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути подана членами сім'ї померлого, їхніми представниками або іншими заінтересованими особами (якщо встановлення факту смерті особи впливає на їхні права, обов'язки чи законні інтереси) до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника. Відповідно до Постанови КЦС ВС від 23 листопада 2022 року (справа № 759/7001/22)

заявник може звернутися до суду для встановлення факту народження або смерті на тимчасово окупованій території України без попереднього звернення до органу реєстрації актів цивільного стану та отримання відмови цього органу.

Справи про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, розглядаються невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду. У рішенні про встановлення факту народження особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, мають бути зазначені встановлені судом дані про дату і місце народження особи, про її батьків, й таке рішення підлягає негайному виконанню. Копія судового рішення видається учасникам справи негайно після його ухвалення або невідкладно надсилається судом до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення для державної реєстрації народження або смерті особи.

7. Розгляд судом справ про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі

Цивільним законодавством у ст. 194 Цивільного кодексу України визначено, що **цінний папір** – це об'єкт цивільних прав, форма існування якого встановлюється законом, посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного паперу (особи, яка видала цінний папір) та особи, яка має права на цінний папір, передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі іншим особам прав на цінний папір та прав за цінним папером або обмеження такої можливості у випадках та порядку, передбачених законом.

Так, Законом України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» визначено, що права на цінний папір та права за цінним папером, що існує в паперовій формі, належать:

- 1) пред'явникові цінного папера (цінний папір на пред'явника);
- 2) особі, зазначеній у цінному папері (іменний цінний папір);
- 3) особі, зазначеній у цінному папері, яка може сама реалізувати такі права або призначити своїм наказом іншу уповноважену особу (ордерний цінний папір). Видом цінного папера є *вексель* –

це борговий цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю). Векселі можуть бути прості або переказні та існують виключно у паперовій формі. Особливості обігу векселів, здійснення з ними операцій тощо регулюються Законом України «Про обіг векселів в Україні», наприклад, платіж за втраченим векселем може бути здійснений за умови встановлення права власності на нього в порядку, визначеному законом.

Особа, яка втратила цінний папір на пред'явника або вексель, може звернутися до суду із заявою про *визнання їх недійсними і про відновлення її прав* на втрачений цінний папір відповідно до положень Глави 7 Розділу IV ЦПК України. Заява подається до суду за місцезнаходженням емітента цінного папера на пред'явника (юридичної особи, територіальної громади в особі представницького органу місцевого самоврядування, держави в особі уповноважених нею органів державної влади, міжнародної фінансової організації, які від свого імені розміщують емісійні цінні папери та беруть на себе зобов'язання за такими цінними паперами перед їхніми власниками) або за місцем платежу за векселем. У заяві до суду про визнання недійсними втраченого цінного папера на пред'явника або векселя та відновлення прав на них має бути зазначено: 1) ім'я і місце проживання заявника, найменування та місцезнаходження юридичної особи – заявника; 2) обставини, за яких втрачено цінний папір на пред'явника або вексель; 3) повну і точну назву емітента втраченого цінного папера на пред'явника і його реквізити, а для векселя – вид, номер бланка, суму векселя, дату і місце складання, строк та місце платежу, найменування векселедавця та інших, відомих заявнику, зобов'язаних за векселем осіб, а також першого векселедержателя.

До початку судового розгляду суд, після надходження заяви, своєю ухвалою постановляє:

1) зробити публікацію про виклик держателя втраченого цінного папера на пред'явника або векселя до суду. Публікація про виклик держателя втраченого цінного папера на пред'явника або векселя, з приводу яких подано заяву до суду, повинна містити інформацію щодо: а) імені, місця проживання держателя втраченого цінного папера на пред'явника або векселя, найменування та місцезнаходження юридичної особи – держателя втраченого цінного папера на пред'явника або векселя; б) повну

і точну назву емітента втраченого цінного папера на пред'явника і його реквізити, а для векселя – вид, номер бланка, суму векселя, дату і місце складання, строк та місце платежу, найменування векселедавця та інших, відомих заявнику, зобов'язаних за векселем осіб, а також першого векселедержателя; в) пропозицію держателя втраченого цінного папера на пред'явника або векселя повідомити суд у тримісячний строк про свої права на цінний папір або вексель. Означена публікація робиться за рахунок заявника у місцевій газеті за місцезнаходженням емітента цінного папера або за місцем платежу векселя, а також в одному з офіційних друкованих видань. Держатель втраченого цінного папера на пред'явника або векселя зобов'язаний у встановлений строк подати до суду, який постановив ухвалу, разом з цінним папером на пред'явника або векселем заяву про те, що він є його держателем;

2) заборонити здійснювати будь-які операції за втраченим цінним папером на пред'явника або за векселем. З дати постановлення відповідної ухвали суду зупиняється перебіг усіх строків щодо обігу втраченого цінного папера на пред'явника або векселя, встановлених законодавством про обіг векселів.

Ухвала надсилається емітенту втраченого цінного папера на пред'явника. У справі про визнання недійсним втраченого векселя та відновлення прав на нього ухвала суду надсилається негайно зобов'язаним за векселем особам, якщо їхні адреси відомі суду, а також, якщо строк платежу за векселем не настав, на адресу всіх нотаріусів відповідного нотаріального округу, на території якого знаходиться місце платежу за векселем. При пред'явленні векселя нотаріусу для вчинення протесту, щодо якого постановлено ухвалу, якою заборонено будь-які операції за ним, нотаріус зобов'язаний повідомити відповідний суд про пред'явлення такого векселя для вчинення протесту.

У випадку, якщо держателем втраченого цінного папера на пред'явника або векселя буде подано відповідну заяву до суду, суд постановляє ухвалу про залишення заяви про визнання втраченого цінного папера на пред'явника або векселя недійсним і відновлення прав на нього *без розгляду* та встановлює строк для пред'явлення заявником позову в загальному порядку до держателя цього цінного папера на пред'явника або векселя про їхнє витребування, який не може бути більшим двох місяців. Якщо заявник у встановлений судом строк не пред'явить позову до держателя втраченого цінного папера на пред'явника або векселя,

суд постановляє ухвалу про зняття заборони здійснювати будь-які операції за цінним папером на пред'явника або за векселем.

Суд призначає справу до розгляду, якщо упродовж трьох місяців з дня публікації про виклик держателя втраченого цінного папера на пред'явника або векселя не надійде заяви від держателя втраченого цінного папера на пред'явника або векселя про те, що він є його держателем. Про день розгляду справи суд повідомляє заявника, емітента втраченого цінного папера на пред'явника або зобов'язаних за векселем осіб.

За результатами розгляду справи суд ухвалює одне з двох рішень:

1) визнання втраченого цінного папера на пред'явника чи векселя недійсним. Рішення про визнання втраченого цінного папера на пред'явника або векселя недійсним є підставою для видачі заявникові цінного папера на пред'явника замість визнаного недійсним або проведення визначених ним операцій; для здійснення платежу за векселем або для видачі заявникові векселя замість визнаного недійсним та для відновлення зобов'язаними за векселем особами передавальних написів. Рішення суду про визнання недійсним втраченого цінного папера на пред'явника або векселя за рахунок заявника друкується у місцевій газеті за місцезнаходженням емітента цінного папера або за місцем платежу векселя, а також в одному з офіційних друкованих видань;

2) відмову в задоволенні заявленої вимоги. У випадку ухвалення судом такого рішення держатель цінного папера на пред'явника або векселя має право звернутися до суду із заявою про відшкодування за рахунок заявника збитків, заподіяних йому заборonoю здійснювати будь-які операції за цінним папером на пред'явника або за векселем. Якщо держатель цінного папера на пред'явника або векселя не заявив вчасно з будь-яких причин про своє право на цінний папір на пред'явника або вексель, він має право пред'явити позов до особи, за якою визнано право на цінний папір на пред'явника або на вексель.

8. Розгляд судом справ про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність

Відповідно до положень цивільного законодавства **безхазяйною** є річ, яка не має власника або власник якої невідомий (ст. 335 Цивільного кодексу України). У свою чергу,

до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їхнього знецінення та зміни їхнього призначення.

За заявою органу місцевого самоврядування, на території якого вони розміщені, безхазяйні нерухомі речі беруться на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно. Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», державна реєстрація речових прав на нерухоме майно – це офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Взяття на облік безхазяйного нерухомого майна здійснюється: а) суб'єктами державної реєстрації прав: виконавчими органами сільських, селищних та міських рад, Київською, Севастопольською міською, районною, районною у містах Києві та Севастополі державними адміністраціями або державними реєстраторами прав на нерухоме майно; б) нотаріусами. Дата та час державної реєстрації взяття на облік безхазяйного нерухомого майна фіксуються автоматично та відповідають даті та часу реєстрації відповідної заяви про взяття на облік.

Про взяття на облік безхазяйної нерухомої речі органом місцевого самоврядування, на території якого вона розміщена, робиться оголошення у друкованих медіа. Після спливу одного року з дня взяття на облік безхазяйної нерухомої речі вона за заявою органу, уповноваженого управляти майном відповідної територіальної громади, може бути передана за рішенням суду у комунальну власність в порядку, передбаченому Главою 8 Розділу IV ЦПК України.

Так, заява органу, уповноваженого управляти майном відповідної територіальної громади про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність територіальної громади, подається до суду за місцезнаходженням цієї речі. У означеній заяві повинно бути зазначено: а) яку нерухому річ заявник просить передати у власність територіальної громади; б) основні характеристики нерухомої речі; в) посилання на документи про взяття безхазяйної нерухомої речі на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно; г) друковані медіа, в яких було зроблено

оголошення про взяття відповідної нерухомої речі на облік. Згідно із Законом України «Про медіа», друковане медіа – це медіа, що здійснює поширення інформації у текстовій чи візуальній формі на друкованих носіях, однотипно оформлене, виходить у світ через певні проміжки часу упродовж року – у міру настання відповідного періоду або накопичення матеріалу.

Суд відмовляє в прийнятті заяви про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність територіальної громади, якщо вона не взята на облік органом, який здійснює державну реєстрацію права на нерухоме майно, або якщо заяву подано до закінчення одного року з дня взяття її на облік. Справа про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність територіальної громади розглядається судом за участю заявника з обов'язковим повідомленням усіх заінтересованих осіб.

Встановивши, що нерухома річ є безхазяйною та вона взята на облік органом, який здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, а також факт того, що сплив один рік з дня взяття на облік нерухомої речі, суд ухвалює рішення про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність відповідної територіальної громади.

9. Розгляд судом справ про визнання спадщини відумерлою

Цивільним кодексом України у ст. 1277 визначено, що орган місцевого самоврядування у випадку наявності наступних підстав за місцезнаходженням нерухомого майна, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходженням основної частини рухомого майна, зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини **відумерлою**:

а) відсутності спадкоємців за заповітом і за законом (наприклад, вони померли до відкриття спадщини);

б) усунення спадкоємців за заповітом і за законом від права на спадкування. Статтею 1224 Цивільного кодексу України визначено коло осіб, які можуть бути усунені від права на спадкування: наприклад, особи, які умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт і сприяли цим виникненню права на спадкування у них самих або в інших осіб тощо;

в) неприйняття спадкоємців за заповітом і за законом спадщини – спадкоємець і за заповітом, і за законом має право не прийняти спадщини (ст. 1268 Цивільного кодексу України);

г) відмови спадкоємців за заповітом і за законом від прийняття спадщини. Цивільне законодавство передбачає право спадкоємця за заповітом або за законом відмовитися від прийняття спадщини шляхом подання відповідної заяви нотаріусу або уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини – в сільських населених пунктах.

У випадку, якщо на об'єкті нерухомого майна на момент відкриття спадщини знаходиться рухоме майно, що входить до складу спадщини, таке рухоме майно переходить у власність територіальної громади, якій передано нерухоме майно.

У статті 1277 Цивільного кодексу України передбачено дві групи суб'єктів, які можуть подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою: які *мають* це зробити та які *можуть* це зробити. До першої групи відноситься орган місцевого самоврядування, до другої – кредитор спадкодавця, а якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення – власники або користувачі суміжних земельних ділянок. В останньому випадку суд залучає до розгляду справи органи місцевого самоврядування за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини. Обидві із зазначених вище категорій суб'єктів мають право на одержання зі Спадкового реєстру інформації про заведену спадкову справу та видане свідоцтво про право на спадщину.

Заява про визнання спадщини відумерлою подається до суду за місцем відкриття спадщини або за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини в порядку, передбаченому Главою 9 Розділу IV ЦПК України. У зазначеній заяві про визнання спадщини відумерлою мають бути зазначені: а) відомості про час і місце відкриття спадщини; б) інформація про майно, що становить спадщину; в) докази, які свідчать про належність цього майна спадкодавцю, про відсутність спадкоємців за заповітом і за законом, або про усунення їх від права на спадкування, або про неприйняття ними спадщини, або про відмову від її прийняття. Заява про визнання спадщини відумерлою подається після спливу одного року з часу відкриття спадщини – дня смерті особи або дня, з якого вона оголошується померлою на підставі рішення суду. Якщо відповідну заяву подано до закінчення одного року з часу відкриття спадщини, то суд відмовляє в прийнятті заяви про визнання спадщини відумерлою.

Судом справа про визнання спадщини відумерлою розглядається з обов'язковою участю заявника та з обов'язковим повідомленням усіх заінтересованих осіб, у тому числі з обов'язковим залученням до участі у справі органів місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини та (або) за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини. Після встановлення того, що спадкоємці за заповітом і за законом відсутні або усунені від права на спадкування, або не прийняли спадщину чи відмовилися від її прийняття, суд ухвалює рішення про визнання спадщини відумерлою та про передачу її територіальній громаді відповідно до закону за місцезнаходженням нерухомого майна, а за відсутності нерухомого майна – за місцезнаходженням основної частини рухомого майна.

10. Розгляд заяви про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку

Законом України «Про психіатричну допомогу» **психіатрична допомога** визначена як комплекс спеціальних заходів, спрямованих на обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, визначених законами України, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медичну та психологічну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин. Психічні розлади – це розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті.

Зазначеним вище законом передбачено такі види психіатричної допомоги, які можуть бути надані особі в примусовому порядку, як психіатричний огляд, амбулаторна психіатрична допомога та стаціонарна психіатрична допомога. Отже, по-перше, у випадку встановлення обґрунтованості заяви про *психіатричний огляд* особи без її усвідомленої згоди (згоди її законного представника) лікар-психіатр направляє до суду за місцем проживання цієї особи заяву про проведення психіатричного огляду особи в примусовому порядку, до якого додається висновок лікаря-психіатра, який містить обґрунтування про необхідність проведення такого огляду, та інші матеріали. По-друге, для надання особі *амбулаторної психіатричної допомоги* без її усвідомленої письмової згоди (без письмової згоди її законного представника), до заяви додається висновок лікаря-психіатра, який містить обґрунтування про

необхідність надання особі такої допомоги: у випадку встановлення у неї тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона завдасть значної шкоди своєму здоров'ю у зв'язку з погіршенням психічного стану у випадку ненадання їй психіатричної допомоги. Особа, якій надається амбулаторна психіатрична допомога в примусовому порядку, повинна оглядатися лікарем-психіатром не рідше одного разу на місяць, а комісією лікарів-психіатрів – не рідше одного разу на шість місяців для вирішення питання щодо продовження чи припинення надання їй такої допомоги. У заяві фізичної особи або її законного представника про *припинення* амбулаторної психіатричної допомоги мають бути зазначені обставини і докази, на яких ґрунтуються ці вимоги. По-третє, особа, яка страждає на психічний розлад, може бути *госпіталізована* до закладу з надання психіатричної допомоги без її усвідомленої письмової згоди або без письмової згоди її законного представника, якщо її обстеження або лікування можливі лише в стаціонарних умовах, та при встановленні в особи тяжкого психічного розладу, внаслідок якого вона: а) вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що становлять безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих або б) неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність. Якщо госпіталізація у примусовому порядку була проведена за рішенням лікаря-психіатра і визнана доцільною комісією лікарів-психіатрів, заклад з надання психіатричної допомоги, в якому перебуває особа, направляє до суду заяву про її госпіталізацію у примусовому порядку протягом 24-х годин. До заяви про продовження примусово амбулаторної психіатричної допомоги, про примусову госпіталізацію, її продовження додається висновок комісії лікарів-психіатрів. У заяві фізичної особи або її законного представника про *припинення* госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги у примусовому порядку мають бути зазначені обставини і докази, на яких ґрунтуються ці вимоги.

Таким чином, у заяві про проведення в примусовому порядку: психіатричного огляду фізичної особи, про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги та її продовження, про госпіталізацію до закладу з надання психіатричної допомоги та продовження такої госпіталізації повинні бути зазначені відповідні підстави для надання такої допомоги. У рішенні ЄСПЛ у справі «Акопян проти України» від 05 червня 2014 року суд зазначив, що «...згідно з практикою Суду особа не може бути позбавлена волі

як «психічно хвора», якщо не дотримано трьох, наведених нижче, мінімальних умов: по-перше, має бути достовірно доведено, що особа є психічно хворою; по-друге, психічний розлад повинен бути такого виду або ступеня, що слугує підставою для примусового тримання у психіатричній лікарні; по-третє, обґрунтованість тривалого тримання у психіатричній лікарні залежить від стійкості такого захворювання»¹⁸.

Підсудність заяви про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку відповідно до ст. 339 ЦПК України є такою:

а) заява лікаря-психіатра про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку, про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги та її продовження в примусовому порядку подається до суду за місцем проживання особи;

б) заява представника закладу з надання психіатричної допомоги про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги у примусовому порядку та заява про продовження такої госпіталізації – до суду за місцезнаходженням зазначеного закладу;

в) заява особи, якій за рішенням суду надається амбулаторна психіатрична допомога у примусовому порядку, або її законного представника про припинення цієї допомоги подається до суду за місцем проживання особи;

г) заява особи, якій за рішенням суду надається амбулаторна психіатрична допомога у примусовому порядку, або її законного представника про припинення госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги у примусовому порядку – до суду за місцезнаходженням закладу з надання психіатричної допомоги.

Відповідна заява про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку розглядається судом з дня її надходження до суду:

1) про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги – упродовж 24-х годин;

2) про психіатричний огляд – упродовж трьох днів;

3) про надання амбулаторної психіатричної допомоги, її продовження та продовження госпіталізації – упродовж десяти днів.

18 Справа «Акопян проти України» (Заява № 12317/06). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a13#top.

Слід звернути увагу на те, що справа за такими заявами, як заяви про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, про припинення надання амбулаторної психіатричної допомоги або про госпіталізацію у примусовому порядку, розглядається за присутності: а) особи, стосовно якої вирішується питання про надання їй психіатричної допомоги у примусовому порядку, при цьому з урахуванням стану здоров'я такої особи її участь у розгляді справи може відбуватися у режимі відеоконференції з закладу з надання психіатричної допомоги, в якому вона перебуває, про що суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі. Особа, стосовно якої суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, має право на безоплатну правничу допомогу в порядку, встановленому Законом України «Про безоплатну правничу допомогу», протягом розгляду справи в суді, яка включає такі види правничих послуг, як здійснення представництва інтересів цієї особи та складання документів процесуального характеру; б) з обов'язковою участю прокурора; в) з обов'язковою участю лікаря-психіатра; г) з обов'язковою участю представника закладу з надання психіатричної допомоги, який подав заяву; д) з обов'язковою участю адвоката чи законного представника особи, стосовно якої розглядається питання, пов'язане з наданням психіатричної допомоги.

Залежно від встановлених обставин суд в порядку ст. 342 ЦПК України ухвалює рішення про задоволення заяви (при цьому рішення про задоволення заяви лікаря-психіатра, представника закладу з надання психіатричної допомоги є підставою для надання відповідної психіатричної допомоги у примусовому порядку) або про відмову в її задоволенні, яке підлягає негайному виконанню. Оскарження рішення не зупиняє його виконання. Варто акцентувати увагу на тому, що рішення про відмову в задоволенні заяви про продовження строку надання амбулаторної психіатричної допомоги, продовження госпіталізації, а також рішення про задоволення заяви фізичної особи, її адвоката, законного представника є підставою для припинення надання зазначеної примусової психіатричної допомоги.

Суддя зобов'язаний забезпечити, по-перше, невідкладне проведення судово-медичного обстеження особи та, по-друге, надіслати відповідному органу досудового розслідування окрему ухвалу щодо необхідності проведення дослідження фактів застосування насильства та вжиття необхідних заходів для

забезпечення безпеки особи згідно із законодавством, якщо під час судового засідання особа заявить про застосування до неї насильства під час примусової госпіталізації або, незалежно від наявності такої заяви особи, якщо її зовнішній вигляд, стан чи інші відомі судді обставини дають підстави для обґрунтованої підозри порушення вимог законодавства під час примусової госпіталізації.

11. Розгляд судом справ про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу

Відповідно до Стратегії розвитку системи протитуберкульозної медичної допомоги населенню на 2024–2026 рр., схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02 серпня 2024 року № 726-р, «...незважаючи на позитивні зрушення в подоланні туберкульозу в Україні, з метою реалізації Глобальних цілей сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй стосовно подолання туберкульозу до 2030 року та досягнення цільових індикаторів ліквідації туберкульозу до 2035 року, визначених стратегією ВООЗ «Покласти край туберкульозу» («The End TB»), існує необхідність консолідації зусиль Кабінету Міністрів України та усього суспільства для досягнення цілей сталого розвитку в подоланні туберкульозу...для забезпечення збереження здоров'я населення України, що є пріоритетним напрямом державної політики, забезпечує її потенціал і розвиток»¹⁹.

Законом України «Про подолання туберкульозу в Україні» організація надання медичної допомоги особам, які хворіють на туберкульоз (у тому числі інших заходів щодо запобігання поширенню туберкульозу серед населення), передбачає госпіталізацію особи, яка хворіє на туберкульоз, тобто її поміщення до стаціонарного відділення регіонального фтизіопульмонологічного центру з метою діагностики, лікування чи ізоляції. У випадку, якщо особа, які хворіє на туберкульоз із бактеріовиділенням, у тому числі під час амбулаторного чи стаціонарного лікування, порушує протиепідемічний режим, що тягне за собою негативні наслідки: загрозу зараження туберкульозом інших осіб, з метою запобігання поширенню туберкульозу за рішенням суду вона може бути примусово госпіталізована до зазначених вище регіональних фтизіопульмонологічних центрів

19 Стратегія розвитку системи протитуберкульозної медичної допомоги населенню на 2024–2026 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/726-2024-%D1%80#top>.

(протитуберкульозних закладів), що мають відповідні відділення (палати) для розміщення таких хворих.

Заява про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації хворого на заразну форму туберкульозу подається до суду в порядку ст. 343 ЦПК України, яка передбачає альтернативну підсудність: а) за місцезнаходженням протитуберкульозного закладу, який здійснює медичний (диспансерний) нагляд за цим хворим – регіонального фтизіопульмонологічного центру, або б) до суду за місцем виявлення такого хворого.

У заяві про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації мають бути зазначені встановлені законом підстави для такої госпіталізації (особа, яка хворіє на туберкульоз із бактеріовиділенням, у тому числі під час амбулаторного чи стаціонарного лікування; порушує протиепідемічний режим, що ставить під загрозу зараження туберкульозом інших осіб). Означена заява подається протягом 24-х годин з часу виявлення порушення хворим на заразну форму туберкульозу протиепідемічного режиму. До заяви додається мотивований висновок лікаря про необхідність примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації, в якому зазначається строк, протягом якого буде проведено лікування.

Суд, в порядку ст. 345 ЦПК України, розглядає не пізніше 24 годин після відкриття провадження у справі заяву про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації. Особі має бути надано право особистої участі в судовому засіданні, за винятком випадків, коли за даними протитуберкульозного закладу така особа становить загрозу розповсюдження хвороби. Обов'язковою є участь у розгляді справи про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації: а) представника протитуберкульозного закладу, за заявою якого відкрито провадження у справі; б) адвоката; в) законного представника особи, стосовно якої вирішується питання про примусову госпіталізацію або про продовження строку примусової госпіталізації.

Суд, за результатами розгляду заяви про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження

строку примусової госпіталізації, ухвалює рішення, яким відхиляє або задовольняє заяву (останнє підлягає негайному виконанню та є підставою для примусової госпіталізації або продовження строку примусової госпіталізації особи в протитуберкульозному закладі на встановлений законом строк).

Суд, після набрання законної сили рішенням суду про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації, надсилає рішення відповідному органу місцевого самоврядування для вжиття заходів щодо охорони майна особи, стосовно якої ухвалено рішення суду. Примусова госпіталізація осіб, стосовно яких судом ухвалено відповідне рішення, здійснюється з урахуванням висновку лікаря на строк до трьох місяців. Продовження строку примусової госпіталізації таких осіб здійснюється за рішенням суду на визначений ним строк з урахуванням висновку лікаря, який здійснює лікування такого хворого.

12. Розгляд судом справ про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб

Статтею 1076 Цивільного кодексу України передбачено, що банком гарантується таємниця банківського рахунку, операцій за рахунком і відомостей про клієнта. Відповідні відомості про операції та рахунки можуть бути надані лише самим клієнтам або їхнім представникам, а іншим особам, у тому числі органам державної влади, їхнім посадовим і службовим особам, такі відомості можуть бути надані виключно у випадках та в порядку, встановлених законом про банки і банківську діяльність. Зокрема, відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» **банківською таємницею** є інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним або стала відомою третім особам під час надання послуг банку або виконання функцій, визначених законом, а також інформація про банк, наприклад, інформація про організацію та здійснення охорони банку та осіб, які перебувають у приміщеннях банку. До банківської таємниці належать: відомості про банківські рахунки клієнтів, у тому числі кореспондентські рахунки банків у Національному банку України; інформація про операції, проведені на користь чи за дорученням клієнта, вчинені ним правочини; фінансово-економічний стан

клієнтів та ін. Цивільним кодексом України передбачено цивільно-правову відповідальність за розголошення банком відомостей, що становлять банківську таємницю, – клієнт має право вимагати від банку відшкодування завданих збитків та моральної шкоди.

Інформація щодо юридичних та фізичних осіб, що становить банківську таємницю, розкривається банками на запит або з письмового дозволу відповідної юридичної чи фізичної особи; органам прокуратури України, Служби безпеки України, Державному бюро розслідувань, органам Національної поліції України, Національному антикорупційному бюро України, Бюро економічної безпеки України, Національному агентству з питань запобігання корупції, Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, іншим уповноваженим суб'єктам тощо (відповідно до ст. 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність») та за рішенням суду.

Заява про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичної або фізичної особи у випадках, встановлених законом, подається до суду в порядку ст. 347 ЦПК України за місцезнаходженням банку, що обслуговує таку юридичну або фізичну особу.

Означена заява повинна містити такі складові: 1) найменування суду, до якого подається заява; 2) ім'я (найменування) заявника та особи, щодо якої вимагається розкриття інформації, яка містить банківську таємницю, їхнє місце проживання або місцезнаходження, а також ім'я представника заявника, коли заява подається представником; 3) найменування та місцезнаходження банку, що обслуговує особу, щодо якої необхідно розкрити банківську таємницю; 4) обґрунтування необхідності та обставини, за яких вимагається розкрити інформацію, що містить банківську таємницю, щодо особи, із зазначенням положень законів, які надають відповідні повноваження, або прав та інтересів, які порушено; 5) обсяги (межі розкриття) інформації, яка містить банківську таємницю, щодо особи та мету її використання.

Судом справа про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, розглядається в порядку ст. 349 ЦПК України у закритому судовому засіданні у п'ятиденний строк з дня надходження заяви з повідомленням заявника, особи, щодо якої вимагається розкриття банківської таємниці, та банку, а у випадках, коли справа розглядається з метою охорони державних інтересів

та національної безпеки, – з повідомленням лише заявника. Слід пам'ятати, що неявка в судове засідання без поважних причин заявника та (або) особи, щодо якої вимагається розкриття банківської таємниці, чи їхніх представників або представника банку не перешкоджає розгляду справи, якщо суд не визнав їхню участь обов'язковою. Законом України «Про національну безпеку України» *національну безпеку України* визначено як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз, відповідно, національні інтереси трактуються як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян. У законі також окреслено національні інтереси України, до яких віднесено: 1) державний суверенітет і територіальну цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; 2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; 3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

У випадку, якщо під час розгляду справи буде встановлено, що заява про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю щодо юридичних та фізичних осіб, ґрунтується на *спорі*, який розглядається в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах. Також у випадку, якщо під час розгляду справи буде встановлено, що заявник вимагає розкрити інформацію, яка містить банківську таємницю, щодо юридичної або фізичної особи без відповідних на те підстав і повноважень, визначених законом, то суд ухвалює рішення про відмову в задоволенні заяви. У Постанові КЦС ВС від 04 вересня 2024 року (справа №757/53921/23-ц) акцентовано увагу на тому, що встановлення судом факту відсутності підстав для розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, та/або повноважень у заявника вимагати її розкриття, є підставою

для ухвалення судом рішення саме про відмову в задоволенні заяви, а не про відмову у відкритті провадження у справі.

Судом ухвалюється рішення суду про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичної або фізичної особи (ст. 350 ЦПК України), яке підлягає негайному виконанню. У зазначеному рішенні обов'язково має бути вказано: а) ім'я (найменування) одержувача інформації, його місце проживання або місцезнаходження, а також ім'я представника одержувача, якщо інформація надається представникові; б) ім'я (найменування) особи, щодо якої банк має розкрити інформацію, яка містить банківську таємницю, місце проживання або місцезнаходження цієї особи; в) найменування та місцезнаходження банку, що обслуговує особу, щодо якої необхідно розкрити банківську таємницю; г) обсяги (межі розкриття) інформації, яка містить банківську таємницю, що має бути надана банком одержувачу, та мета її використання. Копії рішення суд надсилає наступним суб'єктам: а) банку, що обслуговує юридичну або фізичну особу; б) заявнику; в) особі, щодо якої надається інформація. Останні два суб'єкти мають право у п'ятиденний строк оскаржити ухвалене судом рішення до апеляційного суду у встановленому порядку, проте таке оскарження не зупиняє виконання рішення.

ТЕМА 13. Апеляційне провадження

1. Поняття та суть апеляційного провадження. Право на апеляційне оскарження

Законність та обґрунтованість рішень і ухвал суду першої інстанції в цивільному судочинстві України забезпечується системою численних процесуальних гарантій – принципами цивільного процесуального права, одним з яких є право на перегляд справи та оскарження судового рішення.

Апеляційне оскарження і перевірка рішень та ухвал суду першої інстанції, що не набрали чинності (законної сили), як процесуальна гарантія захисту прав і охоронюваних законом інтересів сторін, інших осіб, які брали участь у розгляді справ, зміцнення законності і виконання завдань цивільного судочинства

досягаються реалізацією через право на оскарження судових актів і перевіркою судом апеляційної інстанції їхньої законності й обґрунтованості шляхом повторного розгляду справи.

Апеляційне провадження є однією з форм, що забезпечує однакове застосування судами норм права при вирішенні цивільних справ. Розгляд справ за апеляційними скаргами дає змогу виправляти помилки судів першої інстанції, спрямовувати їхню роботу, забезпечуючи правильний і однаковий підхід до застосування норм матеріального і процесуального права, а також має превентивний характер – запобігає порушенням норм права громадянами, організаціями, посадовими і службовими особами.

Основним об'єктом апеляційного оскарження є рішення суду першої інстанції, яке не набрало законної сили. Окремим об'єктом оскарження можуть бути ухвали суду першої інстанції, якщо вони безпосередньо передбачені у ст. 353 ЦПК України. Заперечення на ухвали, що не підлягають оскарженню окремо від рішення суду, включаються до апеляційної скарги на рішення суду.

Отже, **апеляція** – це форма оскарження судових актів, які не набрали законної сили, особою, яка є учасником справи та вважає судові рішення незаконним та/або необґрунтованим повністю або у певній частині; у межах цієї форми суд вищої інстанції на основі матеріалів і доказів здійснює повторне вивчення і дослідження спору і приймає власне рішення у справі, перевіряючи при цьому законність та обґрунтованість судового акта, який винесено судом першої інстанції.

Такий спосіб оскарження судових рішень передбачає повторне вивчення і вирішення справи, яка виникла між сторонами. Зазначений спір вже було розглянуто в суді першої інстанції, і щодо цього спору згаданий суд вже має певну думку. Апеляційний суд має практично той самий обсяг прав і обов'язків, як і суд першої інстанції, внаслідок чого має право дослідити справу від початку до кінця. Тобто розглядає фактичну і юридичну сторону спору і формує свою думку щодо справи. І, нарешті, апеляційний суд виносить власне рішення, яким або скасовує акт першої інстанції та по-новому вирішує спір, або підтверджує силу попереднього рішення.

Право на апеляційне оскарження мають учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки. Учасники справи, особи, які не брали участі у справі, якщо суд

вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції окремо від рішення суду лише у випадках, передбачених ст. 353 ЦПК України. Оскарження ухвал суду, які не передбачені ст. 353 ЦПК України, окремо від рішення суду не допускається.

2. Строк апеляційного оскарження та порядок подання апеляційної скарги

Апеляційна скарга на рішення суду подається протягом 30-ти днів, а на ухвалу суду – протягом 15-ти днів з дня його (її) проголошення. Якщо в судовому засіданні було проголошено скорочене (вступну та резолютивну частини) судове рішення або якщо розгляд справи (вирішення питання) здійснювався без повідомлення (виклику) учасників справи, зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення.

У випадку розгляду судом справи без виклику учасників справи або якщо учасники справи в судове засідання не з'явилися, ухвалення рішення відбувається у такому самому порядку, проте з урахуванням певних винятків:

а) рішення не проголошується;

б) датою ухвалення рішення є дата складання повного судового рішення.

У випадку неявки всіх учасників справи у судове засідання таке судове засідання не проводиться. У цьому випадку судове рішення не проголошується (ч. 4 ст. 268 ЦПК України) і датою його ухвалення є дата складення повного судового рішення (друге речення частини п'ятої статті 268 ЦПК України).

У передбачених нормами ЦПК України випадках повне судове рішення може відображати дату судового засідання, яким завершено судовий розгляд (відповідна дата вказана у вступній частині судового рішення), та дату складення повного судового рішення (відповідна дата вказана у резолютивній частині або після резолютивної частини судового рішення).

У випадках, коли відбувається проголошення судового рішення, датою такого судового рішення є дата судового засідання, яким завершено судовий розгляд. І навпаки, якщо проголошення судового рішення не відбувається, то датою його ухвалення є дата складення повного судового рішення, навіть у випадку, якщо фактичне прийняття такого рішення відбулось у судовому

засіданні, яким завершено розгляд справи і в яке не з'явилися всі учасники такої справи. При цьому дата, що зазначена як дата ухвалення судового рішення, може бути відмінною від дати судового засідання, яким завершився розгляд справи і у яке не з'явилися всі учасники такої справи.

Отже, у випадку ухвалення судового рішення за відсутності учасників справи, суд повинен зазначати датою ухвалення ту дату, на яку було призначено розгляд справи, та вказувати у резолютивній частині дату складення повного судового рішення. Проте у випадку зазначення судом датою ухвалення судового рішення дати складення повного судового рішення, внаслідок чого дата судового засідання та дата ухвалення судового рішення не співпадатимуть, це не є порушенням.

Учасник справи, якому повне рішення або ухвала суду не були вручені у день його (її) проголошення або складення, має право на **поновлення** пропущеного строку на апеляційне оскарження:

1) на рішення суду – якщо апеляційну скаргу подано протягом тридцяти днів з дня вручення йому повного рішення суду;

2) на ухвали суду – якщо апеляційну скаргу подано протягом 15-ти днів з дня вручення йому відповідної ухвали суду.

Якщо закінчення строку припадає на вихідний, святковий чи інший неробочий день, останнім днем строку є перший після нього робочий день. Останній день строку триває до 24-ї години, але коли в цей строк слід було вчинити процесуальну дію в суді, де робочий час закінчується раніше, строк закінчується в момент закінчення цього часу. Строк не вважається пропущеним, якщо до його закінчення заяву, скаргу, інші документи чи матеріали або грошові кошти здано на пошту чи передано іншими відповідними засобами зв'язку.

Строк на апеляційне оскарження може бути також поновлений у випадку пропуску з інших поважних причин, крім випадків, зазначених у ч. 2 ст. 358 ЦПК України, відповідно до якої суд апеляційної інстанції відмовляє у відкритті апеляційного провадження, якщо апеляційну скаргу подано після спливу одного року з дня складення повного судового рішення, крім випадків:

1) подання апеляційної скарги особою, не повідомленою про розгляд справи або не залученою до участі в ній, якщо суд ухвалив рішення про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки;

2) пропуску строку на апеляційне оскарження внаслідок виникнення обставин непереборної сили.

Апеляційна скарга подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції.

Технічно подання апеляційної скарги може бути здійснено засобами поштового зв'язку, особисто або за допомогою представника через канцелярію відповідного суду, або через підсистему «Електронний суд», яка є складовою ЄСІТС, що забезпечує можливість обміну (надсилання та отримання) документами (в тому числі процесуальними документами, письмовими та електронними доказами тощо) між судом та учасниками судового процесу, між користувачем цієї підсистеми та Вищою радою правосуддя, а також отримання інформації про стан і результати розгляду таких документів чи інші документи.

3. Відмова у відкритті апеляційного провадження

Питання щодо повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті та відкриття апеляційного провадження вирішує суд апеляційної інстанції. Його склад визначений у ч. 3 ст. 34 ЦПК України, згідно з приписом якої перегляд в апеляційному порядку рішень судів першої інстанції здійснює колегія суддів суду апеляційної інстанції у складі трьох суддів.

Суд апеляційної інстанції **відмовляє** у відкритті апеляційного провадження у справі, якщо:

1) апеляційну скаргу подано на судові рішення, що не підлягає апеляційному оскарженню;

2) є ухвала про закриття провадження у зв'язку з відмовою від раніше поданої апеляційної скарги цієї самої особи на це саме судові рішення;

3) є постанова про залишення апеляційної скарги цієї самої особи без задоволення або ухвала про відмову у відкритті апеляційного провадження за апеляційною скаргою цієї особи на це саме судові рішення;

4) скаргником у строк, визначений судом, не подано заяву про поновлення строку на апеляційне оскарження або наведені підстави для поновлення строку на апеляційне оскарження визнані судом неповажними.

Незалежно від поважності причин пропуску строку на апеляційне оскарження суд апеляційної інстанції відмовляє у відкритті апеляційного провадження, якщо апеляційну скаргу подано після спливу одного року з дня складення повного судового рішення, крім випадків:

1) подання апеляційної скарги особою, не повідомленою про розгляд справи або не залученою до участі в ній, якщо суд ухвалив рішення про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки;

2) пропуску строку на апеляційне оскарження внаслідок виникнення обставин непереборної сили.

Питання про відмову у відкритті апеляційного провадження вирішується не пізніше п'яти днів з дня надходження апеляційної скарги або з дня закінчення строку на усунення недоліків.

Копія ухвали про відмову у відкритті апеляційного провадження надсилається учасникам справи в порядку, визначеному ст. 272 ЦПК України. Скаржнику надсилається копія ухвали про відмову у відкритті апеляційного провадження разом з апеляційною скаргою та доданими до скарги матеріалами. Копія апеляційної скарги залишається в суді апеляційної інстанції.

Ухвали про відмову у відкритті апеляційного провадження підлягають оскарженню в касаційному порядку учасниками справи, а також особами, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки.

4. Відкриття апеляційного провадження

Відкриття апеляційного провадження у справі пов'язане з реалізацією одного з найголовніших прав людини – права на справедливий суд, закріпленого ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та забезпечення права на апеляційний перегляд справи, гарантованого ст. 129 Конституції України, що знайшла своє відображення у ст. 17 ЦПК України в якості права на перегляд справи та оскарження судового рішення.

Відкриття апеляційного провадження у справі – це сукупність процесуальних дій суду та осіб, які беруть участь у справі, що направлені на визначення підстав їхнього звернення до апеляційного суду за захистом з приводу перегляду судового рішення суду першої інстанції.

Хронологічно відкриття апеляційного провадження розпочинається з моменту надходження апеляційної скарги до суду апеляційної інстанції, її реєстрації та передачі судді-доповідачу, який саме й вирішує питання про її долю.

Відкриття апеляційного провадження є наслідком виконання скаржником всіх вимог, що ставляться до форми, змісту та порядку подачі апеляційної скарги. Саме тому суддя-доповідач

після отримання матеріалів апеляційної скарги виконує низку процесуальних дій щодо її перевірки на відсутність підстав для залишення її без руху, повернення чи відмови у відкритті апеляційного провадження. Відповідно, за наслідками розгляду апеляційної скарги, суддя може винести одну з таких ухвал: залишити апеляційну скаргу без руху; повернути апеляційну скаргу без розгляду; відмовити у відкритті апеляційного провадження; відкрити апеляційне провадження.

У випадку порушення вимог щодо строку подачі апеляційної скарги, форми і змісту апеляційної скарги, вимог щодо оплати судового збору та надання доказів повноважень на підписання апеляційної скарги, суд залишає апеляційну скаргу без руху та надає час на усунення недоліків, які ним були виявлені, про що обов'язково зазначається в ухвалі про залишення апеляційної скарги без руху. Слід зазначити, що під порушенням строків подання апеляційної скарги мають на увазі подання апеляційної скарги з порушенням строків, визначених ст. 354 ЦПК України, без порушення питання про їхнє поновлення, або у випадку визнання причин строку неповажними. Питання щодо залишення апеляційної скарги без руху суддя-доповідач вирішує протягом п'яти днів з дня надходження апеляційної скарги. Скаржнику надається 10 днів з дня отримання ухвали про залишення без руху для усунення виявлених недоліків.

Відповідно до ст. 357 ЦПК України, апеляційна скарга не приймається до розгляду і повертається судом апеляційної інстанції також, якщо: 1) апеляційну скаргу подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено; 2) до постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження особа, яка подала скаргу, подала заяву про її відкликання; 3) скаргу подано в інший спосіб, ніж до суду апеляційної інстанції; 4) скаргу подано на ухвалу, що не підлягає оскарженню окремо від рішення суду. Питання про повернення апеляційної скарги суд апеляційної інстанції вирішує протягом п'яти днів з дня надходження апеляційної скарги або з дня закінчення строку на усунення недоліків.

Згідно зі ст. 358 ЦПК України, суд апеляційної інстанції **відмовляє** у відкритті апеляційного провадження у справі, якщо:

1) апеляційну скаргу подано на судові рішення, що не підлягає апеляційному оскарженню;

2) є ухвала про закриття провадження у зв'язку з відмовою від раніше поданої апеляційної скарги цієї самої особи на це саме судове рішення;

3) є постанова про залишення апеляційної скарги цієї самої особи без задоволення або ухвала про відмову у відкритті апеляційного провадження за апеляційною скаргою цієї особи на це саме судове рішення;

4) скаргником у строк, визначений судом, не подано заяву про поновлення строку на апеляційне оскарження або наведені підстави для поновлення строку на апеляційне оскарження визнані судом неповажними. Питання про відмову у відкритті апеляційного провадження вирішується не пізніше п'яти днів з дня надходження апеляційної скарги або з дня закінчення строку на усунення недоліків.

Якщо судом після перевірки апеляційної скарги не буде знайдено підстав для залишення апеляційної скарги без руху, без розгляду або для відмови у відкритті апеляційного провадження, суд не пізніше п'яти днів з дня надходження апеляційної скарги або заяви про усунення недоліків відкриває апеляційне провадження, що також оформлюється ухвалою про відкриття апеляційного провадження, в якій зазначається строк для подання учасниками справи відзиву на апеляційну скаргу та вирішується питання про витребування матеріалів справи. Якщо разом з апеляційною скаргою подано заяви чи клопотання, суд в ухвалі про відкриття апеляційного провадження встановлює строк, протягом якого учасники справи мають подати свої заперечення щодо поданих заяв чи клопотань.

5. Закриття апеляційного провадження

Суд апеляційної інстанції, керуючись ст. 362 ЦПК України, закриває апеляційне провадження, якщо:

1) після відкриття апеляційного провадження особа, яка подала апеляційну скаргу, заявила клопотання про відмову від скарги, за винятком випадків, коли є заперечення інших осіб, які приєдналися до апеляційної скарги;

2) після відкриття апеляційного провадження виявилось, що апеляційну скаргу не підписано, подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, або підписано особою, яка не має права її підписувати;

3) після відкриття апеляційного провадження за апеляційною скаргою, поданою особою з підстав вирішення судом питання

про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, встановлено, що судовим рішенням питання про права, свободи, інтереси та (або) обов'язки такої особи не вирішувалося. Тлумачення цієї норми права свідчить про те, що суд апеляційної інстанції лише в межах відкритого апеляційного провадження має процесуальну можливість зробити висновок щодо вирішення чи не вирішення судом першої інстанції питань про права та інтереси особи, яка не брала участі у розгляді справи судом першої інстанції та подала апеляційну скаргу після спливу річного строку з дня складання повного тексту судового рішення. При цьому, якщо обставини про вирішення судом першої інстанції питання про права, інтереси та свободи особи, яка не була залучена до участі у справі, не підтвердились, апеляційне провадження підлягає закриттю.

Перелік підстав для закриття апеляційного провадження чітко та вичерпно визначений у ст. 362 ЦПК України, розширеному тлумаченню цей перелік не підлягає, інші підстави закриття апеляційного провадження не можуть бути застосовані судом.

Про закриття апеляційного провадження суд апеляційної інстанції постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в касаційному порядку.

6. Підготовка розгляду справи судом апеляційної інстанції

Одним з етапів апеляційного провадження є підготовка до апеляційного розгляду справи. Підготовка до апеляційного розгляду справи складається з послідовних дій суду, що передбачені ст. 365 ЦПК України, а саме:

1) з'ясування питання про склад учасників судового процесу. У випадку встановлення того, що рішення суду першої інстанції може вплинути на права та обов'язки особи, яка не брала участі у справі, суд залучає таку особу до участі у справі як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору;

2) визначення характеру спірних правовідносин і закон, який їх регулює;

3) з'ясування обставин, на які посилаються учасники справи як на підставу своїх вимог і заперечень;

4) з'ясування того, які обставини визнаються чи заперечуються учасниками справи;

5) вирішення питання щодо поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції;

6) за клопотанням сторін та інших учасників справи вирішення питання про виклик свідків, призначення експертизи, витребування доказів, судових доручень щодо збирання доказів, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача;

7) за клопотанням учасників справи вирішення питання щодо вжиття заходів забезпечення позову;

8) вчинення інших дій, пов'язаних із забезпеченням апеляційного розгляду справи.

Підготовчі дії щодо вирішення питання щодо поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції та питання про виклик свідків, призначення експертизи, витребування доказів, залучення до участі у справі спеціаліста або перекладача вчиняються з дотриманням прав усіх учасників справи висловити свої міркування або заперечення щодо їхнього вчинення.

Якщо під час вивчення матеріалів справи суд виявить нерозглянуті зауваження на правильність і повноту фіксування судового процесу технічними засобами, нерозглянуті письмові зауваження щодо повноти чи неправильності протоколу судового засідання, невирішене питання про ухвалення додаткового рішення, суд постановляє ухвалу із зазначенням строку, протягом якого суд першої інстанції має *усунути недоліки*.

Після проведення підготовчих дій суддя-доповідач доповідає про них колегії суддів, яка у випадку необхідності вирішує питання щодо проведення додаткових підготовчих дій та призначення справи до розгляду.

7. Розгляд справи по суті у суді апеляційної інстанції

Справа розглядається судом апеляційної інстанції за правилами, встановленими для розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження, з певними особливостями, встановленими ст. 368 ЦПК України, зокрема:

1) справа переглядається за наявними в ній і додатково поданими доказами та перевіряється законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів та вимог апеляційної скарги;

2) досліджуються докази, що стосуються фактів, на які учасники справи посилаються в апеляційній скарзі та (або) відзиві на неї;

3) не розглядаються позовні вимоги та підстави позову, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції.

При цьому треба враховувати, що суд апеляційної інстанції може відійти від зазначених особливостей, якщо під час розгляду справи буде встановлено факт порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права, або якщо поза увагою доводів апеляційної скарги залишилася очевидна незаконність або необґрунтованість рішення суду першої інстанції у справах окремого провадження, суд апеляційної інстанції переглядає справу в повному обсязі, або якщо учасник справи надав докази неможливості їхнього подання до суду першої інстанції з причин, що об'єктивно не залежали від нього.

Розгляд справ у суді апеляційної інстанції починається з відкриття першого судового засідання або через п'ятнадцять днів з дня відкриття апеляційного провадження, якщо справа розглядається без повідомлення учасників справи.

Розгляд справ у суді апеляційної інстанції здійснюється в судовому засіданні з повідомленням учасників справи, в наступному порядку:

- суддя-доповідач доповідає зміст рішення (ухвали), що оскаржене, доводи апеляційної скарги, межі, в яких повинні здійснюватися перевірка рішення (ухвали), встановлюватися обставини і досліджуватися докази;

- після доповіді судді-доповідача пояснення дає особа, яка подала апеляційну скаргу. Якщо апеляційні скарги подали обидві сторони, першим дає пояснення позивач. Далі дають пояснення інші учасники справи;

- закінчивши з'ясування обставин і перевірку їх доказами, суд апеляційної інстанції надає учасникам справи можливість виступити у судових дебатах в такій самій послідовності, в якій вони давали пояснення;

- після закінчення дебатів суд переходить до стадії ухвалення судового рішення за результатами апеляційного провадження.

Суд апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги відповідно до ст. 374 ЦПК України має право:

- 1) залишити судові рішення без змін, а скаргу без задоволення;
- 2) скасувати судові рішення повністю або частково і ухвалити у відповідній частині нове рішення або змінити рішення;

- 3) визнати нечинним судові рішення суду першої інстанції повністю або частково і закрити провадження у справі у відповідній частині;

4) скасувати судові рішення повністю або частково і у відповідній частині закрити провадження у справі повністю або частково або залишити позовну заяву без розгляду повністю або частково;

5) скасувати судові рішення і направити справу для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю;

6) скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції;

7) скасувати ухвалу про відкриття провадження у справі і прийняти постанову про направлення справи для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю;

8) у передбачених ЦПК України випадках скасувати свою постанову (повністю або частково) і прийняти одне з рішень, зазначених в пунктах 1-7.

Суд апеляційної інстанції залишає апеляційну скаргу без задоволення, а судові рішення без змін, якщо визнає, що суд першої інстанції ухвалив судові рішення з додержанням норм матеріального і процесуального права.

Підставами для скасування судового рішення повністю або частково та ухвалення нового рішення у відповідній частині або зміни судового рішення, відповідно до ст. 376 ЦПК України, є:

1) неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи;

2) недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд першої інстанції визнав встановленими;

3) невідповідність висновків, викладених у рішенні суду першої інстанції, обставинам справи;

4) порушення норм процесуального права або неправильне застосування норм матеріального права.

Неправильним застосуванням норм матеріального права вважається: неправильне тлумачення закону, або застосування закону, який не підлягає застосуванню, або незастосування закону, який підлягав застосуванню.

Порушення норм процесуального права може бути підставою для скасування або зміни рішення, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи.

Суд апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги ухвалює постанову. Процедурні питання, пов'язані з рухом справи, клопотання та заяви учасників справи, питання

про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення провадження у справі, а також в інших випадках, вирішуються судом апеляційної інстанції шляхом постановлення ухвал.

Постанови суду апеляційної інстанції набувають чинності з дня їхнього ухвалення.

ТЕМА 14. Касаційне провадження

1. Касація: поняття, суб'єкти, об'єкти, предмет та строк оскарження

Касація – це процедура перевірки судом касаційної інстанції (Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду) правильності та законності судових рішень, що вже набрали законної сили. Метою касації є забезпечення дотримання норм матеріального та процесуального законодавства під час розгляду справ судами нижчих інстанцій. Відповідно, касаційне провадження – це діяльність суду касаційної інстанції щодо перевірки законності рішень та ухвал суду першої та апеляційної інстанції, що набрали законної сили.

Суб'єктами касаційного провадження є:

- 1) учасники справи;
- 2) особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки.

Суб'єкти касаційного провадження, як і будь-які інші суб'єкти цивільного судочинства, повинні володіти процесуальною правоздатністю та дієздатністю. Цивільна процесуальна правоздатність – це здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи. Цивільна процесуальна дієздатність – здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді.

Об'єктом касаційного провадження є:

- 1) рішення суду першої інстанції після апеляційного перегляду справи та постанова суду апеляційної інстанції, крім судових рішень, визначених у ч. 3 цієї статті;
- 2) визначені ЦПК України ухвали суду першої інстанції, після їхнього перегляду в апеляційному порядку;

3) ухвали суду апеляційної інстанції про відмову у відкритті або закритті апеляційного провадження, про повернення апеляційної скарги, про зупинення провадження, щодо забезпечення позову, заміни заходу забезпечення позову, щодо зустрічного забезпечення, про відмову ухвалити додаткове рішення, про роз'яснення рішення чи відмову у роз'ясненні рішення, про внесення або відмову у внесенні виправлень у рішення, про повернення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, про відмову у відкритті провадження за нововиявленими або виключними обставинами, про відмову в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, про заміну сторони у справі, про накладення штрафу в порядку процесуального примусу, окремі ухвали.

Щодо предмета касаційного оскарження, то до нього входять судові рішення, прийняті з порушенням норм матеріального чи процесуального права.

Строк касаційного оскарження: касаційна скарга на судові рішення подається протягом 30-ти днів з дня його проголошення. Якщо в судовому засіданні було проголошено лише скорочене (вступна та резолютивна частини) судові рішення або якщо розгляд справи (вирішення питання) здійснювався без повідомлення (виклику) учасників справи, зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення.

2. Касаційна скарга

Формою реалізації права на касаційне оскарження в цивільному судочинстві є **касаційна скарга**, вичерпний перелік вимог щодо якої окреслено в ЦПК України.

У касаційній скарзі, згідно зі ст. 392 ЦПК України, повинно бути зазначено:

- 1) найменування суду, до якого подається скарга;
- 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) особи, яка подає касаційну скаргу, її місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта (для

фізичних осіб – громадян України), номери засобів зв'язку, адреса електронної пошти (за наявності), відомості про наявність або відсутність електронного кабінету;

3) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) інших учасників справи, їхнє місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб);

4) рішення (ухвала), що оскаржується;

5) підстава (підстави), на якій (яких) подається касаційна скарга;

6) клопотання особи, яка подає скаргу;

7) перелік письмових матеріалів, що додаються до скарги;

8) дата отримання копії судового рішення суду апеляційної інстанції, що оскаржується.

Щодо підстав, на яких подається касаційна скарга, то в касаційній скарзі необхідно зазначити щонайменше один з таких випадків:

1) якщо суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку;

2) якщо скаржник вмотивовано обґрунтував необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні;

3) якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах;

4) якщо справу розглянуто і вирішено неповноважним складом суду;

5) якщо суд не дослідив зібрані у справі докази, за умови висновку про обґрунтованість заявлених у касаційній скарзі підстав касаційного оскарження;

6) якщо суд розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу, що підлягала розгляду за правилами загального позовного провадження;

7) якщо суд необґрунтовано відхилив клопотання про витребування, дослідження або огляд доказів або інше клопотання (заяву) учасника справи щодо встановлення обставин, які мають

значення для правильного вирішення справи;

8) суд встановив обставини, що мають суттєве значення, на підставі недопустимих доказів.

Касаційна скарга підписується особою, яка її подає, або представником такої особи.

До касаційної скарги, поданої представником, повинна бути додана довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження представника.

До касаційної скарги додаються:

1) копії скарги та доданих до неї матеріалів відповідно до кількості учасників справи, крім випадків, якщо така скарга та додані матеріали подаються до суду в електронній формі через електронний кабінет. У випадку подання скарги та доданих матеріалів в електронній формі через електронний кабінет до неї додаються докази надсилання її копії та копій доданих матеріалів іншим учасникам справи;

2) докази, що підтверджують дату отримання копії оскаржуваного рішення суду апеляційної інстанції, – за наявності;

3) документи, що підтверджують сплату судового збору у встановлених порядку і розмірі, або документи, що підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону.

3. Відкриття касаційного провадження

Суд касаційної інстанції – Верховний Суд, що реалізує повноваження щодо відкриття касаційного провадження виключно у випадку звернення до нього заінтересованої особи з касаційною скаргою, яка повною мірою має відповідати законодавчо встановленим процесуальним вимогам щодо її оформлення та подання. З власної ініціативи суд касаційної інстанції не може відкрити провадження, так само, як не можуть цього робити всі інші судові органи. Такий підхід ґрунтується на диспозитивній природі цивільного судочинства.

Відкриття касаційного провадження є сукупністю процесуальних дій суду та осіб, які беруть участь у справі, що направлені на визначення підстав їхнього звернення до касаційного суду за захистом з приводу перегляду судових рішень, які набули законної сили.

Процес відкриття касаційного провадження розпочинається з моменту надходження касаційної скарги до суду касаційної

інстанції, її реєстрації та передачі судді-доповідачу, який здійснює перевірку касаційної скарги на відповідність форми та змісту. Відкриття касаційного провадження є наслідком виконання скаржником всіх вимог, що ставляться до форми, змісту та порядку подання касаційної скарги, за наявності підстав для касаційного оскарження. Саме тому касаційний суд після отримання матеріалів касаційної скарги виконує низку процесуальних дій щодо її перевірки на відсутність підстав для залишення її без руху, повернення чи відмови у відкритті касаційного провадження.

Відповідно, за наслідками розгляду касаційної скарги, касаційний суд може винести одну з таких ухвал: залишити касаційну скаргу без руху; повернути касаційну скаргу без розгляду; відмовити у відкритті касаційного провадження; відкрити касаційне провадження.

У випадку порушення вимог щодо строку подачі касаційної скарги, форми і змісту касаційної скарги, вимог щодо оплати судового збору та надання доказів щодо повноважень на підписання касаційної скарги, суд залишає касаційну скаргу без руху та надає час на усунення недоліків, які ним були виявлені, про що обов'язково зазначається в ухвалі про залишення касаційної скарги без руху. Питання про залишення касаційної скарги без руху суддя-доповідач вирішує протягом 20-ти днів з дня надходження касаційної скарги.

Касаційна скарга не приймається до розгляду і повертається судом касаційної інстанції також, якщо: 1) касаційну скаргу подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено; 2) до постановлення ухвали про відкриття касаційного провадження особа, яка подала скаргу, подала заяву про її відкликання; 3) скаргу подано в інший спосіб, ніж до суду касаційної інстанції; 4) у касаційній скарзі не викладено підстави для оскарження судового рішення в касаційному порядку. Питання щодо повернення касаційної скарги суд касаційної інстанції вирішує протягом 20-ти днів з дня надходження касаційної скарги або з дня закінчення строку на усунення недоліків.

Після надходження касаційної скарги та за відсутністю підстав для її залишення без руху або повернення колегія суддів у складі трьох суддів вирішує питання про відкриття касаційного провадження (про відмову у відкритті касаційного провадження).

Суд касаційної інстанції, відповідно до ст. 394 ЦПК України, відмовляє у відкритті касаційного провадження у справі, якщо: 1) касаційну скаргу подано на судові рішення, що не підлягає касаційному оскарженню; 2) є ухвала про закриття касаційного провадження у зв'язку з відмовою цієї особи від поданої раніше касаційної скарги на це саме судові рішення; 3) є постанова про залишення касаційної скарги цієї особи без задоволення або ухвала про відмову у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою цієї особи на це саме судові рішення; 4) скаргником у строк, визначений судом, не подано заяву про поновлення строку на касаційне оскарження або наведені підстави для поновлення строку на касаційне оскарження, визнані судом неповажними; 5) у випадку подання касаційної скарги на підставі п. 1 ч. 2 ст. 389 ЦПК України суд може визнати таку касаційну скаргу необґрунтованою та відмовити у відкритті касаційного провадження, якщо Верховний Суд уже викладав у своїй постанові висновок з питання щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, порушеного в касаційній скарзі, і суд апеляційної інстанції переглянув судові рішення відповідно до такого висновку (крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку або коли Верховний Суд вважатиме за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах).

Питання про відмову у відкритті касаційного провадження вирішується не пізніше 20-ти днів з дня надходження касаційної скарги або з дня закінчення строку на усунення недоліків.

За відсутності підстав для залишення касаційної скарги без руху, повернення касаційної скарги чи відмови у відкритті касаційного провадження суддя-доповідач постановляє ухвалу про відкриття касаційного провадження у справі, в якій вирішує питання про витребування матеріалів справи. В ухвалі про відкриття касаційного провадження зазначаються підстава (підстави) відкриття касаційного провадження та строк для подання учасниками справи відзиву на касаційну скаргу. Якщо разом з касаційною скаргою подано заяви чи клопотання, суд в ухвалі про відкриття касаційного провадження встановлює строк, протягом якого учасники справи мають подати свої заперечення щодо поданих заяв чи клопотань.

4. Касаційний розгляд

Передусім необхідно звернути увагу на те, що ще на етапі постановлення ухвали про відкриття касаційного провадження суддя-доповідач має вирішити в ній питання про витребування матеріалів справи. Після отримання справи суддя-доповідач протягом 10 днів готує доповідь, у якій викладає обставини, потрібні для ухвалення рішення суду касаційної інстанції.

Касаційний розгляд справи відбувається в два етапи:

- 1) попередній розгляд справи;
- 2) розгляд справи судом касаційної інстанції.

Попередній розгляд справи є окремою процедурою касаційного провадження, що проводиться у формі попереднього судового засідання у складі трьох суддів у порядку письмового провадження без повідомлення учасників справи. Попередній розгляд справи має бути проведений протягом п'яти днів після складення доповіді суддею-доповідачем колегією у складі трьох суддів у порядку письмового провадження без повідомлення учасників справи. У попередньому судовому засіданні суддя-доповідач доповідає колегії суддів про проведення підготовчої дії та обставини, необхідні для ухвалення судового рішення судом касаційної інстанції.

Відповідно до ст. 401 ЦПК України, за наслідками попереднього розгляду справи суд касаційної інстанції має право:

- 1) залишити касаційну скаргу без задоволення, а рішення без змін, якщо відсутні підстави для скасування судового рішення;
- 2) скасувати судові рішення за наявності підстав, які тягнуть за собою обов'язкове скасування судового рішення;
- 3) призначити справу до судового розгляду.

Розгляд справи судом касаційної інстанції здійснюється за правилами розгляду справи судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи або у виняткових випадках з викликом учасників для надання пояснень. Розгляд справи в суді касаційної інстанції починається з відкриття першого судового засідання або через 15 днів з дня відкриття касаційного провадження, якщо справа розглядається без повідомлення учасників справи. Головуючий відкриває судові засідання і оголошує, яка справа, за чією скаргою та на судові рішення якого суду розглядається, після чого суддя-доповідач доповідає в необхідному обсязі зміст оскаржуваного судового рішення та доводи касаційної скарги і відзиву

на касаційну скаргу та надає можливість учасникам справи, за умови їхнього виклику, надати свої пояснення, у яких можуть наводитися лише ті доводи, які стосуються підстав касаційного розгляду справи. Після заслуховування пояснень учасників справи суд переходить до стадії ухвалення судового рішення за результатами касаційного провадження.

Розгляд касаційної скарги на рішення суду першої інстанції та/або постанову суду апеляційної інстанції має відбутися протягом 60 днів, а на ухвалу суду протягом 30 днів, з дня постановлення ухвали про відкриття касаційного провадження у справі.

Суд касаційної інстанції, керуючись ст. 409 ЦПК України, за результатами розгляду касаційної скарги має право:

1) залишити судові рішення судів першої інстанції та апеляційної інстанції без змін, а скаргу – без задоволення;

2) скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і передати справу повністю або частково на новий розгляд, зокрема за встановленою підсудністю або для продовження розгляду;

3) скасувати судові рішення повністю або частково і ухвалити нове рішення у відповідній частині або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд;

4) скасувати постанову суду апеляційної інстанції повністю або частково і залишити в силі рішення суду першої інстанції у відповідній частині;

5) скасувати судові рішення суду першої та апеляційної інстанцій у відповідній частині і закрити провадження у справі чи залишити позов без розгляду у відповідній частині;

6) визнати нечинними судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і закрити провадження у справі у відповідній частині;

7) скасувати свою постанову (повністю або частково) і прийняти одне з рішень, зазначених у пунктах 1-6.

Суд касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги ухвалює постанову, яка набуває законної сили з моменту її ухвалення. З моменту ухвалення постанови судом касаційної інстанції скасовані або визнані нечинними рішення, постанови та ухвали суду першої або апеляційної інстанції втрачають законну силу та подальшому виконанню не підлягають. Постанова суду касаційної інстанції є остаточною і оскарженню не підлягає.

ТЕМА 15. Провадження у зв'язку із нововиявленими або виключними обставинами

1. Суть перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. Поняття та види нововиявлених обставин

Процесуальним інструментом утілення конституційного права особи на судовий захист є право не лише на звернення до суду, а й право на перегляд судового рішення. Перегляди судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами є двома самостійними судовими процедурами, кожна з яких має свою специфіку, але водночас у цивільному процесуальному законодавстві вони об'єднуються спільними правовими нормами, що містяться в Главі 3 Розділу V ЦПК України «Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами».

Цей інститут сприяє належному здійсненню правосуддя у цивільних справах, постановленню законних та обґрунтованих судових рішень, захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, гарантує введення у сферу судового розгляду нововиявлених та виняткових обставин, які не були предметом судового розгляду з незалежних від суду причин, для встановлення можливого впливу на результати розгляду справи і скасування судових рішень, що не відповідають об'єктивній істині, правам і обов'язкам сторін.

Підставами для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є:

1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи;

2) встановлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у цій справі;

3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду.

Отже, **нововиявлені обставини** – це юридичні факти, які існували в момент розгляду справи судом та мали істотне значення для вирішення справи, але не були та не могли бути відомі ні заявникові, ні суду.

Для вирішення питання про скасування рішення або ухвали у зв'язку з нововиявленими обставинами, не потрібно перевіряти правильність застосування судом норм матеріального права, правильність здійснення тих чи інших процесуальних дій, правильність оцінки доказів, а важливо встановити лише наявність або відсутності нововиявлених обставин. У контексті нововиявлених обставин треба відрізнити нововиявлені обставини від нових обставин. Обставини, які виникли чи змінилися лише після ухвалення судового рішення і не є пов'язаними з вимогою в цій справі, а тому не могли бути враховані судом під час ухвалення судового рішення, є новими обставинами і можуть бути підставою для висунення нової вимоги (зокрема погіршення майнового стану відповідача після ухвалення рішення про стягнення з нього аліментів).

Також не є підставою для перегляду рішення суду за нововиявленими обставинами:

1) переоцінка доказів, оцінених судом у процесі розгляду справи;

2) докази, які не оцінювалися судом, стосовно обставин, що були встановлені судом.

Підставами для перегляду судових рішень у зв'язку з *виключними обставинами* є:

1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їхнього окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане;

2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом;

3) встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судові рішення.

В юридичній доктрині запропоновано дефініцію **виключних обставин** як визначених цивільним процесуальним законодавством підстав для перегляду судового рішення, що набрало законної чинності, сукупність умов щодо яких підтверджується

судовим рішенням. До ознак виключних обставин належать такі: існування їх на час розгляду справи, істотність, невідомість про них учасникам справи, їхнє підтвердження судовим рішенням національного суду, рішенням суду конституційної юрисдикції або рішенням міжнародної судової установи, юрисдикцію якої визнано на території України.

2. Строк та порядок подання заяв про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами

Строк для подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами та початок його перебігу залежить від природи конкретних обставин та їхнього виду, й відповідно до ст. 424 ЦПК України визначається, що:

1) якщо підставою для подання стали істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи – заява подається учасниками справи протягом 30-ти днів з дня, коли особа дізналася або могла дізнатися про існування обставин, що стали підставою для перегляду судового рішення;

2) якщо підставою для подання заяви став факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у цій справі, що підтверджується вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, – заява подається учасниками справи протягом 30-ти днів з дня, коли вирок (ухвала) у кримінальному провадженні набрав законної сили;

3) якщо підставою для подання заяви став факт скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду, – заява подається учасниками справи протягом 30-ти днів з дня набрання законної сили судовим рішенням, яким скасовано судові рішення, що стало підставою для ухвалення судового рішення, яке підлягає перегляду;

4) якщо підставою для подачі заяви стала встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їхнього окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при

вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане, – заява подається учасниками справи протягом 30-ти днів з дня офіційного оприлюднення відповідного рішення Конституційного Суду України;

5) якщо підставою для подання заяви стало встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом – заява подається особою, стосовно якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, не пізніше 30-ти днів з дня, коли така особа дізналася або могла дізнатися про набуття цим рішенням статусу остаточного;

6) якщо підставою для подання заяви стало встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судові рішення, – заява подається учасниками справи протягом 30-ти днів з дня, коли вирок у кримінальному провадженні набрав законної сили.

При цьому необхідно враховувати, що з метою дотримання принципу правової визначеності як складової принципу верховенства права заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами може бути подана не пізніше трьох років з дня набрання таким судовим рішенням законної сили, якщо підставою для подання стали істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи. В усіх інших випадках такий строк становить десять років з дня набрання таким судовим рішенням законної сили. Зазначені строки не можуть бути поновлені.

За загальним правилом, заява про перегляд судового рішення суду першої інстанції подається до суду, який ухвалив судові рішення.

Якщо заява подається щодо судових рішень судів апеляційної і касаційної інстанцій, якими було змінено або скасовано рішення суду першої інстанції, то заява подається до суду тієї інстанції, яким змінено або ухвалено нове судові рішення.

Заява про перегляд судового рішення з підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом подається до Верховного Суду і розглядається у складі Великої Палати.

3. Відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами

За загальними правилами цивільного судочинства будь-який вид перегляду судового рішення може виникати лише залежно від волі заінтересованої особи, втіленої у конкретній процесуальній формі, яка відповідає певному етапу цивільного процесу (скарга, заява). Не є винятками із цього правила і провадження за нововиявленими або виключними обставинами, відкриття яких відбувається на підставі поданої учасниками справи заяви.

Відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами – це сукупність процесуальних дій суду та осіб, які беруть участь у справі, що направлені на визначення підстав їхнього звернення до суду за захистом з приводу перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами.

Після реєстрації заяви, що надійшла до суду, вона передається судді або колегії суддів, залежно від того, до якого з судів та з яких підстав її було подано. Протягом п'яти днів після надходження заяви до суду суддя (суддя-доповідач) перевіряє її на відповідність формі та змісту, вимогам, що визначені ЦПК України, та вирішує питання про відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами.

Відповідно до ст. 426 ЦПК України, заяви про перегляд судових рішень суду за нововиявленими або виключними обставинами за формою і змістом повинні відповідати вимогам щодо оформлення заяв до суду першої інстанції, зокрема у заяві зазначаються: 1) найменування суду, якому адресується заява; 2) ім'я (найменування) особи, яка подає заяву, місце її проживання чи місцезнаходження, відомості про наявність або відсутність електронного кабінету; 3) інші учасники справи; 4) дата ухвалення і зміст судового рішення, про перегляд якого подано заяву; 5) нововиявлені або виключні обставини, якими обґрунтовується вимога про перегляд судового рішення, дата їхнього відкриття або встановлення; 6) посилання на докази, що підтверджують наявність нововиявлених або виключних обставин.

До заяви додаються: 1) копії заяви відповідно до кількості учасників справи, крім випадків, якщо така заява подається в електронній формі через електронний кабінет; 2) документ про сплату судового збору; 3) докази, що підтверджують наявність нововиявлених або виключних обставин; 4) документ, що

підтверджує повноваження представника особи, яка подає заяву, – якщо заява підписана таким представником; 5) клопотання особи про витребування копії рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, в органу, відповідального за координацію виконання рішень міжнародної судової установи, якщо її немає у розпорядженні особи, яка подала заяву, – у випадку подання заяви з відповідних підстав; 6) у випадку пропуску строку на подання заяви – клопотання про його поновлення.

У випадку встановлення того, що заява не відповідає зазначеним вимогам щодо форми або змісту, суд залишає заяву без руху або без розгляду.

Відкривши провадження за нововиявленими або виключними обставинами, суддя (суддя-доповідач) надсилає учасникам справи копії заяви про перегляд і призначає дату, час та місце судового засідання, про що повідомляє учасників справи. Якщо в заяві міститься клопотання особи про витребування копії рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, суддя (суддя-доповідач) невідкладно після відкриття провадження у справі постановляє ухвалу про витребування такої копії рішення разом з її автентичним перекладом від органу, відповідального за координацію виконання рішень міжнародної судової установи.

Відкриття провадження за нововиявленими або винятковими обставинами оформлюється відповідною ухвалою, так само як і залишення заяви без руху або без розгляду.

4. Розгляд заяви про перегляд рішень за нововиявленими або виключними обставинами

Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами розглядається судом у судовому засіданні протягом 30-ти днів з дня відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами.

Відкривши провадження за нововиявленими або виключними обставинами, суддя (суддя-доповідач) надсилає учасникам справи копії заяви про перегляд і призначає дату, час та місце судового засідання, про що повідомляє учасників справи. Якщо в заяві міститься клопотання особи про витребування копії рішення міжнародної судової установи, юрисдикцію якої визнано Україною, суддя (суддя-доповідач) невідкладно після відкриття провадження у справі постановляє ухвалу про витребування такої копії рішення разом з її автентичним перекладом від органу,

відповідального за координацію виконання рішень міжнародної судової установи.

Справа розглядається судом за правилами, встановленими для провадження, у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд. У суді першої інстанції справа розглядається у порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи.

Заява про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами підлягає розгляду в одному провадженні зі справою, в якій ухвалено судові рішення. Якщо справа не зберіглася, заяву можна розглянути лише після відновлення судового провадження в порядку, визначеному цивільним процесуальним законодавством.

За результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами суд може:

- 1) відмовити в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та залишити відповідне судові рішення в силі;
- 2) задовольнити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, скасувати відповідне судові рішення та ухвалити нові рішення чи змінити рішення;
- 3) скасувати судові рішення і закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду.

За результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами Верховний Суд може також скасувати судові рішення (судові рішення) повністю або частково і передати справу на новий розгляд до суду першої чи апеляційної інстанції.

Повноваження судів реалізуються через постановлення відповідних процесуальних актів. У випадку відмови в задоволенні заяви про перегляд рішення, ухвали, постанови за нововиявленими або виключними обставинами суд постановляє ухвалу. У випадку задоволення заяви про перегляд судового рішення та як наслідок скасування судового рішення, що переглядається, суд:

- 1) ухвалює рішення – якщо переглядалося рішення суду;
- 2) постановляє ухвалу – якщо переглядалася ухвала суду;
- 3) приймає постанову – якщо переглядалася постанова.

Верховний Суд за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення приймає постанову. З набранням законної сили новим судовим рішенням втрачають законну силу судові рішення

інших судів у цій справі. Судове рішення, ухвалене за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, може бути переглянуте на загальних підставах.

ТЕМА 16. Судочинство за участю іноземних громадян та організацій

1. Проведення у справах за участю іноземних осіб: загальні положення

В Україні для іноземців та осіб без громадянства діє національний правовий режим, відповідно до якого іноземні особи мають право на визнання їхньої правосуб'єктності та основних прав і свобод людини. У частині цивільного процесу це знайшло втілення в тому, що іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їхні органи та посадові особи) та міжнародні організації (у цілому перелічені категорії суб'єктів трактуються як іноземні особи) мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів. Іноземні особи мають процесуальні права та обов'язки нарівні з фізичними і юридичними особами України, крім випадків, передбачених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб в Україні визначаються відповідно до законодавства України. Втім у випадку, коли у процесі врегулювання питань цивільної процесуальної право- і дієздатності щодо учасника процесу виникають відповідні питання щодо його цивільної право- і дієздатності, що належать до сфери регулювання матеріального права, то у такому випадку мають застосовуватися загальні колізійні правила щодо визначення особистого закону особи.

Особистим законом фізичної особи вважається право держави, громадянином якої вона є. Виникнення і припинення цивільної правоздатності фізичної особи визначається її особистим законом. Іноземці та особи без громадянства мають цивільну правоздатність в Україні нарівні з громадянами України, крім випадків, передбачених законом або міжнародними договорами.

Цивільна дієздатність фізичної особи визначається її особистим законом. Цивільна дієздатність фізичної особи щодо правочинів та зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди, може визначатися також правом держави місця вчинення правочинів або виникнення зобов'язань у зв'язку із завданням шкоди, якщо інше не передбачено законом.

Щодо юридичної особи, то її особистим законом вважається право держави – місцезнаходження юридичної особи. Місцезнаходженням юридичної особи є держава, у якій юридична особа зареєстрована або створена згідно з правом цієї держави. Доказом правосуб'єктності іноземної юридичної особи є документ, що засвідчує її утворення та статус юридичної особи. Таким документом, зокрема, є сертифікат реєстрації, витяг з торгового (банківського) реєстру, що оформлюється та видається уповноваженими органами відповідно до права іноземної держави, в якій цю юридичну особу було створено (зареєстровано).

Поширення національного режиму в цивільному судочинстві на іноземців ґрунтується на принципі безумовності і не пов'язується з фактом проживання чи місцезнаходження особи в Україні.

Підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом визначається ЦПК України, законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. У випадках, встановлених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом може бути визначено за угодою сторін.

2. Зміст і форма судового доручення про надання правової допомоги

Зміст і форма судового доручення про надання правової допомоги мають відповідати вимогам міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а якщо його не укладено – таким вимогам.

Так, у судовому дорученні про надання правової допомоги зазначаються: 1) назва суду, що розглядає справу; 2) за наявності міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, учасниками якого є Україна і держава, до якої звернено доручення, – посилання на його положення; 3) найменування справи, що розглядається; 4) прізвище, ім'я, по батькові та рік народження фізичної особи або найменування

юридичної особи, відомості про їхнє місце проживання (перебування) або місцезнаходження, а також інші дані, необхідні для виконання доручення; 5) процесуальне становище осіб, щодо яких необхідно вчинити процесуальні дії; 6) чіткий перелік процесуальних дій, що належить вчинити; 7) інші дані, якщо це передбачено відповідним міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або цього вимагає іноземний суд, який виконуватиме доручення.

Судове доручення про надання правової допомоги оформлюється українською мовою. До судового доручення додається засвідчений переклад офіційною мовою відповідної держави, якщо інше не встановлено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Судове доручення про надання правової допомоги, процесуальні та інші документи, що до нього додаються, засвідчуються підписом судді, який складає доручення, та скріплюються гербовою печаткою.

3. Виконання в Україні судових доручень іноземних судів

Судове доручення – це звернення суду однієї держави до суду іншої держави з проханням про виконання на території останньої процесуальних дій, спрямованих на допит свідків, опитування сторін, вручення позовної заяви, повістки про виклик до суду, про встановлення місця проживання відповідача тощо.

Виконання таких доручень називається наданням міжнародної правової допомоги. Процесуальний порядок виконання судових доручень у кожній країні регулюється її внутрішнім законодавством і міжнародними договорами, в яких вона бере участь. Суди України виконують доручення іноземних судів про надання правової допомоги щодо вручення викликів до суду чи інших документів, допиту сторін чи свідків, проведення експертизи чи огляду на місці, вчинення інших процесуальних дій, переданих їм у порядку, встановленому міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а якщо міжнародний договір не укладено – дипломатичними каналами.

Судове доручення, відповідно до ст. 500 ЦПК України, не приймається до виконання у випадку, якщо воно:

1) може призвести до порушення суверенітету України або створити загрозу її національній безпеці;

2) не належить до юрисдикції цього суду;

3) суперечить законам або міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Виконання судового доручення здійснюється відповідно до положень ЦПК України. На прохання іноземного суду процесуальні дії можуть вчинятися під час виконання судового доручення із застосуванням права іншої держави, якщо таке застосування не суперечить законам України. У випадку надходження від іноземного суду прохання щодо особистої присутності його уповноважених представників чи учасників судового розгляду під час виконання судового доручення суд України, який виконує доручення, вирішує питання про надання згоди щодо такої участі.

Виконання судового доручення підтверджується протоколом судового засідання, іншими документами, складеними чи отриманими під час виконання доручення, що засвідчуються підписом судді та скріплюються гербовою печаткою. У випадку, якщо немає можливості виконати доручення іноземного суду, суд України у порядку, встановленому міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або якщо міжнародний договір не укладено – дипломатичними каналами, повертає таке доручення іноземному суду без виконання із зазначенням причин та подає відповідні документи, що це підтверджують.

Доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів виконується у судовому засіданні або уповноваженим працівником суду за місцем проживання (перебування, місцем роботи) фізичної особи чи місцезнаходженням юридичної особи. Виклик до суду чи інші документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, вручаються особисто фізичній особі чи її представникові або представникові юридичної особи під розписку.

У випадку, якщо особа, якій необхідно вручити виклик до суду чи інші документи за дорученням іноземного суду, перебуває під вартою або відбуває такий вид покарання, як довічне позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, обмеження волі, арешт, суд надсилає документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, до адміністрації місця тримання особи, яка здійснює їхнє вручення під розписку та невідкладно надсилає розписку і письмові пояснення цієї особи до суду.

У випадку відмови особи отримати виклик до суду чи інші документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, суддя, уповноважений працівник суду або представник адміністрації місця тримання особи робить відповідну позначку на документах, що підлягають врученню. У такому випадку документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, вважаються врученими.

У випадку неявки до суду без поважних причин особи, яку належним чином повідомлено про дату, час та місце судового засідання, у якому мають бути вручені виклик до суду чи інші документи за дорученням іноземного суду, такі документи вважаються врученими.

Доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів вважається виконаним у день, коли особа або її представник отримали такі документи чи відмовилися від їхнього отримання або якщо така особа чи її представник, яких належним чином повідомлено про дату, день, час та місце судового засідання, на якому має бути вручено виклик до суду чи інші документи, без поважних причин не з'явилися до суду, – у день такого судового засідання.

Виконання доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів підтверджується протоколом судового засідання, у якому зазначаються заяви чи повідомлення, зроблені особами у зв'язку з отриманням документів, а також підтвердженням про повідомлення особи про необхідність явки до суду для отримання документів та іншими документами, складеними чи отриманими під час виконання доручення, що засвідчуються підписом судді та скріплюються гербовою печаткою.

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Васильєв С. В. Цивільний процес : підручник. Київ : Алерта, 2019. 506 с.
2. Ізарова І. О., Ханік-Посполітак Р. Ю. Цивільний процес України : навч. посіб. для студ. спец. вищих навч. закладів. Київ : Дакор, 2018. 276 с.
3. Науково-практичний коментар. Цивільний процесуальний кодекс України / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 840 с.
4. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина) : підруч. / О. В. Гетманцев, Л. А. Кондраг'єва, Л. А. Остафійчук та ін. ; за ред. О. В. Гетманцева. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 412 с.
5. Цивільний процес : навч. посіб. [О. Г. Бортнік, О. Л. Зайцев, В. А. Кройтор та ін.] ; за заг. ред. проф. В. А. Кройтора ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 336 с.
6. Цивільний процес : навч. посіб. для підгот. студ. 3-го та 4-го курсів бакалаврату літо 2022 року / [уклад. К. В. Гусаров, М. В. Жушман, С. О. Кравцов та ін.] ; за заг. ред. проф. К. В. Гусарова. Харків : Оберіг, 2020. 229 с. Електронне видання. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/civ_proc-22.pdf.
7. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. д.ю.н. проф., акад. Академії наук вищої школи України М. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2018. 604 с.

Допоміжна література

1. Атаманчук І. В., Захарчук Д. О. Окремі теоретико-практичні аспекти передумов цивільного процесуального правонаступництва. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 106–109.
2. Бобровник О. В. Треті особи в цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 18 с.
3. Василів С. До питання правового статусу інших учасників судового процесу у цивільному судочинстві. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія: Право*. 2020. № 3 (27). С. 181–186.
4. Васильєв С. В. Джерела цивільного процесуального права України: традиції й інновації. Харків, 2013. 432 с.
5. Гетманцев О., Гетманцев М., Осіпова І. Процесуальні особливості доказування в масових (групових) позовах у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 13–23.
6. Голубєва Н. Ю. Судові витрати: значення та види. *Часопис цивілістики. Спецвипуск «Цивільний процес»*. 2019. № 34. С. 12–18.
7. Голубєва Н. Ю. Судові витрати: науково-практич. посіб. Одеса : Фенікс, 2020. 120 с.

8. Гусев О. Ю. Подання електронних доказів до суду в цивільному судочинстві: проблеми та перспективи. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2018. № 3. С. 117–121.
9. Моїсеєнко Д., Сафонова Т. Електронні докази як засіб доказування в цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 71. С. 141–145.
10. Діденко Л. В. Види цивільних процесуальних відносин. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Том 1. С. 115–120.
11. Діденко Л. В. Особливості змісту цивільних процесуальних правовідносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 49–51.
12. Гліопол І. М. Апеляційне провадження під час дії воєнного стану. Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 16 грудня 2022 р.) / за заг. ред. Н. Ю. Голубєвої. Одеса : Фенікс, 2022. С. 43–47.
13. Гліопол І. М. Апеляційне провадження в цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія», 2018. 23 с.
14. Гліопол І. М. Концепт принципів цивільного процесуального права, що застосовуються у стадії перегляду судових рішень в апеляційному порядку, сформованих під впливом Європейської конвенції із прав людини і основоположних свобод. *Цивілістика без кордонів*. 2020. Вип. 39. С. 60–65.
15. Керноз Н. Є. Перегляд судових рішень як різновид судового захисту прав, свобод та інтересів осіб : навч. посіб. Вид. 3-тє, доп., перероб. Чернівці : ЧНТУ, 2018. 134 с.
16. Керноз Н. Є. Проблемні питання узгодженості понять «юрисдикція», «підвідомчість», «компетенція» у контексті процесуального законодавства України. *Вісник Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці: щоквартальний науковий збірник*. 2009. № 1. С. 80–91.
17. Керноз Н. Є., Стеченко К. Л. Судова юрисдикція в Україні: нові тенденції та проблемні питання розмежування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 80–85.
18. Колос А. Теоретичні проблеми спрощеного провадження у цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 32–35.
19. Комзюк В. Т. Щодо нормативного визначення поняття та сутності правосуддя. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 1. С. 88–92.
20. Коротенко Т. Ф. Вручення судових та позасудових документів відповідачу, який знаходиться за кордоном, у цивільному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 40. Т. 1. С. 66–70.

21. Коротенко Т. Ф. Особливості отримання доказів за кордоном у цивільному процесі України. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 2. С. 214–218.
22. Коханська М. Принципи цивільного судочинства, які забезпечують своєчасність судового захисту. *Підприємництво господарство і право*. 2018. № 9. С. 14–18.
23. Крат В. Солідарність: матеріальний і процесуальний аспект в практиці Верховного Суду. Верховний Суд. 03 квітня 2023 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/202.
24. Крушельницька Г. Л. Проблеми залучення співпозивача у цивільному процесі. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Том 30 (69). № 4. С. 60–66.
25. Діденко Л. Суб'єкти як елемент цивільних процесуальних відносин. *Юридичний вісник*. 2021. № 3. С. 55–61.
26. Легуша С. Правова діяльність як категорія права. *Право України*. 2006. № 1. С. 20.
27. Лейба Є. В. Відновлення втраченого судового провадження в цивільному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2016. 18 с.
28. Лошицький М. В., Короед С. О. Представництво прокурорами та адвокатами інтересів громадянина в суді: зміст представницької функції в цивільному судочинстві за новим Цивільним процесуальним кодексом України. *Держава і право*. 2018. Вип. 79. С. 160–172.
29. Маляренко В. Судова реформа та проблематика предмета змін. *Право України*. 2010. № 5. С. 20–25.
30. Мельник В. Процесуальне становище учасників судового процесу під час розгляду трудових спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 16–20.
31. Мельник А. С. Поняття, особливості джерел процесуального права. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 54. С. 364–374.
32. Прут Ю. А. Процесуальний статус інших учасників цивільного процесу та їх статус у цивільному судочинстві. *Проблеми цивільного права та процесу : збірник матеріалів науково-практичної конференції*. Харків, 2017. С. 376–378.
33. Пушай В. І. Проблемні аспекти здійснення заміни осіб у зобов'язаннях. *Форум права*. 2013. № 3. С. 502–506.
34. Рафальська О. В. Процесуальна співучасть як складова частина множинності в системі процесуального права. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 6. С. 210–214.
35. Рудько К. А. Обов'язок доказування та подання доказів у цивільному процесі. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 4 (70). С. 125–128.
36. Рябченко Ю. Ю. Цивільний процесуальний статус експерта з питань права: питання вдосконалення правового регулювання. *Правова просвіта*. 2017. № 11.

37. Рязанцева Н. О. Правова природа представництва у цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 21. Ч. 2. Т. 1. С. 260–262.
38. Садчиков Д. В. Судові доручення: поняття і ознаки. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2010. № 1. С. 208–213.
39. Сенік С. Особливості участі третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору у цивільному процесі. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2015. Вип. 61. С. 308–314.
40. Сіренко В. Деякі проблеми реформування судової влади в Україні. *Право України*. 2010. № 5. С. 4–14.
41. Феннич В. П. Система джерел цивільного процесуального права та місце в ній судового прецедента. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 3. С. 72–81.
42. Цірат Г. А. Особливості міжнародно-правового регулювання надання правової допомоги у отриманні за кордоном доказів у цивільних та комерційних справах. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. Вип. 87. С. 22–24.
43. Черниш Т. В., Волкова Д. М. Доказування у цивільному процесі: теоретичний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 252–254. URL: http://lsei.org.ua/11_2021/64.pdf.
44. Шабалін А. В. Цивільне судочинство у справах наказного провадження : монографія. Київ : Інтерсервіс, 2017. 150 с.
45. Шадура Д. М. Цивільна юрисдикція : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2008. 20 с.
46. Шевчук П. І. Інститут апеляції: досвід урегулювання в процесуальному законодавстві окремих пострадянських країн. *Вісник Верховного Суду України*. 2000. № 4 (20). С. 50–55.
47. Шиманович О. М. Відновлення втраченого судового провадження у цивільному процесі. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2011. Т. 24 (63). № 1. С. 90–97.

Посилання на Інтернет-ресурси

1. Законодавство України. Сайт Верховної Ради України. URL: www.zakon.rada.gov.ua.
2. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: www.nbuv.gov.ua.
3. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. URL: <http://korolenko.kharkov.com>.
4. Електронна база наукових публікацій ResearchGate. URL: <https://www.researchgate.net>.
5. Електронна база наукових публікацій Elsevier (Scopus): <https://www.sciencedirect.com>.
6. Електронна база наукових публікацій Google Scholar. URL: <https://scholar.google.com>.

Електронне навчальне видання комбінованого використання
Можна використовувати в локальному та мережному режимі

Устименко Олена Анатоліївна
Волощенко Ольга Михайлівна
Гура Максим Васильович

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС: ПІДГОТОВКА ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Коректор *О. В. Анцибора*
Комп'ютерне верстання *Н. О. Ваніна*
Макет обкладинки *Н. Є. Пруднік*

Підписано до розміщення 29.08.2025. Гарнітура Georgia.
Ум. друк. арк. 14,2. Обсяг 1,267 Мб. Зам. № 573/25.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.2009

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна